

Političke
PERSPEKTIVE

Vol. 9, No. 1

(2019)

POLITIČKE PERSPEKTIVE
Časopis za istraživanje politike

~

Izlazi tri puta godišnje

~

MEĐUNARODNI SAV(J)ET

Florian Bieber (University of Graz), Xavier Bougarel (CNRS, Paris), Valerie Bunce (Cornell University), Nenad Dimitrijević (Central European University, Budapest), Jasna Dragović-Soso (Goldsmiths, University of London), Chip Gagnon (Ithaca College, NY), Eric Gordy (University College London), Stef Jansen (University of Manchester), Denisa Kostovicova (London School of Economics), Kevin Deegan Krause (Wayne State University), Keichi Kubo (Waseda University, Tokyo)

REGIONALNI SAV(J)ET

Damir Grubiša, Vukašin Pavlović, Zdravko Petak, Milan Podunavac, Zvonko Posavec, Žarko Puhovski, Milorad Stupar, Ilija Vujačić, Nenad Zakošek

REDAKCIJA

Ana Matan (glavna urednica), Dušan Pavlović (zamjenik urednice),
Nebojša Vladislavljević, Tonči Kursar, Đorđe Pavićević, Dario Čepo, Nataša Beširević,
Ivan Stanojević (sekretar)

IZDAVAČI

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu
i Udruženje za političke nauke Srbije

ZA IZDAVAČA

Dragan R. Simić, dekan, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd
Zoran Kurelić, dekan, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

ADRESE

Fakultet političkih nauka u Beogradu, Jove Ilića 165, Beograd
e-mail perspektive@fpn.bg.ac.rs
Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Lepušićeva 6, Zagreb
e-mail perspektive@fpzg.hr

~

Olivera Veličković (srpski) (lektura i korektura), Olivera Tešanović (grafičko oblikovanje).
Štampano u štampariji: *Čigoja štampa*.

Tiraž: 300

~

© Sva prava zadržana.

ISSN 2217-561X

DOI: 10.20901/pp

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

303.1

POLITIČKE PERSPEKTIVE : časopis za istraživanje politike / glavna urednica Ana Matan – 2019, br. 1 –
– Beograd (Jove Ilića 165) : Fakultet političkih nauka : Udruženje za političke nauke Srbije ; Zagreb
(Lepušićeva 6) : Fakultet političkih znanosti, 2011 – (Beograd : Čigoja štampa) . – 30 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 2217-561X = Politiche perspektive

COBISS.SR-ID 183446540

SADRŽAJ

[ČLANCI I STUDIJE]

Sanja Badanjak

Disentangling Europe: An Assessment of the Impact
of the EU on Party Systems in Member States

7

Nenad Mišćević

„Vratit ćemo narodu državu” – desni populizam,
nacionalizam i novi izazovi

37

Nenad Dimitrijević

Liberalna prava između radikalne demokratske kritike
i neuspaha liberalizma

67

Luka Leško

Pregled nacionalnih modela sportske diplomacije u svijetu
i perspektiva razvoja hrvatskog modela sportske diplomacije

87

[OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE]

Mario Pallua

Ken Wilber, Trump and a Post-Truth World

109

Marko Grdešić

Florian Bieber i Dario Brentin (ur.), Social Movements in the Balkans:
Rebellion and Protest from Maribor to Taksim

119

~

UPUTE SURADNICIMA (HRVATSKA REDAKCIJA)

123

UPUTSTVO SARADNICIMA (SRPSKA REDAKCIJA)

125

ČLANCI I STUDIJE

DISENTANGLING EUROPE: AN ASSESSMENT OF THE IMPACT OF THE EU ON PARTY SYSTEMS IN MEMBER STATES

Sanja Badanjak
University of Edinburgh
Edinburgh Law School

SUMMARY

In many ways, the process of Europeanization has been running parallel to other processes, most prominently, that of globalization. While it appears that many of the changes, we see in the political landscapes of the member states can be attributed to the impact of the EU, it may also be the case that these are brought about by increased economic interdependence. The rise in popularity of niche parties and a hollowing out of alternatives with regard to economic policies are two of the most prominent effects that are found to be correlated with an increased participation in European integration. In this paper, I am assessing these claims against the alternative hypothesis, which places the causal power with globalization in general, rather than the integration specific to Europe. By employing matching techniques, I am providing a cleared picture of the dependence of the above mentioned domestic political outcomes on the parallel and often confounding processes of Europeanization and globalization.

KEY WORDS: Europeanization, globalization, EU integration, party systems, party polarization, party fractionalization

Kontakt autora:

Sanja Badanjak, School of Law, University of Edinburgh Old College, South Bridge, Edinburgh EH8 9YL.

E-mail: sanja.badanjak@ed.ac.uk

European Union is a large enough factor to be able to influence the calculus of rational actors, and yet, the evidence of impact on domestic politics is mixed. More specifically, the party systems of the EU member states ought to be the institutions most likely affected by increase in breadth and depth of European integration. The EU adds a qualitatively different characteristic to the process of integration its members are going through. The single market that is being created is in part an extension of the liberalization process, something that has been present across the globe, as countries increasingly open up and take part in the global economy. However, the segment that makes European integration qualitatively different is found in the extensive set of institutions that govern and regulate the single market, that add layers of supra-national representation to the citizens, and that transfer power and sovereignty away from the nation states, and into the hands of the European institutions.

However, European countries are not just taking part in the process of regional integration but are often at the forefront of attempts at global integration. If one is to discern the effects that the EU has on politics in the member states, one ought to also make sure that these are not confounded with the effects of globalization. In this paper, I examine two features of domestic party systems, party system fractionalization, and its polarization. The former concerns the number and relevance of political parties that are represented in parliament, while the other concerns the policy distance between the major parties.

Below, I discuss the use of matching in order to create a dataset of country-year cases which includes democracies that are similar in wealth and political institutionalization, but which include European countries and non-European countries. This is done so that the European cases can be compared to similar countries outside Europe and therefore outside the EU's immediate influence. I show the process of matching European and non-European cases on these two criteria and continue with regression analysis to determine whether the effects of Europeanization differ from those of globalization.

My argument is that the process of European integration has an effect that extends beyond modernization and globalization, and that it has produced significant effects in the member states, and more specifically, in their party systems. These processes have simultaneously added and removed issues from the political menus parties and voters can choose from. For example, monetary policy has been transferred into the hands of the European Central Bank for the Eurozone countries and all EU members have relinquished control over trade agreements to the European Commission. This changes the menu of options that are available to the governments, and to the political parties that are in government or seek to be

in government. Additionally, their ability to campaign on issues that are no longer in their remit is restricted, as any promises related to policy areas that are no longer (solely) in the hands of national governments are no longer credible. While both globalization and Europeanization (i.e. the effect of the EU on the member states) alter the menu of options for political parties that seek to be credible (or at least seek to shield themselves from the accusation that they are not credible), European integration takes the matter further than is the case for most comparable countries, which ought to be reflected in the ways that the political parties and consequently, the party systems, respond to the opportunities and pressures of European integration and globalization, respectively

1. EUROPEANIZATION OR GLOBALIZATION?

While the process of European integration is a multidimensional one, by far the most prominent of its segments has been economic integration. This is the area of integration that many see first-hand, predominantly reflected in the existence of the Economic and Monetary Union and a common currency, but also in the removal of tariffs, ability to move across borders for work, and in the relative equalization of standards for goods and services across all member states. The movement of capital across national borders remains less visible to most but is nevertheless a crucial element of European integration. The general understanding is that the EU is one of the great institutional achievements of our time, and yet much of its practical implications are fairly similar to those experienced by the rest of the globalized world. At the core of the European project lie the four freedoms: free movement of goods, services, capital and labor. In a global economy, it is not just the EU that is dropping the barriers to free movement of these four factors of production. The World Trade Organization has contributed to a global lowering of tariffs among its members, and the policies of the International Monetary Fund and the World Bank have contributed to the opening up of the capital markets and institutionalization of independent central banking across the world. On top of these rather obvious suspects in globalization, there is a whole “spaghetti bowl” of regional, multilateral, and bilateral trade organizations/treaties, and a multitude of bilateral investment treaties. Capital moves quite successfully across borders, in the form of large investments, and in the form of small but numerous remittances sent by migrant workers to their families.

The existing research finds that there is some effect of globalization on domestic politics but does not go into a discussion concerning the effect of “Europe” on top of it. Kayser (2009) used political and economic indicators from the Eurobarometer surveys to show that there is indeed such a thing as a “partisan wave” in a particular region. For Europe, these partisan

waves were found to be dependent on the international business cycle that similarly affected the analyzed countries. Hellwig (2014) discusses the ways in which globalization, more specifically, economic globalization, affects domestic politics, and political representation and sovereignty in particular. Similarly, Hellwig and Ezrow (2014) suggest that “just as globalization puts pressure on [government] actions, [they] maintain that it also complicates party competition”:¹ While these findings refute the null hypothesis of no outside influence on domestic politics, they do not disentangle the effects of regional integration from those of globalization. Following a similar argument, Colantone and Stanig (2018b) and Colantone and Stanig (2018a) show that the effects of exposure to international trade, specifically to import competition from China, can have grave consequences for national politics.

In the most abstract sense, the main tenets of European integration look quite like what the rest of the world is experiencing: opening up of markets, increased freedom of movement for goods, services, capital, and labour, and adoption of global standards¹ in various industries, and proliferation of similar institutional features in regulation of markets (e.g. see Bernhard (2002) regarding the spread of the institution of the independent central bank). How is European integration different from what everyone else is experiencing? The difference is both qualitative and quantitative: the EU does more of liberalization of markets across the borders of its member states, and it engages in types of integration that do not exist elsewhere. For example, while the WTO rounds have brought tariffs to record lows, they have not yet been eliminated from global trade. In that sense, European integration is quantitatively different from globalization. While the reduction of tariffs is important for easing global trade, it does little to eliminate non – tariff barriers to trade, in the form of market regulation, differing technical standards, and a plethora of health and safety standards. The EU, however, deals with all of these, and more which makes European integration qualitatively different from the processes of globalization. These are, of course, just the simplest examples of the differences between globalization and European integration. The EU does so much more than allow for a single market for goods among its 28 members. It has created a layer of institutions at the supranational level, and in the process shifted the decision-making power in numerous policy areas to this supranational level. While the debate on the success or failure of its democratic institutions continues, their very existence distinguishes the EU from all other attempts at integration, making the project unique in scope and level of success.

1 For various arguments on the mechanisms through which (economic) globalization affects domestic politics, see Kayser (2007).

For the Europeanization literature, the ability of the EU to affect domestic politics seems self-evident. The research questions then become those of mechanisms and magnitude of these effects. Numerous authors have noted the rise of fringe parties as a function of European integration (Mudde, 2007; Meguld, 2010; Art, 2007, 2011; McGann, 2005), and recent events surrounding the crisis of the common currency suggest that the success of governments and outcomes of elections depend more and more on the way European integration is perceived by voters and addressed by politicians and political parties (De Vries and Edwards, 2009; De Vries, 2010; Schoen, 2008; Jolly, 2007). This literature has been rather successful at showing that there is in fact a large degree of connectedness between the European and the domestic levels. Thus Schoen (2008) shows that the decisions voters made in German elections had been influenced by their views on Turkey's accession to the EU, and Tillman (2004) finds that the decisions in national elections in Finland, Sweden and Austria at the time of their EU accession had been affected by the accession process. Caramani et al. (2011) show that there has indeed been some convergence across European party systems, while Nanou (2013) show the European integration has had an impact on the incidence of Euroscepticism. Similarly, Dorussen and Nanou (2006) demonstrate that there has been Europeanization of party policy across borders of nation states.

All these processes provide both constraints and opportunities for political actors. Europeanization, however, also provides opportunities for political entrepreneurs to engage with and on an additional level of government. Additionally, the visibility and prominence of the EU made it a more easily identifiable part of the political structure. One of the opportunities that arose for political parties was the ability to present the process of integration to the voters, an opportunity that they in fact misused, by often treating the EU as a scapegoat for failed policies, and not giving it credit when it was due. Mair (1999) notes that the parties have reduced the choice for the voters by mixing the messages about what arenas of competition are appropriate for particular grievances: the protest against national governments and policies, and the extent of European integration became issues in EP elections. Both of these, Mair argues, ought to have been directed at national governments that have a say in the process of furthering integration and that can be "kicked out" in national elections. Another instance of European integration providing opportunities to political actors in member states is found by Somer-Topcu and Zar (2013), whose research indicates that EP elections have an effect on political parties' calculus in the national election. Parties do use EP election results as sources of information on how much policy-change they are to adopt in the run up to the national elections. European integration has

thus provided political parties with an additional source of information, and an additional arena for competition (and perks).

How should we think about the effect of taking part in European integration on the domestic politics in the member states? I argue that European integration affects the calculus of both parties and voters. On the one hand, it removes a substantial portion of political issues to the supranational legislative level or places important decisions in the hands of independent bodies. An example of the former is market regulation in various economic sectors – the matters once decided by member state parliaments are now decided in the EU's ordinary legislative procedure. Regarding the latter, one ought only to look at monetary policy that is in the hands of the European Central Bank, or trade policy, which is negotiated by the European Commission for the whole of EU, on behalf of the member states. This, I argue, following Mair (2014), leads to a hollowing out of political competition on the traditional left-right dimensions. The maneuvering space for governments is reduced, as is the space within which the opposition may form credible alternatives. If there is one effect that we ought to expect from European integration, it is the reduction in polarization, as the options before political actors diminish.

European integration has indeed become an everyday issue in political news in each of the member states. As argued by Hooghe and Marks (2009), this is no longer an area in which political elites can do as they please, and is instead becoming an area of fierce competition. At the very least, European integration ought to be leading to an increase in party system fractionalization and number of political parties because challengers should be pointing out that Europe is a contested issue, and voters could well be recognizing it as such. This is also what a glance at European newspapers may suggest: new contenders placing the EU at the forefront of their grievances, as seen in the UK by UKIP and the Brexit Party, in Italy by the Five Star Movement and the League, in Greece by Syriza, in France by the National Front. However, there may also be an effect of the shifting of party competition. If the traditional left-right is getting narrower, other issues may become salient as parties seek a niche they can use to appeal to voters. Finally, there should also be an effect of the EU on the increase in success of sub-national and ethnoregionalist parties, as argued by Jolly (2007, 2015) and Hajer (2011). These too should be contributing to an increase in fractionalization in countries taking part in European integration.

H1: As a country's embeddedness in the process of European integration increases, the polarization on the issues that are part of the left-right dimension will be decreasing.

H2: The number of parties and party system fractionalization in the member states of the EU will be increasing as the process of European integration progresses.

Essentially, I expect that the various elements of European integration would be statistically significant and negative in the case of polarization, positive in the case of fractionalization.

The literatures on globalization and Europeanization both offer explanations and claim significant effects of their relevant independent variables on political outcomes within the borders of nation states. While it is plausible that both Europeanization and globalization are relevant, it is worthwhile knowing whether these processes have any differing effects at the systemic level of a democratic polity. From a Europeanist's point of view the issue becomes that of testing whether European integration has an effect on domestic politics that is independent of globalization. The following section discusses the methodological challenges and a proposed solution for testing these hypotheses.

2. DATA AND MODELING STRATEGY

The study of Europeanization is certainly an area of political science where many of our problems in research design come to the fore. To an ever greater extent, the problem of Europeanization's effects is becoming an "N of 1" problem. The EU has continuously been in the process of expansion and is now either encompassing or very closely cooperating with nearly all of the European countries. The cases of European democracies that have nothing, or at least very little to do with the EU are non-existent. Countries that are not members typically have strong economic and political ties with the EU. Norway and Switzerland, for example, are part of the European Economic Area, and are implementing many of EU's policies without seeking membership. Countries such as Serbia or Macedonia are actively engaged in becoming members. Even the European micro-states take part: Vatican, Monaco, San Marino all take part in the EMU. No matter where one looks, the EU is at least in part active. For democracies in Europe, there is no escaping the EU.

This is a set of serious research design problems. First, with the EU's great involvement in integration of Europe, there is no control group that would allow the testing of any theory regarding the effects of the EU. Looking at the treatment group only means that we may find correlation at best, an educated guess at worst, but cannot get any closer to a convincing causal argument. Related to that, any explanation is potentially harboring spuriousness. Whatever we may be seeing as regularities in European countries may well have its source in something completely different (like, globalization, or modernization, processes that European democracies are certainly parts of).

Empirically disentangling Europeanization and globalization is not straightforward and to a great extent, the two phenomena have the same

observable implications. For example, when we observe change on the measure of trade dependence (trade as proportion of GDP) in an EU member state, we know that this country's economy is now more integrated with other economies, but it is hard to tell whether this is a result of globalization (for example, due to new trade deal that the EU has made) or a result of Europeanization (due to ease of commercial exchange between European countries). This is further complicated by the difficulties in separating the export and import from various countries due to the application of rules of origin, making the changes in imports from and exports to particular groups of countries a problematic measure. To illustrate: if an EU company is able to assemble a product, sell it in another EU country, it may be simultaneously benefitting from both the globalized market (e.g. for a component made in China which has a small enough added value for it to not change the status of the final product as EU-made) and the ability to sell the completed items in the EU's single market. Some potential for disentangling the effects exists at sub-national level, where a more finely grained analysis can be conducted, as for example, in Colantone and Stanig (2018a) piece that showed that those areas of the UK where there was greater competition to local industries from Chinese imports were also the areas where the proportion of voters that voted to leave the EU was higher.

What one is interested in is whether a variation on the independent variable correlates in the variation on the dependent variable. For most European countries, the variation on the main independent variables (those related to European integration) never includes the possibility of complete isolation from European integration. Most European democracies are either EU member states or are very closely integrated with the EU (such as the examples of Norway or Switzerland, or countries that are part of the accession process, such as Serbia or North Macedonia). Therefore, in any of them, separating a measure of Europeanization from that of globalization becomes a difficult task. For an adequate test of Europeanization's influence on party system indicators, one may envisage a set of countries that are Europe-like in terms of democracy and development (which also tends to correlate with a level of globalization), but not integrated with EU's many systems of cooperation. When such countries are included, one may see whether European integration is really what separates the European countries from those which are similar. Globalization and Europeanization work in the same direction, but if Europeanization is truly different from globalization, its effects should be clearly seen when European countries are compared with similarly globalizing wealthy democracies. Non-European wealthy democracies are true instances of zero on the Europeanization measures and as such provide cases that contribute to meaningful

variation on the independent variables but are limited so that they may be truly comparable.

The issue is simply that, if testing the hypothesis on European cases alone, one may find a correlation between European integration-related variables and the party system-related dependent variables. However, as European integration is happening alongside globalization, and through some same mechanisms (such as increased pressures from exposure to trade competition), it becomes difficult to say whether the effect of the EU is what is being seen, or just the effect of globalization manifested in the EU-related variables. Given the EU's wide-ranging trade deals and general openness to the global economy, the most Europeanized among the European democracies are also the most globalized. Luckily (or unfortunately, depending on one's criteria for assessment), we are unable to impose laboratory conditions on countries and afflict one set with integration while the control group remains untouched by the same process. One of the most prominent and popular quasi-experimental approaches in political science in regression discontinuity design (Angrist, 2009) is impossible to implement, first due to limits of available data, and because the "treatment" of integration engulfs all European democracies in one way or another. The only cases that are not in any way attached to the EU are also those that are completely uninteresting from a point of view of competitive democratic politics (e.g. Belarus).

The promise of the matching techniques is that it enables us to look beyond the narrow confines of Europe and maybe find cases that are similar enough to the European ones but have not been exposed to integration in the same way or the same extent that the European countries have been. These matched cases may then play the part of the "control group". In this paper, I use matching as a way to create a coarse quasi-experimental set of country-cases that are all democracies of a certain level of development, with the aim of discerning the extent to which the two domestic systemic outcomes I am interested in, fractionalization and polarization, are affected by European integration, as opposed to globalization. Matching is, in essence, comparable to the qualitative approach of selecting most similar cases (Nielsen, 2016). In making the choice to rely on matching European countries with similar non-EU countries, I am following the advice on disentangling the effects of the EU proposed by Haverland (2006) and Nielsen (2016).

There is some debate about the proper way to utilize the matching procedure, and here I am following the advice provided by Ho et al. (2011) and Gelman and Hill (2006), and using matching as a first step before undertaking a well-known and relatively simple regression analysis. The results ought to be considered tentative, as the matching procedure is

certainly not panacea for the problems of research design utilizing observational data. Indeed, Arceneaux et al. (2006) show that matching alone, applied to data on voter mobilization, provides biased estimates that perform no better than a simple OLS. However, they use matching to compare the randomly selected observations from the treatment group with the randomly selected observations from the control group, and do not use the resulting data in further analyses.

The data for this paper come from a new archive compiled and collected by Graham and Tucker (2017). This International Political Economy Data Resource (IPEDR) compiles data from the most commonly used 51 existing global country-year datasets and provides a single data source, reducing the potential for errors in merging data for individual projects and increasing the ease of including new or alternative measures in statistical analyses. Graham and Tucker (2017) note that the specific benefit of this new resource is that it allows a greater ease of including alternative measures for some of the most commonly used variables.

In this paper, I am using only a small subset of the IPEDR. Two main criteria were used for selecting cases: time and democratic status. Since the paper concerns the problems of Europeanization and globalization, I have selected the year 1979 as the starting year. There are two main reasons why this year is a good breaking point. First, it is the year of the first direct elections of members of the European Parliament, signifying a shift in the relevance of the EU for both parties and voters. Prior to that year, European integration was truly just a matter of elite politics. Second, in 1979 the global economy is already *en route* to further liberalizations, after the breakdown of the Bretton Woods currency system in 1973 and the subsequent oil crises. Furthermore, some of the starkest examples of globalizing economy affecting particular countries take place after the 1970s: monetary policy turn in the US, the French U-turn of the 1980s, and the debt crises of the 1980s. All of these are precursors to the series of debt and currency crises that have been demonstrating the power that shifts in the global economy have over nation states.

The second selection criterion is somewhat more straightforward. Since the dependent variables I am interested in are features of party systems, countries that are not democracies and thus do not have party competition and as a result, do not have party systems either, simply fall out of the universe of relevant cases. The variable used to subset the data was the country's Polity score: only those with a score of 6 or more remained in the sample. Subsetting the data on these criteria yielded a dataset with 1853 observations. The two dependent variables come from the Database of Political institutions (DPI) (Beck and Katz 2001). The first one, legislative fractionalization, varies between a theoretical minimum of 0 and a

theoretical maximum of 1. The measure indicates the probability that two randomly selected members of the relevant legislative body are **not** from the same political party. Thus, a legislative body in which all members come from the same party would receive a score of zero, and that in which all members come from different parties would receive a score of one. The actual data occupy the space between these two extremes.

While the fractionalization measure is relatively non-controversial, the other variable I consider in this paper has provoked more debate. Polarization, or the extent to which the policy prescriptions of the major parties in a party system differ, may be measured in various ways. The DPI approach is very simple, as it only notes whether the executive is on the left (score of 3), right (score of 1), or in the political center (score of 2) and does the same for the main opposition party. All of these are related to the economic left – right dimension, and do not take into account the potential for the parties to differ on other issues. The polarization score is simply the difference between the executive and opposition's scores. While truly simple and straightforward, this measure may be obscuring the differences among parties, and the scale and extent of these differences. However, the DPI codebook notes a relatively high degree of agreement with the data by Huber and Inglehart (1995).²

I have opted against using the Chapel Hill Expert Survey (CHES) (Bakker et al. 2015) data in the paper. This dataset provides detailed data on party positions, and can be used to calculate polarization scores similar to the Comparative Manifesto Project (CMP) (Volkens et al. 2015) data. Given the design of this paper, I chose to rely on variables found in the Database of Political Institutions (Beck et al. 2001). While the CHES and CMP provide detailed data, they do not have the scope needed to address the countries in the matched dataset: CHES only starts in 1999, and covers European countries only; the CMP data stretch back for a longer period of time, but primarily focus on European countries, with some availability of OECD countries and Latin America. The design of this paper focused on including non-European countries in order to test whether the party

2 This choice of the dependent variable in the polarization model is somewhat controversial, with the alternative provided by Dalton (2008) being the most likely contender to replace the used measure. This measure is based on the right-left measure provided in the Manifesto Project dataset (Volkens et al. 2015). Gabel and Huber (2000) noted that pooling left-right data by country is problematic when calculating and correcting individual party scores – since the Dalton (2008) measure of polarization does the same by adding up the thus corrected party scores, this issue may appear in his measure. Furthermore, by taking into account the party vote shares, it also introduces an element of the other measures used in the model, those of fractionalization and Herfindahl indexes, thus increasing collinearity of the left and right hand sides of the regression equations. The existing DPI variable is chosen with all these controversies in mind, and is used mostly because it performs well when compared with the Huber and Inglehart data.

system outcomes in question are present in cases of countries that are similar to European ones in terms of wealth and level of democracy, but which are not found in Europe. The DPI provided less granular data, but encompassing more countries and a longer time period. Additionally, the fractionalization measure as available in the DPI is consistently measured across country cases. The Laakso and Taagepera (1979) measure of effective number of parties is reliably available for the countries encompassed by the CMP dataset, and I include results of a model of Europeanization effect on this measure to show that, over a longer period of time, Europeanization does make a difference for the manner in which party systems function (see appendix, Table 7). This model considers European cases only, as the effective number of parties measure could not be reliably sourced for the matched dataset used in this paper.

The independent variables are organized in three groups: the main variables of interest, concerning Europeanization and globalization; institutional variables; economic and social variables. As was the case with the dependent variables, all come from the IPEDR or the author's own coding.

EU membership does not mean the same thing for different EU countries, which is why I use several dummies to grasp at least some of the multi-dimensional nature of being an EU member. It is likely that EU membership without participation in the EU's most prominent projects, like the Economic and Monetary Union or the Schengen area, is not affecting the country as deeply as participation in the latter does. Similarly, one may expect the "original" six member states to be more deeply embedded in integration than the countries that have just recently joined.

The party system age variable accounts for the average age of political parties in the legislature and comes from the DPI dataset. While it is the case that there is significant variation across individual parties, and some old parties tend to consistently do poorly while new parties capture significant shares of votes immediately upon establishment, this variable is aimed at capturing the overall legislature and the potential for the knowledge and experience to be transferred across political generations. This is relevant for the manner in which the party system can deal with the pressures and opportunities of both European integration and globalization. This is an imperfect measure, as it may misrepresent the extent to which political elites cycle from older to newer parties. However, it does capture the upheaval of newer parties joining the scene, even if their legislators have already been on the political scene for a longer time.

The other variables of interest concern globalization. Trade dependence captures a country's participation in the global economy and the potential for pressures that stem from it, as it measures the proportion of GDP

that total trade (imports+exports) takes up in a given year. However, trade alone does not capture these economic pressures, so I am also including a test for the relevance of currency crises in affecting domestic political outcomes. While a country can be part of the global economy without suffering a currency crisis, if one should occur, there would be no doubt about the process of globalization affecting the national economy, and subsequently national politics.

The remaining variables are institutional and economic controls and are listed in the table below. Several of these deserve more attention. GDP per capita is a standard measure that (imperfectly) captures the level of wealth in a country. While there is no necessity in the relationship between political outcomes and wealth, the level of wealth does make a difference in how countries are dealing with the pressures and opportunities provided by their participation in the global economy. For example, Wibbels (2006) finds that there is a difference in how wealthy countries endure global crises: they are able to borrow in difficult times, which provides them with a cushion against social and political upheaval. When poorer countries are faced with a crisis, their borrowing costs are higher, which leads them to resort to spending cuts, often in areas related to social welfare. Thus, accounting for wealth and currency crises allows one to control for the ability of the party system to compensate for pressures and to account for the presence of such pressures. The dummy variable for whether a country was considered rich in 2009 aims to account for the overall path that a country has taken in the global economy – i.e., it accounts for whether a country is a clear beneficiary of the process of globalization. The choice of year captures the point at which the financial crisis that started in 2008 would have affected countries that were on the cusp of being considered wealthy but suffered a setback as a result of the crisis.

Table 1. List of variables, their sources and measures

Variable	Source	Measure
Polarization	Database of Political institutions	distance between party in power and main opposition p.
Fractionalization	Database of Political institutions	probability of randomly selecting 2 MPs from different parties
Europe	own coding	dummy variable, 1 if country is in Europe
Euro	own coding	dummy variable, 1 if country is part of EMU
Membership length	own coding	number of years country has been in the EU
EU member	own coding	dummy variable, 1 if country is a member of the EU
Schengen	own coding	dummy variable, 1 if country is part of the Schengen Area
Trade	World Bank	trade as % of GDP
Currency crisis	Laeven Valencia financial crises data	Existence of currency crisis in a given year
Party age	Database of Political institutions	Average age of main political parties
Government stability	International Country Risk Guide	0-12 score on index including government unity, legislative Strength, popular Support
Electoral threshold	Database of Political institutions	proportion of votes necessary for a party to gain representation
Proportional representation	Database of Political institutions	dummy, 1 if country has some form of proportional rep. electoral system
Rich in 2009	IPEDR	dummy variable, 1 if country was considered rich in 2009
GDP per capita	World Bank	GDP per capita in USD
Inflation	World Bank	annual increase in consumer prices, in %

Matching is certainly not a definitive solution for the methodological issues that arise in this case. It is, however, one of many potential parts of a multi-pronged consideration of a research problem, which may lead to an increase in confidence in one's results. Here, matching is conducted in R, using the "MatchIt" package by Ho et al. (2011). Given the nature of the data, exact matching was not an option, as it was unlikely that there would be any cases that exactly match those of the European democracies. Instead, "genetic" matching was used, a procedure that uses "a genetic search algorithm to find a set of weights for each covariate such that the version of optimal balance is achieved after matching." (Ho et al. 2011, 12) This procedure matches the cases with replacement, so it should be noted that some country-years may appear more than once in the data.

Two major issues arose in implementation of matching on the original dataset. The first one was that matching required a complete dataset. There are two solutions to the problem: either match on the variables that are both relevant and complete or use multiple imputation to complete the entire dataset. As will be seen below, I used both, with little effect on the results of the regressions. The second issue was that the nature of cases (country-years) makes it difficult to find similar pairs in the "treatment" and "control" groups, reducing the size of the matched dataset with each additional variable that the countries are matched on. A tentative solution to this problem is using only two key variables to match on and adding the remainder of variables of interest in the regression portion of analysis.

The cases were matched on two major criteria: GDP per capita and average age of major parties. These would be core features that countries would really need to be similar to the European countries on, and were the only ones finally chosen to stay part of the procedure. Inclusion of more variables drastically reduced sample size, and all the results and data presented below were created using matching on two variables. Since the core of the problem at hand is that countries that are similar to the European ones are not very numerous, I used the "Europe" dummy as the treatment. The matching program, thus, looked for European and non-European cases that are similar in terms of GDP per capita and average party age. The process created a dataset that included country-years from Europe and outside it, and provided increased balance between the "treatment" and "control" groups.³ The list of countries that are included in the analysis can be found in the Appendix.

Missing data pose another challenge for analyses of time-series cross-section data. In this particular case, the proportion of missing data was

³ The Q-Q plot of the variables that the data were matched on is in the Appendix. It shows that the two groups of country-years still differ quite a bit, but are more similar than prior to the procedure.

not large for the whole dataset, but it did bring about a reduction in the analyzed sample size since each of the variables was missing data in different rows.

In the manual for MatchIt, King et al. (Ho et al. 2011) recommend that the datasets with missing values be completed by using multiple imputation. Following this advice, I used King et al.'s (King et al. 2001) Amelia for R. The imputed data remained similar to the original, and the results of the models using imputation are reported below, not differing substantially from those that used non-imputed data.⁴

The analyses were conducted using simple ordinary least squares regression, unless otherwise noted.

3. RESULTS

In the tables below, two sets of results are presented. First, regressions with polarization and fractionalization as dependent variables that use the matched and incomplete data. Second, the same dependent variables, but utilizing the matched and imputed data.

As expected, the variables concerning European integration are shown to be statistically significantly correlated with the outcomes of interest, fractionalization and polarization. This particularly holds for Eurozone/EMU membership, a finding that is robust to alternative data (imputed and not imputed.) As expected, EMU membership decreases the level of polarization in a given country-year. However, the hypothesis of the opposite effect on fractionalization is not confirmed.⁵ In fact, when compared to non-European countries, EMU membership is correlated with a decrease in fractionalization.

EU membership alone appears as statistically significant in the models with non – imputed data only. Where it reaches statistical significance, this variable “works” in the same way as Eurozone membership does, correlating with depressed polarization and fractionalization. In the alternative specification, the variable has a positive and non – significant effect. If anything, this shows that one ought to be conscious of the possibilities for alternative specifications and robustness tests. The lack of similar effect across the two sets of models,

While the EMU affects both polarization and fractionalization, the results indicate that fractionalization may have more to do with the process of globalization. Both trade dependence and the occurrence of currency

4 The summary statistics for the original data, matched data, and matched and imputed data can be found in the appendix.

5 In an alternative specification of the model, which relies on a Europe-only dataset, the finding is exactly opposite.

crises have a statistically significant effect on fractionalization. This is a result that fits with the idea that globalization and participation in the global economy in particular create both pressures/constraints and opportunities for political actors in democracies. This result indicates that there may indeed be a practical consequence in the creation of viable parties that exploit these constraints and opportunities to get political representation. It appears to be the case that economic globalization and European integration have opposite effects on legislative fractionalization.

It appears that being part of the EMU will not lead to an increase in the probability that two randomly selected members of parliament come from different parties, but trade dependence and a currency crisis might. Since currency crises are relatively rare they may have more fleeting effects, and may be more relevant in conjunction with institutional or other economic variables. This is certainly an issue to explore in future work.

One of the surprises of these models was that taking part in the Schengen area had no discernible effect on either polarization or fractionalization. Since being part of Schengen means that European countries stop conducting border controls among themselves, this ought to be seen as a major blow to the nation-state, and as such could have precipitated challenges to the governments and the existing parties. It would be interesting to see whether future iterations of the data show a change in this result, given the prominence that political parties have been giving to the increased migration flows from Africa and the Middle East over the past several years.

The two sets of models differ quite a bit in terms of the data they cover. The models without data imputation drop from 1085 cases created by the matching procedure to 581 and 652 cases for polarization and fractionalization models, respectively. Ability to keep more of the information in the sample is certainly a plus for the imputed data, and ought to lend a bit more credence to the results obtained from these data.

In terms of total explained variance, all models are around the .2 mark, which is a solid result, given that the models omit much of the domestic context and focus predominantly on the variables concerning the international context. The results in this paper ought to be tested in future work by considering the intricacies and complexities of domestic contexts in specific countries.

Table 2. Models of polarization and fractionalization, matched non-imputed data

	<i>Dependent variable:</i>	
	Polarization	Fractionalization
	<i>OLS</i>	<i>robust linear</i>
	(1)	(2)
Year	0.019*** (0.006)	0.002*** (0.001)
EU member	-0.205** (0.083)	-0.019** (0.008)
Euro	-0.511*** (0.110)	-0.076*** (0.012)
Membership length	0.002 (0.004)	0.0003 (0.0004)
Schengen	0.270 (0.172)	0.010 (0.018)
Rich in 2009	0.691*** (0.126)	-0.0004 (0.013)
GDP/capita	0.00001 (0.00000)	0.00000** (0.00000)
Inflation	0.0001 (0.0002)	-0.00000 (0.00003)
Trade dependence	-0.001 (0.001)	0.0005*** (0.0001)
Currency crisis	0.242 (0.266)	0.046* (0.028)
Government stability	0.041* (0.021)	0.001 (0.002)
Electoral threshold	0.001 (0.013)	0.001 (0.001)
Proportional rep.	-0.097 (0.166)	0.018 (0.022)
Mean party age	0.004** (0.002)	0.0003 (0.0002)
Constant	-37.729*** (11.913)	-3.852*** (1.210)
Observations	581	652
R ²	0.232	
Adjusted R ²	0.213	
Residual Std. Error	0.773 (df = 566)	0.087 (df = 637)
F Statistic	12.205*** (df = 14; 566)	

Note:

*p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

SANJA BADANJAK
 DISENTANGLING EUROPE: AN ASSESSMENT OF THE IMPACT
 OF THE EU ON PARTY SYSTEMS IN MEMBER STATES

Table 3. Models of polarization and fractionalization, matched and imputed data

	<i>Dependent variable:</i>	
	Polarization	Fractionalization
	(1)	(2)
Year	0.010*** (0.003)	0.0004 (0.0004)
EU member	0.014 (0.064)	0.001 (0.007)
Euro	-0.315*** (0.087)	-0.047*** (0.010)
Membership length	0.002 (0.003)	0.0003 (0.0004)
Schengen	0.141 (0.147)	0.010 (0.016)
Rich in 2009	0.466*** (0.097)	0.016 (0.011)
GDP/capita	0.00001*** (0.00000)	0.00000*** (0.00000)
Inflation	-0.0001 (0.0002)	-0.00002 (0.00002)
Trade dependence	-0.0001 (0.001)	0.001*** (0.0001)
Currency crisis	-0.175 (0.187)	0.041** (0.019)
Government stability	0.001 (0.016)	0.0001 (0.002)
Electoral threshold	0.016** (0.007)	0.003*** (0.001)
Proportional rep.	0.779*** (0.077)	0.124*** (0.009)
Party age		-0.0004*** (0.0001)
Constant	-19.243*** (6.863)	-0.364 (0.739)
Observations	1,085	1,085
Residual Std. Error	0.981 (df = 1071)	0.088 (df = 1070)

Note:

*p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

4. DISCUSSION AND FURTHER STEPS

I argue that party systems have indeed been affected by EU's existence and development. European countries have been hit by Europeanization in a way that is in parts not fundamentally different from the way everyone has been hit by globalization. However, they have been affected more intensely, with European integration taking many of elements of globalization and amplifying them.

However, the EU brings with it a new layer of political engagement, and a shift of power and sovereignty to the supranational level that exceeds anything that we see as part of the processes of globalization and modernization. In that sense, regional integration in Europe is producing a distinct set of consequences for domestic politics of countries involved. This is particularly true for party systems, as outcomes of complex stable strategic interactions between parties and voters, and among parties themselves.

Even though the results fail to confirm both hypotheses, the statistically significant effect of EU-related variables on party system features even when accounting for global processes remains a relevant finding. However, the exact opposite of the expected result concerning fractionalization, namely that European integration features contribute to its depression rather than the expected increase, warrant further research. This ought to mean both quantitative work that would challenge and test the robustness of these findings to different measures and specifications, and qualitative work examining the mechanisms through which European integration may be encouraging or discouraging new political actors. This finding may also be resulting from the differences between the European and non-European settings. The matched dataset included some countries that are similar in terms of wealth and level of democracy but have historically had both open economies and low number of political parties (such as the US and Australia). This is a matter that ought to be considered in detailed case studies that account for local contexts, actors, institutions, and the manner in which they interact with pressures (and opportunities) that stem from participation in the global economy.

Perhaps the major issue that needs to be resolved in continuing this line of research is that of measurement. The debate on the polarization measure is still ongoing, with much potential for the use of the various measures proposed here in checking the robustness of this paper's findings. The next step will be to expand an existing measure based on the Manifesto Project data (Volkens et al. 2015) to the countries beyond Europe. This measure offers more variety and nuance than the DPI measure and should also produce a higher level of validity and reliability of the findings.

Finally, in order to ensure that the underlying mechanisms are discernible, these results should be further substantiated in detailed case studies of particular countries, both within and outside Europe.

Even so, these results suggest that there is indeed a difference in the way that European integration, as opposed to globalization, affects democracies at the systemic level. The elements of party systems discussed here, fractionalization and polarization, certainly appear to be affected by the institutional and economic context at the global and regional levels.

REFERENCES

- Angrist, Joshua. 2009. *Mostly Harmless Econometrics: An Empiricist's Companion*. Princeton: Princeton University Press.
- Arceneaux, Kevin, Gerber, Alan S., and Green, Donald. P. 2006. "Comparing Experimental and Matching Methods Using a Large-Scale Voter Mobilization Experiment". *Political Analysis*, 14(1): 37–62. doi: 10.1093/pan/mpj001
- Art, David. 2007. "Reacting to the Radical Right: Lessons from Germany and Austria". *Party Politics*, 13(3): 331–349. doi: 10.1177/1354068807075939
- Art, David. 2011. *Inside the Radical Right: The Development of Anti-Immigrant Parties in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511976254
- Bakker, Ryan, de Vries, Catherine, Edwards, Erica, Hooghe, Liesbeth, Jolly, Seth, Marks, Gary, Polk, Jonathan, Rovny, Jan, Steenbergen, Marco, and Vachudova, Milada. A. 2015. "Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file, 1999–2010". *Party Politics*, 21(1): 143–152. doi: 10.1177/1354068812462931
- Beck, Nathaniel and Katz, Jonathan. N. 2001. "Throwing Out the Baby with the Bath Water: A Comment on Green, Kim, and Yoon". *International Organization*, 55(2): 487–495. doi: 10.1162/00208180151140658
- Beck, T., Clarke, G., Groff, A., Keefer, P., and Walsh, P. 2001. "New Tools in Comparative Political Economy: The Database of Political Institutions". *The World Bank Economic Review*, 15(1): 165–176. doi: 10.1093/wber/15.1.165
- Bernhard, William. T. 2002. *Banking on Reform: Political Parties and Central Bank Independence in the Industrial Democracies*. Ann Arbor: University of Michigan Press. doi: 10.3998/mpub.17115
- Caramani, Daniele, Deegan-Krause, Kevin and Murray, Rainbow. 2011. "Political data in 2010". *European Journal of Political Research*, 50 (7–8): 869–887. doi: 10.1111/j.1475-6765.2011.02010.x
- Colantone, Italo and Stanig, Piero. 2018a. "Global Competition and Brexit". *American Political Science Review*, 112 (2): 201–218. doi: 10.1017/S0003055417000685

- Colantone, Italo and Stanig, Piero. 2018b. "The Trade Origins of Economic Nationalism: Import Competition and Voting Behavior in Western Europe". *American Journal of Political Science*, 62(4): 936–953. doi: 10.1111/ajps.12358
- Dalton, Russell. J. 2008. "The Quantity and the Quality of Party Systems: Party System Polarization, Its Measurement, and Its Consequences". *Comparative Political Studies*, 41(7): 899–920. doi: 10.1177/0010414008315860
- De Vries, Catherine. E. 2010. "EU Issue Voting: Asset or Liability: How European Integration Affects Parties' Electoral Fortunes". *European Union Politics*, 11(1): 89–117. doi: 10.1177/1465116509353456
- De Vries, Catherine. E. and Edwards, Erica E. 2009. "Taking Europe To Its Extremes: Extremist Parties and Public Euroscepticism". *Party Politics*, 15(1): 5–28. doi: 10.1177/1354068808097889
- Dorussen, Han and Nanou Kyriaki. 2006. European Integration, Intergovernmental Bargaining and Convergence of Party Programmes". *European Union Politics*, 7(2): 235–356. doi: 10.1177/1465116506063709
- Ezrow, Lawrence and Hellwig, Timothy. 2014. "Responding to Voters or Responding to Markets? Political Parties and Public Opinion in an Era of Globalization". *International Studies Quarterly*, 58 (4): 816–827. doi:10.1111/isqu.12129
- Gabel, Matthew. J. and Huber, John. D. 2000. "Putting Parties in Their Place: Inferring Party Left-Right Ideological Positions from Party Manifestos Data". *American Journal of Political Science*, 44(1): 94–103. doi: 10.2307/2669295
- Gelman, Andrew and Hill, Jennifer. 2006. *Data Analysis Using Regression and Multilevel/Hierarchical Models*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511790942
- Graham, B. A. T. and Tucker, J. R. 2017. The international political economy data resource. Technical report, Rochester, NY. doi: 10.7910/DVN/28003
- Meguid, Bonnie M. 2010. *Party Competition between Unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511510298
- Haverland, Markus. 2006. "Does the EU cause domestic developments? Improving case selection in Europeanisation research". *West European Politics*, 29(1): 134–146. doi: 10.1080/01402380500389331
- Hellwig, Timothy. 2015. *Globalization and Mass Politics: Retaining the Room to Maneuver*. Cambridge University Press, New York. doi: 10.1017/S1537592715003898
- Ho, Daniel. E., Imai, Kosuke, King, Gary and Stuart, Elizabeth. A. 2011. "MatchIt: Nonparametric Preprocessing for Parametric Causal Inference". *Journal of Statistical Software*, 42(8): 1–28. doi: 10.18637/jss.v042.i08
- Hooghe, Lisbet and Marks, Gary. 2009. "Does Efficiency Shape the Territorial Structure of Government?" *Annual Review of Political Science*, 12(1): 225–241. doi: 10.1146/annirev.polisci.12.041107.102315

- Huber, John and Inglehart, Ronald. 1995. "Expert Interpretations of Party Space and Party Locations in 42 Societies". *Party Politics*, 1(1): 73–111. doi: 10.1177/1354068895001001004
- Jolly, Seth K. 2007. "The Europhile Fringe?" *European Union Politics*, 8(1):109–130. doi: 10.1177/1465116507073290
- Jolly, Seth K. 2015. *The European Union and the Rise of Regionalist Parties*. Ann Arbor: University of Michigan Press. doi: 10.3998/mpub.7718747
- Kayser, Mark Andreas. 2007. "How Domestic Is Domestic Politics? Globalization and Elections". *Annual Review of Political Science*, 10(1): 341–362. doi: 10.1146/annurev.polisci.101080605.135728
- Kayser, Mark Andreas. 2009. "Partisan Waves: International Business Cycles and Electoral Choice". *American Journal of Political Science*, 53(4): 950–970. doi: 10.1111/j.1540-5907.2009.00410.x
- King, Gary, James Honaker, Anne Joseph, and Kenneth Scheve. 2001. "Analyzing Incomplete Political Science Data: An Alternative Algorithm for Multiple Imputation". *American Political Science Review*, 95(1): 49–69. doi: 10.1017/S0003055401000235.
- Laakso, Markku. and Taagepera, Rein. 1979. "'Effective' Number of Parties: A Measure with Application to West Europe". *Comparative Political Studies*, 12(3): 3–27. doi: 10.1177/001041407901200101
- Mair, Peter. 1999. "Partyless Democracy". *New Left Review*, (2): 21–35.
- Mair, Peter. 2014. *Ruling the Void: the Hollowing of Western Democracy*. London: Verso Books.
- McGann, Anthony. J., Kitschelt, Herbert. 2005. "The Radical Right in The Alps: Evolution of Support for the Swiss SVP and Austrian FPÖ". *Party Politics*, 11(2): 147–171. doi:10.1177/1354068805049734
- Mudde, Cas. 2007. *Populist Radical Right Parties*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511492037
- Nanou, Kyriaki. 2013. "Different Origins, Same Proposals? The Impact of the EU on the Policy Direction of Party Families". *West European Politics*, 36(1): 248–269. doi: 10.1080/01402382.2013.742759
- Nielsen, Richard A. 2016. "Case Selection via Matching". *Sociological Methods and Research*, 45(3): 569–597. doi: 10.1177/0049124114547054
- Schoen, Harald. 2008. "Turkey's bid for EU membership, contrasting views of public opinion, and vote choice. Evidence from the 2005 German federal election". *Electoral Studies*, 27(2): 344–355. doi: 10.1016/j.electstud.2008.03.003
- Somer-Topcu, Zeynep and Zar, Michelle E. 2013. "European Parliamentary Elections and National Party Policy Change". *Comparative Political Studies*, 47(6): 878–902. doi: 10.1177/0010414013488552

- Tillman, Erik R. 2004. "The European Union at the Ballot Box? European Integration and Voting Behavior in the New Member States". *Comparative Political Studies*, 37(5): 590–610. doi: 10.1177/0010414004263661
- Volkens, Andrea, Lehmann, Pola, Matthiess, Theres., Merz, Nicolas, Regel, Sven, and Werner, Annika. 2015. *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- Wibbels, E. 2006. "Dependency Revisited: International Markets, Business Cycles, and Social Spending in the Developing World". *International Organization*, 60(2):433–468. doi:10.1017/S0020818306060139

SAŽETAK

KAKO RASPETLJATI EUROPEIZACIJU I GLOBALIZACIJU?
PROCJENA UTJECAJA EUROPSKE UNIJE NA STRANAČKE SUSTAVE
DRŽAVA ČLANICA

Proces europeizacije se u mnogim aspektima zbivao istovremeno s drugim procesima, poglavito s procesom globalizacije. Iako se čini da upravo Europskoj uniji možemo pripisati promjene kojima svjedočimo u političkim krajolicima država članica, moguće je i da su one posljedica povećane ekonomske međuovisnosti, odnosno globalizacije. Rast popularnosti stranaka novih političkih niša i nepostojanje alternative postojećim ekonomskim politikama dva su najvažnija ishoda koja koreliraju s većom uključenosti države u procese europske integracije. U članku autorica analizira ove tvrdnje suprotstavljajući ih alternativnoj hipotezi da je uzročnik spomenutih promjena globalizacija općenito, a ne integracije koje su specifične samo za Europu. Koristeći tehnike „uparivanja“, autorica daje jasniju sliku povezanosti spomenutih političkih posljedica s istovremenim i često isprepletenim procesima europeizacije i globalizacije.

KLJUČNE RIJEČI: europeizacija, globalizacija, EU integracija, stranački sustavi, stranačka polarizacija, stranačka frakcionalizacija.

**APPENDIX:
 ADDITIONAL TABLES AND GRAPHS**

Table 4. Summary statistics for the initial dataset

Statistic	N	Mean	St. Dev.	Min	Max
Fractionalization	1,826	0.660	0.147	0.000	0.930
Year	1,853	1,998.597	8.994	1,980	2,012
Polarization	1,648	0.939	0.930	0	2
Government stability	1,530	7.885	1.785	1.000	11.125
Electoral threshold	1,374	2.518	3.562	0.000	25.000
EU member	1,853	0.287	0.453	0	1
Euro	1,853	0.099	0.299	0	1
Currency crisis	1,556	0.028	0.164	0	1
Rich in 2009	1,853	0.495	0.500	0	1
EU member	1,853	0.066	0.248	0	1
EU membership length	1,853	1.657	7.799	0	59
Schengen	1,853	0.029	0.167	0	1
Eurozone	1,853	0.016	0.126	0	1
GDP/capita	1,853	16,162.050	16,392.040	249.104	86,127.240
Inflation	1,760	26.368	240.749	-4.480	7,481.664
Trade as % GDP	1,849	77.437	42.212	12.009	352.904
Proportional representation	1,841	0.788	0.409	0	1

Table 5. Summary statistics for matched data

Statistic	N	Mean	St. Dev.	Min	Max
Year	1,085	1,998.134	9.161	1,980	2,012
GDP/capita	1,085	23,626.450	16,654.390	570.100	86,127.240
Average party age	1,085	43.154	33.834	1.000	155.000
EU member	1,085	0.496	0.500	0	1
Europe	1,085	0.822	0.383	0	1
Inflation	1,054	20.693	163.997	-4.480	3,373.474
Trade as % of GDP	1,081	85.022	45.697	14.391	352.904
Proportional representation	1,082	0.872	0.334	0	1
Electoral threshold	914	3.286	3.966	0.000	25.000
Fractionalization	1,071	0.693	0.115	0.000	0.927
Polarization	969	1.139	0.904	0	2
Government stability	898	8.130	1.633	1.000	11.083
Currency crisis	923	0.018	0.135	0	1
Rich in 2009	1,085	0.720	0.449	0	1
EU membership length	1,085	2.976	10.273	0	59
Schengen	1,085	0.053	0.223	0	1
Eurozone	1,085	0.029	0.167	0	1

Table 6. Summary statistics for matched and imputed data

Statistic	N	Mean	St. Dev.	Min	Max
Year	1,085	1,998.134	9.161	1,980	2,012
GDP/capita	1,085	23,626.450	16,654.390	570.100	86,127.240
Average party age	1,085	43.154	33.834	1.000	155.000
EU member	1,085	0.496	0.500	0	1
Europe	1,085	0.822	0.383	0	1
Inflation	1,085	23.209	170.462	-449.182	3,373.474
Trade as % of GDP	1,085	85.192	45.718	14.391	352.904
Proportional representation	1,085	0.871	0.336	-0.219	1.300
Electoral threshold	1,085	3.290	3.926	-6.920	25.000
Fractionalization	1,085	0.693	0.115	0.000	1.001
Polarization	1,085	1.150	0.887	-1.529	3.155
Government stability	1,085	8.089	1.659	1.000	12.133
Currency crisis	1,085	0.019	0.137	-0.440	1.000
Rich in 2009	1,085	0.720	0.449	0	1
EU membership length	1,085	2.976	10.273	0	59
Schengen	1,085	0.053	0.223	0	1
Eurozone	1,085	0.029	0.167	0	1

SANJA BADANJAK
 DISENTANGLING EUROPE: AN ASSESSMENT OF THE IMPACT
 OF THE EU ON PARTY SYSTEMS IN MEMBER STATES

Table 7. Effective number of parties model

	<i>Dependent variable:</i>
	Effective N of parties
Year	-0.029 (0.028)
Membership length	0.035*** (0.008)
Schengen	-0.039 (0.376)
Euro	-0.041 (0.404)
Post-Maastricht	-0.268 (0.398)
Proportional representation	1.181*** (0.411)
Rich in 2009	-0.440 (0.409)
GDP/capita	0.00004*** (0.00001)
Inflation	-0.002 (0.001)
Trade dependence	-0.005 (0.003)
Post-communist	1.808*** (0.475)
Currency crisis	0.233 (0.823)
Constant	60.070 (55.284)
Observations	194
R ²	0.200
Adjusted R ²	0.147
Residual Std. Error	1.372 (df = 181)
F Statistic	3.766*** (df = 12; 181)
<i>Note:</i>	*p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

Figure 1

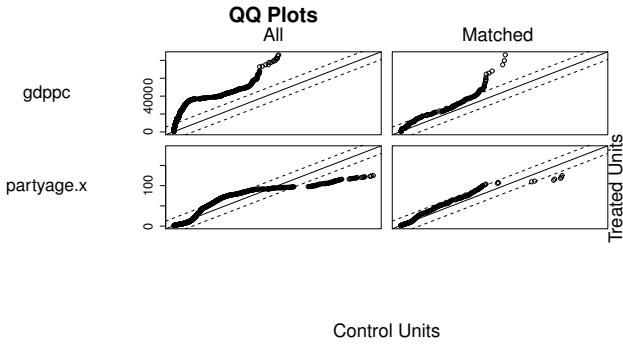

Table 8. Summary statistics for data used for the models in Table 7

Statistic	N	Mean	St. Dev.	Min	Max
Effective N of parties	238	4.129	1.474	1.000	11.072
Polarization (Dalton)	238	1.404	0.726	0.000	3.734
Euro	242	0.157	0.365	0	1
Membership length	242	12.996	18.051	0	59
Schengen	242	0.231	0.423	0	1
Rich in 2009	242	0.736	0.442	0	1
GDP/capita	232	24,135.650	15,914.140	2,457.340	79,002.740
Inflation	222	20.101	87.116	-0.836	1,058.374
Trade	232	82.565	41.156	24.170	303.454
Currency Crisis	228	0.031	0.173	0	1
Proportional representation	220	0.909	0.288	0	1
Electoral threshold	191	3.108	3.473	0.000	25.000
Post-communist	242	0.285	0.452	0	1
Post-Maastricht	242	0.653	0.477	0	1

COUNTRIES IN THE MATCHED DATASET

- Albania, 2002–2012
- Argentina, 1987–1998
- Australia, 1980–2012
- Austria, 1980–2012
- Belgium, 1981–2012
- Bolivia, 1990–2008
- Botswana, 1988–2008
- Brazil, 1986–2012
- Bulgaria, 1991–2012
- Canada, 1980–2012
- Chile, 2000–2012
- Colombia, 1980–2008
- Comoros, 2006–2007
- Costa Rica, 1983–2011
- Croatia, 2000–2012
- Cyprus, 1980–2012
- Czech Republic, 1993–2012
- Denmark, 1980 – 2012
- Dominican Republic, 1997–2012
- Ecuador, 1985–1999
- El Salvador, 1992–2011
- Estonia, 1999–2012
- Fiji, 1985–1986
- Finland, 1980–2012
- France, 1980–2012
- Germany, 1980–2012
- Ghana, 2008
- Greece, 1980–2012
- Guatemala, 2005–2006
- Hungary, 1990–2012
- India, 2003–2012
- Indonesia, 2005
- Ireland, 1980–2012
- Israel, 1980–2012
- Italy, 1980–2012
- Jamaica, 2005
- Japan, 1981–2012
- Republic of Korea, 1998–2012
- Latvia, 1994–2012
- Lebanon, 2010–2011
- Lesotho, 2010
- Lithuania, 1993–2012
- Luxembourg, 1980–2012
- Macedonia, 2002–2012
- Mauritius, 1987–2010
- Mexico, 2000–2012
- Moldova, 1993–2012
- Mongolia, 1993–1994, 2010
- Netherlands, 1980–2012
- New Zealand, 1980–2012
- Nicaragua, 1996–2005
- Norway, 1980–2012
- Pakistan, 1996
- Panama, 1997–2012
- Peru, 1982–3, 1990, 2003–2011
- Philippines, 1991, 1999
- Poland, 1991–2012
- Portugal, 1980–2012
- Romania, 1996–2012
- Slovakia, 1993–2012
- Solomon Islands, 2006
- South Africa, 1994–2011
- Spain, 1980–2012
- Sweden, 1980–2012
- Switzerland, 1980–2012
- Thailand, 2000–3
- Timor-Leste, 2008
- Trinidad and Tobago, 1980–2010
- Turkey, 1984–2012
- United Kingdom, 1980–2012
- Ukraine, 1994–2009
- United States, 1980–2012
- Uruguay, 1986–9, 1997–2012
- Venezuela, 1987–9

„VRATIT ĆEMO NARODU DRŽAVU” – DEJNI POPULIZAM, NACIONALIZAM I NOVI IZAZOVI

Nenad Miščević
Sveučilište u Mariboru
Central European University

SAŽETAK¹

Tema rada je desni populizam, vrlo jak i raširen na cijeloj sjevernoj polutki; ovdje nas zanima naša zemlja i njoj najbliže. Najprije općenito karakteriziramo populizam, a onda razmatramo njegov odnos s najbližim mu pojavama, nacionalizmom i patriotizmom. Zanimljiv je fenomen u Hrvatskoj odsutnost snažnih jasno populističkih stranki usprkos snažnoj nacionalističkoj orijentaciji u izbornoj bazi; najjednostavnije je objašnjenje da je HDZ uspio preuzeti važne teme desnog populizma, a ipak sačuvati formu i ideologiju parlamentarne demokracije. Koliko je to rješenje stabilno vidjet će se u budućnosti. Uspon populizma promijenio je okvir političkih dilema kod nas i u svijetu; zastupnici suprotnih stajališta sada moraju ponovno promisliti pretpostavke na kojima djeluju i ponuditi nova rješenja.

KLJUČNE RIJEČI: populizam, patriotizam, nacional-populizam, politički ras-cjepi

Kontakt autora:

Nenad Miščević, redovni profesor, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor.

E-pošta: vismiscevic@ceu.edu

¹ Tekst se u velikom dijelu oslanja na objavljeno poglavlje, Nenad Miscevic, Populism and Nationalism, in Violeta Besirevic (ed), *New Politics of Decisionism*, Eleven International Publishing, the Hague, 2019, pp. 61–90. Zahvaljujem se urednici zbornika *New Politics of Decisionism*, Violeti Beširević, urednici *Političkih perspektiva* Ani Matan i kolegi Zvonimiru Šikiću na korisnim komentarima.

1. UVOD

Desni je populizam u usponu, po svijetu, u našoj bližoj okolini, a čini se i u Hrvatskoj. Tome svjedoče rasprave o predstavniku Srpske demokratske stranke Miloradu Pupovcu, razgovori u televizijskoj emisiji Bujica, kolumne na portalu Narod.hr i komentari čitatelja na vijesti o Bleiburgu i sličnim temama. Izbjeglička je kriza² pružila gorivo za takav desničarski antiimigrantski populizam i pomogla oživjeti stare, pomalo zamrle teme poput Bleiburga³. A desna reakcija na izbjegličku krizu prilično je dramatična. Evo kratke ilustracije s jednog hrvatskog portala:

Sudeći po faznom razvoju događaja i iznijetim ciljevima Marakeške deklaracije, europski fokus djelovanja očito je preusmjeren sa sprječavanja ilegalne u planiranje i poticanje legalne migracije iz Afrike u Europu. U stvari, radi se o skrivenom planu legalnog preseljenja velikog broja ljudi iz Afrike u Europu. Teret tog procesa bi naravno morale podnijeti države „potpisnice” deklaracije.

Mađarska vlada je za sada jedina koja je o toj temi pitala vlastiti narod (od kojeg je izabrana); što o tome misli i podržava li takav sporazum, jer, ipak, o njihovoj se zemlji i budućnosti radi. Temeljeno na mandatu koji je dobila od svojih birača, mađarska vlada smatra da je njihova dužnost na prvo mjesto staviti interese vlastitog naroda i države koji se ne podudaraju s migrantskom politikom EU-a. Za razliku od naših susjeda koji su odbili podržati Marakešku deklaraciju u svibnju ove godine, ostale europske države (zajedno s Hrvatskom) misle da je potpuno irelevantno što njihovi građani misle o imigracijama Afrikanaca u njihove zemlje. (Narod.hr 2018)

Dok ovo pišem, izborne ankete predviđaju da će trećina mjesta na izborima za Europski parlament 2019. pripasti strankama koje izlaze iz tradicionalnog okvira demokršćanskih /socijaldemokratskih opcija; za očekivati je da će značajan njihov dio činiti euroskeptične desne populističke stranke. U našoj užoj okolini utjecaj desnog populizma raste: u Mađarskoj, Orbánova je stranka na vlasti, moćna i popularna, u Srbiji masovne proteste vode Dveri srpske, izrazito desna populistička stranka⁴, u Bosni i Hercegovini populizma ne manjka, a Austrija i Italija prepustile su nešto

2 Podaci govore da je u zadnje 4 godine samo u južnu Italiju pristiglo 600.000 migranata. Procjenjuje se da je 2016. godine 362.000 izbjeglica i migranata riskiralo svoj život u prijelazu Sredozemnog mora, s tim da je 181.400 pristiglo u Italiju, a 173.450 u Grčku. U prvoj polovici 2017. više od 105.000 izbjeglica i migranata ušlo je u Europu. Govorimo ovdje o migrantskoj krizi od polovice zadnje dekade, ne razlikujući posebno njene razne faze jer nas prvenstveno zanimaju reakcije na nju.

3 Tako se čini ako se pogledaju razgovori u televizijskoj emisiji „Bujica” na Z1 televiziji, osobito one o migrantskoj krizi od 5.11.2018; ako se čitaju kolumne na portalu „Narod.hr” i komentari čitatelja na vijesti o Bleiburgu i sličnim temama

4 Naš naslov aludira na njihovo obećanje „Vratit ćemo narodu državu”, iz njihovog službenog programa dostupnog na <http://www.dverisrpske.com/>

vlasti populističkim strankama, s po jednom izrazito desnom u vladi svake od njih. U Sloveniji se Janšina stranka SDS pomakla jače udesno, u smjeru populizma, s časopisom „Demokracija”, koji je, čini se, tijesno povezan s Orbanom i njegovim istomišljenicima.⁵

No, populizam posvuda nailazi i na otpor. Protiv njega su značajni politički faktori na vlasti, ali i civilno društvo, koje organizira pomoć izbjeglicama. U Hrvatskoj se vrh HDZ-a uspijeva oduprijeti svojoj unutarnjoj populističkoj desnici koja ga oštro pritišće (iako manjih desnih strančica na sceni ne nedostaje.)

Kako razumjeti i opisati te suprotnosti? Kako izgleda okvir političke teorije unutar kojeg bismo mogli razumjeti oboje, i populističku, i otpor na razini službene politike, civilnog društva i osobnog angažmana? Koji su pravi pojmovi za tu svrhu? Jesu li to „nacionalizam”, „antinacionalizam” i „kozmpolitizam”?⁶ Ne sasvim: antiimigrantski, desničarski populizam izdanak je nacionalizma, ali se razlikuje od klasičnog nacionalizma na kakvog smo navikli kod kuće. Isto tako, on traži nove oblike kozmpolitizma, gostoljubivog prema „dođošima”. Je li zato klasična suprotnost kozmpolitizma i nacionalizma mrtva? Nije. O tome govori naša priča.

Evo kratkog pregleda po odjeljcima. Ostatak ovog, uvodnog odjeljka posvećen je definiranju populizma; ujedno objašnjavamo zašto smo se odlučili za desni populizam kao našu temu. Drugi se odjeljak bavi odnosom takvog populizma i srodnih mu stajališta, posebno užeg srodnika, nacionalizma i šireg srodnika, komunitarizma (vjerskog, kulturnog). Treći se odjeljak okreće našoj zemlji: zašto Hrvatska nema jake prepoznatljive populističke stranke, kakve imaju sve njezine susjede? I na kraju, kratki se zaključak bavi načinom kako populistička problematika mijenja opći politički okvir i donosi nove zadaće političkom teoretiziranju.

Počinjemo, dakle, od početka: što je populizam? Berto Šalaj u svom pionirskom radu (2002) nudi dobru karakterizaciju:

Središnja je ideja populizma da je društvo podijeljeno u dvije homogene i antagonističke skupine: poštenu narod i korumpiranu elitu. Tako Meny i Surel (2002) naglašavaju da populizam prožima ideja dobrog, poštenog i jednostavnog naroda kojega su prevarile i izmanipulirale korumpirane, nekompetentne i međusobno umrežene elite. Populisti tvrde da društvo i politiku treba korjenito promijeniti kako bi se ukinula dominacija elita te obnovile zamisao i praksa politike kao izraza volje naroda. Svi analitičari populizma navode da populisti na narod gledaju kao na jedinstveno i homogeno tijelo. Drugim riječima, zanemaruju se klase, posebni poli-

5 Za zanimljive i teorijski informirane preglede po zemljama videti već spomenuti zbornik *New Politics of Decisionism* (Beširević 2019).

6 O odnosu populizma i kozmpolitizma videti Merkel (2016).

tički interesi i individualne potrebe. Demokracija je vladavina suverenoga homogenog naroda, a ne političara. (Šalaj 2012, 4)

Nije čudo da populizam prate demagogija i podilaženje „masama”. No, pogledajmo поближе glavne odrednice.

U svojoj knjizi *Populizam (Populism)*, iz 1981, Margaret Canovan govori o sedam različitih vidova populizma koje dijeli na dvije kategorije: agrarni populizam i politički populizam. U agrarni populizam Canovan ubraja seljački radikalizam (primjerice, People’s Party u SAD), seljačke pokrete (poput Zelenog ustanka u Istočnoj Europi), te intelektualni agrarni socijalizam (primjer su Narodnici u Rusiji), a u politički populizam ubraja populističke diktature (poput one Peronove u Argentini), populističku demokraciju (zagovor referendumu i „participacije”), reakcionarni populizam (primjer je George Wallace i njegovi sljedbenici u SAD), te populizam političara (izgradnja neideoloških širokih koalicija koje se pozivaju na „narod”) (Canovan 1981, passim)

Mi ćemo se ipak osloniti na suvremenije definicije. Mnogi autori, poput Jan-Werner Müllera i Casa Muddea, ističu da je oblik svih populizama sličan i opisuju ga kao 'tanka' ideologiju (Müller 2016). Mudde objašnjava:

Populizam se razumije kao 'tanka' ideologija koja smatra da je društvo zapravo podijeljeno na dvije homogene i antagonističke skupine, 'pošteni' narod i 'korumpirana' elita, i koja zagovara politiku koja bi bila izraz *volonté generalé* (opće volje) Naroda. (Mudde 2007, 23)

Tako definiran, populizam ima dvije suprotnosti: elitizam i pluralizam (Mudde 2004, 543). Postoji, najprije, suprotnost elite i naroda ('underdog'). Moguće je, nadalje, razlikovati dva opisa 'naroda': u smislu društvenog statusa (klasa, razina dohotka, itd.) ili pak u smislu etničke i/ili kulturne pripadnosti.⁷

Elita

Društveni status (klasa) ← Narod → etnički, kulturni opis

7 De Cleen locira 'artikulaciju' ova dva opisa specificirajući dimenziju populizma zasebnu od dimenzije elita/'underdog', a koja se tiče kontrasta između pripadnosti ili nepripadnosti grupi. B. De Cleen (2017).

Prema drugoj, horizontalnoj dimenziji razlikuje se dominantno lijevi od dominantno desnog populizma, te se nalazi mjesto i za centrističku populističku opciju.

Lijeve stranke (izvorna SYRIZA, Podemos i latinoameričke lijeve stranke) ističu socijalnu dimenziju sukoba: siromašni protiv bogatih, niže i najniže klase protiv viših klasa i sl. Zbog toga što desne stranke imaju u vidu etnička i kulturno lingvistička obilježja 'demosa', tema ovog članka, populistički nacionalizam, svakako se nalazi na desnoj strani spektra. Centrističke stranke, poput Živog zida u Hrvatskoj, posuđuju s obje strane spektra, pa imaju, s jedne strane, ljevičarsku poziciju prema siromašnima, a s druge, izolacionističku i suverenističku prema EU i Sloveniji. Tako je čelnik Živog zida, povodom hrvatsko-slovenskog spora oko Piranskog zaljeva, izjavio da Hrvatska treba poslati ratni brod u Piranski zaljev (Novi list.hr 2018).

Mudde (2017, 27) ističe da je 'populizam' bitno sporni pojam (engl. *essentially contested concepts*), no njegovo metodološko upozorenje ne odjekuje dovoljno glasno u postojećoj literaturi. U „ideacijskom” pristupu, kako ga Mudde naziva, ono što nas zanima su odnosi među pojmovima (ili pak stvarni odnosi koji korespondiraju s odnosima među pojmovima). Primjerice, je li nacionalizam vrst populizma (ima li prošireno značenje 'populizma' sadržajno stjecište s konceptom 'nacionalizam'), i slično. Moguće je, međutim, da je odnos između populizma i njegovih pojmovnih srodnika povjesan, činjeničan i da zahtijeva objašnjenje koje je bliže kauzalnoj povijesnoj ili sociološkoj priči.⁸ Hrvatski desni populizam, uvijek „za dom spreman”, održava vezu čuvstvene solidarnosti s barem nekim elementima ustaškog pokreta: antisemitizam više ne igra nikakvu, ali mržnja prema Srbima igra središnju ulogu. Ako uzmemo različit primjer, mogu nas zanimati povijesno nacionalistički korijeni austrijskog populizma, pa ćemo se okrenuti povijesti Slobodarske stranke

8 Kao dobru ilustraciju videti doprinos Dušana Spasojevića u Beširević (2019).

(*Freiheitliche Partei*) i njenim uzročno-povijesnim vezama s austrijskim nacističkim snagama (uključujući i SS), te njihovom ideologijom pod nacističkom okupacijom, itd (Albertazzi and Mc Donnel 2016). Moramo, dakle, razlikovati pojmovne i kauzalne veze između nacionalizma i populizma. U nastavku članka razmotrit ćemo i jedne i druge.

Ovdje nam je bitno da je pojam „populizma” vrlo tanašan. Za Muddea je populizam antielitistička i na riječima pronarodna ideologija.

Definicija populizma kao „tanašne” ideologije je korisno za razumijevanje navodne promjenjivosti pojma o kojemu je riječ. Ideologija je skup normativnih ideja o prirodi čovjeka i društva, o organizaciji i svrhama društva. Jednostavno rečeno, ona je slika onoga kakav svijet jest i kakav treba biti. Za razliku od „gustih” ili „potpunih” ideologija (primjerice fašizma, liberalizma, socijalizma), „tanašne” ideologije poput populizma imaju ograničenu morfologiju, koja se nužno povezuje – a ponekad i asimilira – s drugim ideologijama. Zapravo, populizam se skoro uvijek nadovezuje na druge političke projekte koji su najširoj javnosti privlačni. (Mudde and Rovira Kaltwasser 2017)

Hrvatski se stručnjaci slažu. U razgovoru o populizmu, Nenad Zakošek naglašava da se u politici uvriježilo govoriti o populizmu kao slaboj ideologiji, a Šalaj se na njega nadovezuje:

Druga grupa otišla je korak dalje i kažu da se populizam može promatrati kao svojevrsna politička ideologija. Dodaju, međutim, da to nije „prava” politička ideologija poput socijaldemokracije, demokracije ili konzervativizma, nego ističu da je to slabo utemeljena ideologija na način da joj u jezgri nisu neke specifične vrijednosti, nego se prepoznaje po određenim strukturnim obilježjima koja je moguće kombinirati s različitim vrijednostima. Oni koji kažu da je populizam ideologija navode da on ima dva osnovna obilježja, prvo je učestalo pozitivno referiranje na narod, a drugo je snažno izraženi antielitizam. Čak se smatra da je upravo antielitizam temeljno obilježje populizma kao ideologije. Populizam, shvaćen kao ideologija, zapravo ima dva glavna suparnika – elitizam i pluralizam. (Jutarnji.hr 2015)

Problemi takvog „tankog” populizma načelni su: smije li se podilaziti „narodu”? Je li dopuštena politička laž dio prava na slobodu govora? No, ima i praktičnih: kad dođu na vlast, tzv. „populisti”, desni ili lijevi (Orban, Trump, Chavez), obično iznevjeravaju svoju retoriku, formiraju vlastitu elitu i uvode elemente diktature, protiv pluralizma (Müller 2017).

Mi ćemo ovdje krenuti od prirodne pretpostavke: tanašna ideologija nije ozbiljna politička vrsta (kao što „morska životinja” nije ozbiljna biološka vrsta). Ona nema dovoljno stabilnih karakteristika, koje bi određile njezino ponašanje. Predlažemo da naš predmet ovdje bude specifična podvrsta, desni populizam. Taj je dovoljno određen i dovoljno bogat da nastupi kao prava politička vrsta. Naša tema je, dakle, desni populizam.

I još nešto: u načelu može postojati loš, srednji i dobar populizam, lijevi ili desni. Mi ćemo se koncentrirati na loše varijante, koje dominiraju političkom scenom.

2. POPULIZAM I NACIONALIZAM

(A) NEKOLIKO TEMELJNIH POJMOVA

Pierre-André Taguieff u svojoj knjizi o populizmu koja ima vrlo rječit naslov, *Osveta nacionalizma: Neopopulisti i ksenofobi u napadu na Europu* (Taguieff 2017), govori o populizmu kao vrsti nacionalizma. On je smislio koristan pojam 'nacional-populizam' koji ćemo ovdje koristiti. Međutim, prilično je jasno da je nacionalizam tek jedan od mnogih političkih 'izama' koji privlače desne populiste. Migrantska kriza je pokazala mogućnosti populističke samoidentifikacije s lingvističko-kulturnim i vjerskim zajednicama (mi 'Kršćani') koja ide puno dalje od nacionalizma.

Započet ću raspravu praveći razlikovanje među političkim idejama ili ideologijama u širem polju nacionalnih ili nacionalno-sličnih privrženosti.

Najprije, nekoliko riječi o naciji. Obilježja koja grupa treba imati kako bi bila nacija su srodstvo (ili percepcija srodstva), teritorijalni kontinuitet, zajednička kultura, posebno, jezik, zajedničku povijesnu memoriju i osjećaj zajedničke sudbine (Gat and Yacobson 2013). Naciju razumijemo kao političku/državnu zajednicu koja na središnje mjesto stavlja zajedničke osjećaje, identitet, solidarnost i udruženost naroda, definiranog kulturom i osjećajem srodstva, u jednoj državi.

Nadalje, najpoznatije modernističko objašnjenje nacionalizma je ono Ernsta Gellnera (1983). Nacionalizam zahtijeva preklapanje kulturne zajednice i države.⁹ Klasični nacionalizam je politički program po kojem je stvaranje i održavanje potpuno suverene države koja pripada etnonacionalnoj skupini ('narodu' ili 'naciji') najvažnija dužnost svakog pripadnika te skupine. Polazeći od pretpostavke da je primjerena (ili 'prirodna') kulturna jedinica etnička nacija, klasični nacionalizam smatra da je primarna dužnost svakog pripadnika nacije da se u kulturnim pitanjima drži svoje etnonacionalne kulture. U SAD se ovakvi stavovi zovu 'nativizam'. Klasični nacionalisti su obično vrlo osjetljivi na kulturu koju štite i promoviraju i na stavove koji ljudi imaju o njihovoj nacionalnoj državi. Ovaj zaštitnički stav nosi sa sobom potencijalne opasnosti: mnogi elementi

9 Za Gellnera, nacija i industrijsko društvo usko su povezani. Industrijsko društvo zahtijeva homogenost, pa je stoga vrsta kulturalne homogenosti koju zahtijeva nacionalizam produkt industrijskog društva i morali bismo ju prihvatiti kao neizbježnu. Nacija je zato proizvod doba nacionalizma, te se može definirati jedino u tom kontekstu.

kulture koji nisu prepoznati kao nacionalni mogu biti, a ponekad i jesu, žrtvovani tom nacionalnom entuzijazmu. Klasični nacionalizam, u svakodnevnom životu, postavlja svakojake zahtjeve pred pojedince, od kupnje skupljih domaćih proizvoda umjesto jeftinijih iz uvoza do prokreacije što većeg broja budućih pripadnika nacije.

Pored klasičnog nacionalizma (i njegovih radikalnijih ekstremističkih rođaka), postoje i razne umjerene ideje koje se također ubrajaju u nacionalističke. U stvari, filozofska rasprava se pomaknula u pravcu ovih umjerenih do ultraumjerenih ideja, i većina filozofa, koji sebe opisuje kao nacionaliste, predlaže vrlo umjerene nacionalističke programe. U nastavku ćemo ih ukratko opisati.

Nacionalizam u širem smislu je svaki sklop stavova, tvrdnji i uputa za djelovanje koji pripisuje fundamentalnu političku, moralnu i kulturnu vrijednost naciji i nacionalnosti, te dužnostima koje proizlaze iz tih vrijednosti (bilo za pripadnike nacije ili pak za treće strane, individualno ili kolektivno). Postoje dvije verzije (i neke podverzije) ovog šire shvaćenog nacionalizma. Prva je umjereni državni nacionalizam, gdje je nacionalistički program ublažen minimalnim skupom prihvaćenih ljudskih prava, posebno prava manjina (primjerice, država Austrija pripada ponajprije Austrijancima, no njeni etnički različiti pripadnici – Slovenci, Mađari i ostali, imaju manjinska prava), te zahtjevima parlamentarnih sustava. Druga verzija je još manje tradicionalno nacionalistička; radi se o liberalnom nacionalizmu koji je prijateljski raspoložen prema manjinama, a ne samo tolerantan prema njima, koji može prerasti u zagovor multietničke, multinacionalne države.

U ostatku ću ovog odjeljka raspravljati o patriotizmu, kategoriji bliskoj nacionalizmu, koja se često sagledava zasebno. Potom ću se osvrnuti na vrste nacionalizma, koje su centralna tema. Slijedi diskusija o široj populističkoj alternativni – komunitarnom nenacionalnom pripadanju: primjerice bivanju kršćaninom (u vrlo širokom smislu) nasuprot bivanju muslimanom. To je ključna populistička alternativa etnonacionalnom identitetu koja pokazuje da populizam nije istovjetan nacionalizmu. Završit ću odjeljak s nekoliko riječi o kozmopolitizmu, alternativni tradicionalno suprotstavljenoj nacionalizmu i njegovom eventualnom odnosu s populizmom.

Započnimo s patriotizmom. Termin 'patriotizam' koristi se za mnoga značenja. Nekada se razumije kao usmjerenost prema vlastitoj 'partiji': patriotizam je privrženost vlastitoj državi nasuprot privrženosti vlastitom narodu i njegovim tradicijama (nacionalizam). Nekada se smatra mnogo manje agresivnim od nacionalizma. Pred gotovo tričetvrt stoljeća George Orwell je napisao da je „patriotizam po svojoj prirodi obramben, kako vojno tako i kulturološki. Nacionalizam je, s druge strane, nemoguće odvojiti od želje za moći.” (Orwell 2000, 469) Zajedno, dva se para obilježja

(teritorij nasuprot etničkoj zajednici i umjerenost nasuprot ekstremizmu) često smatraju određujućim obilježjima patriotizma. Naravno, termin korišten u stvarnom političkom diskursu mnogo je neprecizniji od onoga standardnoga u teorijskim oglecima. U SAD se 'patriotizam' često koristi za shvaćanje/a koje bi teorijska literatura opisala kao 'nacionalističko'. Jedan je od problema što ljubav prema državi nije zapravo samo ljubav prema komadu zemlje; uobičajeno, ona uključuje i privrženost zajednici njenih žitelja, a to uvodi 'naciju' u koncepciju patriotizma.

Moguće je razlikovati patriotizam niskog od onoga visokog profila, koji je vrlo srodan nacionalizmu, ili Nathansonovom terminologijom, umjereni i neumjereni, tj. ekstremni patriotizam (Nathanson 1993, 30). Patriotizam visokog profila može biti agresivan prema drugima, dok je onaj niskog profila više unutarnje orijentiran. Patriotizam visokog profila nalaže svome poborniku vjeru u neku vrst superiornosti vlastite *patrie*, od one bezopasne i konvencijama regulirane u sportu, preko inzistiranja na navodnim jedinstvenim vrlinama vlastite zemlje, sve do podsmijeha, prezira i omalovažavanja drugih. Patriotizam niskog profila kompatibilan je s visokim uvažavanjem drugih te može postojati paralelno s umjerenim kozmopolitskim stavovima (Ibid.).

Patriotizam niskog profila nije baš privlačan desničarskom populistu. Mnogo je zanimljiviji ljevici. Ilustrativan je primjer intelektualaca koji su se borili u Internacionalnim brigadama u Španjolskom građanskom ratu, koji su bili internacionalisti, no ujedno su podržavali i patriotizam svojih španjolskih suboraca. Moguće je govoriti o 'lijevom patriotizmu' ili, slijedeći Orwellov termin, 'revolucionarnom patriotizmu'.

Orwellu se u njegovim revolucionarnim patriotskim osjećajima pridružuju i drugi lijevi intelektualci, kao što je australski pjesnik i borac Jack Lindsay, koji je napisao *Rekvijem za pale Engleze u Internacionalnoj brigadi* (1938). Otvoreno je pitanje možemo li ove intelektualce nazvati 'lijevim populistima'. No, kada bi nam trebali primjeri oni bi nam možda mogli poslužiti u tu svrhu.

Rado bih kratko spomenuo tipičniju kombinaciju: desni populizam i patriotizam visokoga profila koji si dobro pristaju. Roger Scruton, najpoznatiji britanski branitelj takvog patriotizma, približava ga nacionalizmu, te piše da patriotizam/nacionalizam naglašavaju političku odanost. Usredotočenost na nacionalno izvire iz same prirode moderne države. Pravo i zakonitost zahtijevaju nadležnost, no sigurnost, kontinuitet i stabilnost, koji su pretpostavke vladavine prava, nedostižne su sve dok teritorij nije osiguran. Nacionalna je odanost istovjetna patriotizmu: odanost vlastitoj državi, prirodna ljubav prema državi, sugrađanima i kulturi koja ih objedinjuje (Scruton 2006, 4).

Doista, patrioti su privrženi ljudima i teritoriju koji je njihov po pravici; a patriotizam uključuje pokušaj da se tu pravicu pretvori u nepristrasno vladanje i vladavinu prava. Teritorijalna je odanost, možda se može ustvrditi, u korijenu svega.

Kada bismo apstrahirali Scrutonovu simpatiju prema vladavini prava, općenito bi smisao njegovog patriotizma odgovarao mogućem populističkom stavu. Primjerice, prema Centru za istraživanje Brexita, relevantna istraživačka pitanja su, između ostalih, sljedeća dva:

„Što je 'novo' u trenutnom populizmu u Britaniji zahvaćenom politikom štednje? Možemo li spoj animoziteta prema državi blagostanja i ekonomskog protekcionizma nazvati populističkim?

Kako patriotizam i populizam oblikuju novi odnos Britanije s EU?” (Centre for Brexit Studies, 2019)

Pitanja sugeriraju da je Brexit povezan s populističkim patriotizmom, očito s njegovom varijantom visokog profila. Problem je u tome što je razlika između patriotizma visokog profila i klasičnog nacionalizma minimalna. Glasoviti autori, poput Scrutona, zajedno ih grupiraju u jedinstveno stajalište s obzirom na to da populistička politika nije dovoljno suptilna da bi održala njihovo razlikovanje. Sugerirao bih da se u populističkom kontekstu (ako ne i drugdje) patriotizam visokog profila urušava u klasični nacionalizam.

Sociolozi i politolozi danas ističu da su neke zemlje, Hrvatska, kao i njezina bliža okolina, Mađarska, Slovenija, Srbija, i vrlo dramatično BiH, obilježene slijedećom glavnom unutarnjom suprotnošću: umjesto klasnog – ekonomskog rascjepa, u tim zemljama politička opredjeljenja definira rascjep temeljen na suprotnosti nacionalnog/anacionalnog (federalnog ili sličnog), uronjen u kontekst povijesnih savezništava i neprijateljstava. Za Hrvatsku navodimo nekoliko citata. Andrija Henjak piše:

Dosadašnje analize izbornoga ponašanja u Hrvatskoj pokazale su izražene podjele među biračima oko simboličnih i identitetskih pitanja, utemeljenih na različitom odnosu prema religiji, tradiciji i povijesti koje su oblikovale obrasce izbornoga ponašanja nakon neovisnosti i u konačnici dovele do konsolidacije bipolarnog obrasca političkoga natjecanja nakon 2000. godine (Henjak 2018, 383).

Goran Čular precizira ovaj kontrast na slijedeći način:

Usprkos sve učestalijim intelektualnim kritikama svrsishodnosti lijevo-desne simbolike u politici, naša istraživanja pokazuju da s vremenom biračko pozicioniranje na lijevo-desnom kontinuumu postaje sve konzistentnije s njihovim stranačkim preferencijama. Pri tome valja naglasiti da u vrijednosno-ideološkom smislu lijevo-desna shema u Hrvatskoj sadržajno najviše odgovara kulturalnoj dimenziji gdje je, na jednoj strani, liberalizam, kozmopolitizam i multikulturalizam, a na drugoj, konzervativizam i etnonacionalizam. U smislu temeljnih socijalnih identiteta, u koje

je lijevo-desna shema bila uronjena tijekom cijelog razdoblja, naša su istraživanja pokazala da su jaki religijski identitet i institucionalna vezanost za Crkvu kontinuirano povezani s desnicom, a nedostatak takvog identiteta s ljevicom. (Čular 2004, 139)

Vrijedno je spomenuti neetnički regionalizam, poput onoga stranke Lega Nord u Italiji (donedavno, kada je promijenila ime i politiku). Takav regionalizam zahtijeva državnost za pojedinu regiju, no ne zbog nacionalističko-etničkih kriterija. Primjerice, u Italiji je Padania trebala imati pravo postati državom s obzirom na to da je ekonomski i politički napredna u odnosu na ostatak Italije. Postupci populista u ovom kontekstu sličie nacionalnom populizmu i primjeru Lega Nord, koja je nedavno odustala od regionalizma u korist tradicionalnijeg talijanskog nacionalizma. Ovaj primjer dobro ilustrira afinitet između nacionalizma i neetničkog regionalizma. Razlika je, pak, u neetničkom karakteru osobitosti koje bi regiju trebale učiniti podobnom za status države.

(B) KLASIČNI SNAŽNI ETNONACIONALIZAM

Populizam i klasični snažni etnički nacionalizam vrlo su usko povezani. To je navelo neke teoretičare da nacionalistički populizam prezentiraju kao *sam populizam*. Taguieff je najpoznatiji autor koji tvrdi da je patriotizam samo varijanta nacionalizma. Njegov termin 'nacionalpopulizam' ('*national-populisme*') nalazimo već u njegovom članku iz 1984. (Taguieff 1984) o 'Retorici nacionalpopulizma', koji se bavi stilom francuskog Nacionalnog fronta (koji je tada vodio Jean-Marie Le Pen).

Termin je preživio sve do naših dana (Pantazopoulos 2016) i koristit ćemo ga ovdje. Čini se da točno zahvaća sintezu populizma i snažnog etničkog nacionalizma ili nativizma. Od populizma uzima opću shemu antielitizma: vođa se obraća direktno narodu te navodno slijedi njegove interese. Od nacionalizma uzima karakterizaciju naroda: to je etnička zajednica, u većini slučajeva etnička zajednica koja „ima državu”, ili etnonacija. U svom radu Mudde dokumentira ideju da jedino desničarski populisti tvrde da predstavljaju pravi narod koji tvori pravu naciju čija se čistoća narušava novim došljacima. Kako bi naglasio ove odlike, koristi termin 'nativizam': „nativizam je ovdje definiran kao ideologija, koja smatra da bi države trebale biti napučene isključivo članovima izvornog stanovništva, 'nacijom', te da su neizvorni elementi (ljudi i ideje) fundamentalno opasni za homogenu naciju-državu”. (Mudde 2007, 19; Mudde 2004, 542–563)

Grotesknu ilustraciju snažnog nacionalnog populizma nudi nam slovensko društvo „Hervardi”. Njegov osnivač Andrej Šiško ovako opisuje odlike starih Slovenaca, povezane s podrijetlom riječi:

Korijen riječi „her” označava hrabro ratovanje. Značenje riječi „heraj” se danas sačuvalo u riječi „haraj”, koja znači „skinuti dlake” ili „oderati”. Poznato je da

Bugari i danas pamte da su slovenski vojnici bili izvanredni majstori koji su znali oderati živog čovjeka u nekoliko sekundi. (Harvardi.com)

Konačno, kratko ću se osvrnuti na obrnuti ekstrem, autore koji minimiziraju ili negiraju relevantnost nacionalizma za populizam. Benjamin Arditi (2007) takav je primjer.¹⁰ Tvrdi da su se „[...] stvari poprilično radikalno promijenile zadnjih godina a da nisu razriješile polemiku oko značenja termina populizam. Populizam danas, čini se, ima vrlo malo toga zajedničkog sa svojim klasičnim referentom [...]” Potom prelazi na pitanje o referentu i tvrdi da su kao mete populističkog entuzijazma

[...] nacionalizam i ekonomski protekcionizam praktički ... nestali, a narodna mobilizacija većinom je minimizirana; umjesto toga, preostalo nam je ono što neki opisuju kao brak iz interesa između neoliberalne ekonomije i neopopulističke politike [...]. (Arditi 2006, 56)¹¹

Kako bi podupro ove tvrdnje osvrće se jedino na svoju Latinsku Ameriku; ne spominju se niti analiziraju primjeri europskog ili populizma iz SAD. Nacionalizam je praktički nestao, tvrdi. U vrijeme pisanja knjige u Italiji smo imali Berlusconi, u Francuskoj Nacionalnu frontu, u Velikoj Britaniji UKIP (utemeljen devedesetih), a ni u postkomunističkoj Srednjoj Europi nije manjkalo nacionalističkih stranaka. Stoga ne čudi da mu je preostao termin „neprecizan” objekt, posuđen od Deleuzea i Guattarija (Arditi 2007, 57). No, njegova karakterizacija populizma kao nepreciznog objekta samo elegantno imenuje konfuziju koja mu je u temelju.

Zaključno, klasični je snažni etnonacionalizam vrlo relevantan za povijesnu genezu i konceptualno razumijevanje populizma; njegova je kombinacija s populizmom, nacionalni populizam, jedna od središnjih varijanta populizma, koja je prominentna na nekoliko kontinenata.

(C) UMJERENI DRŽAVNI NACIONALIZAM

Sada se okrećem opciji bliskoj klasičnom nacionalizmu, uz razliku da se nalazi na desnom centru, a ne na 'čistoj' desnici. U slučaju takvog umjerenog državnog nacionalizma, nacionalistički je program omekšan vladavinom prava (koja uključuje prihvaćanje minimalnog skupa ljudskih prava te, konkretno, manjinskih prava), a ujedno i zahtjevima parlamentarnih sistema.

U potrazi za primjerima, referirat ću se na korisnu knjigu Iavora Range-lova (2013) o recentnoj povijesti promjena na Balkanu. On s pravom opaža da

[P]ravo ima osobitu i prilično ambivalentnu ulogu u konstruktivnom etničkog državljanstva, [...]: služi kao instrument formalizacije i kodifikacije članstva

¹⁰ B. Arditi (2007); P. Blokker (2005, 371–389).

¹¹ Arditi (2007, 56)

povezanog s pojedinim projektima države-nacije i, u isto vrijeme, omogućava prostor za potencijalno pobijanje i transformaciju državljanstva prema alternativnim logikama i normativitetima. (Rangelov 2013, 20)

Klasično nacionalistički akter ne mora uzeti u obzir ove alternative. On ili ona nastavljaju braniti uske interese etniciteta. 'Slovenija Slovincima' najdraži je slogan slovenskih nacionalnih populista, koju katkada prati dodatak 'Stranci van!' Prosječan slovenski političar ne može si dopustiti korištenje takvog slogana zbog jakog sistema zaštite ljudskih prava koji je izgradila slovenska država, a koji je inicirala ne samo matica slovenskih političara već i lokalni NGO-ovi, a snažno ga podržava i EU.

U takvom aranžmanu reguliranom pravilima, vladajuća nacionalistička elita nije mogla utišati glas nenacionalističke opozicije u parlamentu i u lokalnim predstavničkim tijelima. U Sloveniji je to bio slučaj s desničarskom Janšinom vladom (koji je dva puta bio premijer Slovenije, drugi put između 2012. i 2013), čije su nacionalističke ambicije na svakom koraku bile osujećene vrlo moćnom i aktivnom opozicijom. U kontekstu sadašnjeg trenutka, ovo je važno jer bi aranžman reguliran pravilima mogao minimizirati ili blokirati mogućnost populističkog rješenja. Struja nacionalnog populizma treba slobodan prostor, no ne može ga naći u situaciji gdje je vladajuća garnitura očito patriotska. Stoga je i iznad optužbe da se sastoji od izdajnika, a aktivnosti su joj striktno ograničene vladavinom prava i preciznije ljudskim pravima, na način koji ne ostavlja mogućnost za populističku 'spontanost' lidera. Čini se da SAD prolazi kroz simetričan proces, gdje se Trumpov populizam neprestano sudara s Ustavom i pravnim sustavom.

Rangelov posvećuje cijelo poglavlje primjeru važnome za Balkan, a možda i za druga područja, koji se odnosi na miješanje međunarodnog sistema vladavine prava u kontekst lokalnih ratnih zločina:

Ključan izazov tranzicijske pravde u Hrvatskoj od početka novoga stoljeća bila je potreba suočavanja s dva nasljeđa zlostavljanja: jednog koji uključuje zlodjela protiv srpskih civila i etničkog čišćenja tijekom Domovinskog rata; drugog koji se tiče provođenja suđenja za ratne zločine nakon njegovog svršetka. Hrvatsko se pravo, kao i politička klasa i javnost, nisu adekvatno suočili s ovim nasljeđima i pomirila se s prošlošću. Ipak, hrvatsko je iskustvo s pravosudnim procesima u zadnjem desetljeću korisno za osvjetljavanje potencijala deliberativne tranzicijske pravde u ispitivanju 'tamne strane' nacionalizma, kao i u otkrivanju nekih od njegovih ograničenja. (Rangelov 2013, 162)¹²

Proširujući spektar primjera, Netanyahuov Izrael mogao bi biti tipičan slučaj države s umjerenim državnim nacionalizmom kao vodećom ideologijom. Pretvorio bi se u neumjerenu, klasično nacionalističku varijantu da

12 Ovoj ću se temi nakratko vratiti u odjeljku o Hrvatskoj.

nema konstantne, glasne kritike i aktivne borbe lokalne palestinske opozicije, kritike lokalne izraelske opozicije, šire arapske osude, te međunarodnog nadgledanja i kritike. Treba spomenuti nedavni dramatični primjer Ahd Tamimi; populističko nacionalistička država mogla bi si dozvoliti uhićenje i zatvaranje djevojčice tinejdžerske dobi koja pripada manjinskoj skupini. Sad kad je postala nacionalni palestinski simbol otpora, uhićenje i zatvor čine se kao nerazumne reakcije, a vladavina prava sprječava mogućeg populista da negativno ili nasilno reagira. Stoga, nužnost poštovanja zakona, čak i uz ponešto varanja, zaobilaženja procedura, itd., onemogućuju Netanyahuovu vlast da postane čisti primjer nacionalnog populizma.

To ne čini umjereni nacionalizam desnog centra idealnim, pa ni bliskim idealnom. Za moj osobni, poprilično kozmopolitski ukus, on je samo manje zlo od neumjerenog, čisto desnog nacionalizma, no može biti vrlo koristan za sprječavanje populističke opasnosti. Pokušat ću to dokumentirati u drugom odjeljku na primjeru Hrvatske.

(D) KOMUNITARIZAM I 'TRANSNACIONALNI NACIONALIZAM'

Sada prelazim na glavnu populističku alternativu (ili kvazialternativu), na nacionalni populizam. Već je spomenuto da u nekim zemljama neke populističke grupe – stranke – imaju širu privlačnost od etnonacionalne pripadnosti, a tipično religijske pripadnosti. Druge grupe objedinjavaju ovu privlačnost s etnonacionalističkom. Ti fenomeni glavni su dokaz šire privlačnosti populizma – a protiv Taguieffovog isključivog fokusiranja na nacionalni populizam i njegovu identifikaciju s populizmom.

Započet ću s nekoliko ilustracija. Marijo Popović spaja hrvatsko rodoljublje s kršćanskim identitetom u blogu „Neka stranka 'Pametno' ustupi svoje prostorije muslimanskoj zajednici za molitvene rituale”,

Poštivati treba svakoga kao ljudsko biće, ali hrvatski narod i katolička vjera su ono što treba imati prioritet u našoj domovini.

Hrvatski narod opstao je ponajprije zahvaljujući svojoj vjeri i katoličkom nauku koji nas je održao kroz stoljeća i upravo je to jedan od temelja našega društva. (Narod.hr 2019)

Slovenska „Demokracija” je tu mnogo sustavnija. Ona normalno brani kršćanski identitet protiv Arapa koje, od naslovnica nadalje, predstavlja kao silovatelje i ubojice. No, prilikom gradonačelničkih izbora u proljeće 2019, odjednom se okrenula protiv kandidata srpskog podrijetla, zaboravivši da su Srbi jednako kršćanski narod kao i Slovenci.¹³

13 Slično je i u Hrvatskoj s televizijskom emisijom „Bujica”. S jedne strane, u njoj se nađu antimuslimanski ispadi, a s druge antisrpski, iako su Srbi kršćani, a ne muslimani. Samo da ponudimo primjer, ovdje je vijest o izjavama koje su u studenom prošle godine uzburkale javnost:

Njemačka je stranka AfD (Alternativa za Njemačku), inače poprilično uspješna na parlamentarnim izborima, proizvela niz postera od kojih se neki fokusiraju isključivo na kulturološke razlike, a drugi objedinjuju širu kulturološku pripadnost s nacionalnom. Uzmimo primjer s muslimanskom burkom. Prvo citira predsjednika Gaucka, prikazujući ga prekrivenog burkom; njegov je krimen bio što je izgovorio „Burka? Mogu i te kako živjeti s njom”. Potom je na istom posteru slika burke sa znakom stop i tekstom: „Burka? Ne hvala!” Drugi se slično referiraju na ramazanski post. Posterij lijepo ilustriraju privlačnost isključivo širim kulturalnim pripadanjem, a ne usko nacionalnim. U ovome je kontekstu austrijski politički filozof Harald Stelzer govorio o komunitarističkim stavovima, pa čak i komunitarizmu *simpliciter* (Stelzer 2018).

U svojem je širem značenju komunitarizam obilježen tezom da je pripadanje zajednici, po mogućnosti onoj koja dijeli jezik, tradiciju, *itd.*, preduvjet za nečiji bogati identitet. Ova ideja vodi prema odbacivanju snažnog individualizma i gotovo esencijalističkom pogledu na kulturološka svojstva kao određujuća za identitet svojih individualnih nositelja. U komunitarističkoj tradiciji tipično razmišljanje o pitanjima o pripadanju kreće tvrdnjom da su uvjeti nečijeg identiteta neophodni za puni ljudski subjektivitet, tada dodaje tvrdnju da je ključni pol identifikacije jezik s kulturom, prelazi na ideju da je dostupnost lingvističko-kulturološke zajednice neophodna za puni ljudski subjektivitet, te zaključuje da imamo pravo zahtijevati od drugih da poštuju naše komunitarno pripadanje. Ovako rezonira Charles Taylor. MacIntyreova je verzija više nacionalistička i zahtjevnija, dok Walzer i Sandel zvuče umjerenije, no općenito je to oblik zajednički komunitarističkoj tradiciji. Mnogi vodeći komunitaristički mislioci odbacuju tu oznaku, no za potrebe ove diskusije smatrat ću sve ove autore komunitaristima.

U svojem već spomenutom radu o komunitarizmu i populizmu Harold Stelzer kao njima zajedničke elemente navodi važnost 'individualnog identiteta uklopljenog u zajednicu', kritiku liberalnog shvaćanja demokracije, strah od kulturološkog rastvaranja i pretpostavku o homogenosti kolektiviteta. Na dubljoj razini, predlažem da se naglasak stavi na zajedničko shvaćanje dobra, koje je eksplicitno u komunitarističkoj teoriji, a implicitno u nekim populističkim retorikama, premda Stelzer ne ocrtava tu distinkciju

Podsjetimo, dok je osuđeni diler (Velimir Bujanec, op. a.) koji je ljubav prostitutke plaćao kokainom ustvrdio da u Njemačkoj „divljaci koji su došli s istoka siluju, a tamošnji mediji o tome ne izvještavaju”, njegov je gost Zoran Grgić netom nakon toga kazao kako „crnčuge i arapčuge siluju, ubijaju i teroriziraju po svijetu”. Grgić je kasnije iznio i teoriju da su „oni koji dolaze iz mediteranskog, saharskog i subsaharskog područja uglavnom zaraženi sidom i hepatitisom, a jako puno ih ima i tuberkulozu. (Net.hr. 2018)

Istodobno, Bujančevi gosti bjesne na Srbiju i Srbe, na stvarne i moguće posjete članova jednog vrha drugome, kao i na Srbe u Hrvatskoj. (Bujica 2019)

između eksplicitnog i implicitnog. Za njega je dubinski zajednički element kritika liberalnog poimanja sebstva. Nisam siguran da su postojeći populizmi dovoljno suptilni da se oglase o ovom pitanju.

Prema tome, s obzirom na to da 'komunitarizam' obično označava teorije, pa čak i filozofske teorije, treba potcrtati '*praktični* komunitarizam' kako bi se razlikovao politički aktivizam, kao onaj na posterima, od teorijskih elaboracija.

Kao što je za očekivati, poster i AfD-a ujedno su privlačni i etnonacionalnom pripadanju. Neki primjerice prikazuju mlade žene u bikinijima s komentarom „Burke? Više volimo bikinije”, ali tada nadodaju slogan: „Nijemče, budi samopouzdan”. Područje se mijenja: od nacionalnog, do šireg komunitarnog, do njihove kombinacije. Stoga ću se referirati na 'širi praktični komunitarizam', te se koncentrirati na njegovu neliberalnu varijantu. U filozofiji bi to možda bilo blisko MacIntyreu, no u mnogo manje civiliziranoj formi (MacIntyre 2002). Naravno, liberalniji komunitarizam Sandelovog ili Walzerovog stila nije dokumentiran u širem praktičnom kontekstu populističke ideologije.¹⁴ Ideja krugova kulturološkog pripadanja poprilično jednakih moralnih težina, koju naglašavaju liberalni komunitarci, beskorisna je desničarskim populistima. Ne bi pomoglo ni kada biste im rekli da su Latinoamerikanci, dakle da nisu Angloamerikanci, ali da dijele kršćansku vjeru s mnogim Angloamerikancima, a katoličku vjeroispovijest s američkim Ircima, Poljacima ili Hrvatima. U datom se kontekstu odabire pojedino pripadanje Drugoga kao meta, te kontrastira s 'oprečnom' afilijacijom, kojoj pripadamo „Mi” i točka. Snažnu, desno populističku varijantu ove komunitarističke strategije karakterizira 'transnacionalni nacionalizam': transnacionalna prema objektu identifikacije, ali je blizak nacionalizmu po tipu shvaćanja od kojih se sastoji. Termin dolazi od Rive Kastoryano (2006).

Relevantno za ovu raspravu je uočiti plastičnost-podatnost praktičnog komunitarnog pripadanja. 'Nacionalizmi' se sagledavaju (s pravom) kao poprilično kruti u svojim gledištima: hrvatski nacionalist navija za Hrvate i njihovu zajednicu, itd. Zanimljivo je da su autori koji su pisali o ovoj temi, među kojima je i Stelzer, rijetko uočili ovu centralnu novinu koju je donio populizam, fleksibilnost i podatnost partikuralističke opcije. Pono vimo, populizam se može odrediti prema bilo kojem od većeg broja faktora: prema etnicitetu ili, rjeđe, državnoj nacionalnosti, ili prema bilo kojem kulturološko-lingvističkom komunitarnom pripadanju, suprotstavljenome parnjaku iz svoje vrste istoga ranga: katolici protiv pravoslavaca, kršćani protiv muslimana, mi Nijemci (tipično kršćani, no ujedno i ateisti) protiv muslimana, itd.

14 Walzer (1989; 1992), Sandel (1998) i Spencer (2018).

Naravno, pripadnost se prikazuje selektivno. Mi Hrvati smo kršćani, ali to ne znači da trebamo slijediti Papu u njegovoj solidarnosti s izbjeglicama; sućut prema lualicama bez doma („A tuđincu, siromahu, Još je veći mrak u mraku, Još je tvrđa zemlja tvrđa!“) nije po toj zamisli dio hrvatskog razumijevanja kršćanstva; rušenje minareta jest.

Ove će mogućnosti biti na raspolaganju za *ad hoc* mete populističkim političarima. Ponovno se korisnim pokazuje razlikovanje između kauzalnih i konceptualnih veza. Konceptualne veze (ili veze društvenih vrsta) su ove: ciljani je *populus* povezan s drugim *populima* određenim značajkama, a suprotstavljen, obrnutim ili kvaziobrnutim značajkama. Hrvati su bliski Slovencima po istom katoličkom vjeroispovijesti te vrlo sličnim jezikom (postoje narječja, poput istarskog i nekih varijanti kajkavskog, koji su prisutni kod oba jezika). Razlikuju se od Slovenaca stoga što su ne-Slovinci, narod bivše Jugoslavije.¹⁵

Koje će transnacionalno razlikovanje odabrati populistički retor? Odluka ovisi o kauzalnim silama u relevantnom kontekstu. Ako situacija traži udaljavanje vlastitog naroda od svoje jugoslavenske prošlosti, Janši najdraži kontekst bit će govora o Čefurjima. Ako pak situacija zahtijeva svrstavanje uz 'Zapad', za razliku od svojeg srednjoeuropskog identiteta, racionalno će biti naglasiti 'zapadni', više 'europski' karakter slovenske nacionalnosti, te će nas Hrvate grupirati u kategoriju susjeda ili kvazisusjeda s 'primitivnog Balkana'.

Zaključit ću ovaj odjeljak naglašavajući kako uspon populizma mijenja politički okvir kojem se trebamo baviti. Uzmimo u razmatranje obrnutu, antipopulističku stranu. Nenacionalistička, tolerantna gledišta suočavaju se s novim problemima u doba populizma obilježenog migracijskom krizom. Suočeni smo s ovim novim okvirom i populističkim izazovom. Kako bismo na njega trebali reagirati? Ključni je primjer imigracije i imigranata, najdraže teme današnje populističke promidžbe. Autori spominju suverenizam kako bi opisali ovaj populistički povratak nacionalizmu s ksenofobijom. Primjerice, u svojoj recentnoj knjizi Teodor Tudoroiu ističe da, kako bismo shvatili Brexit, moramo sagledati nove faktore koji nisu bili prisutni pred nekoliko desetaka godina. On tu navodi i populizam, ali i njegove korijene u nezadovoljstvu radničke klase svojom ekonomskom situacijom i onome što percipiraju kao imigracijsku prijetnju (Tudoroiu 2018, 104).

Zatim, novi se nacionalizam spreman preoblikovati na način koji je bio nezamisliv njegovom klasičnom prethodniku. Pronalazak novih neprijatelja, dovoljno jakih da mobiliziraju vlastiti 'narod', zahtijeva zamišljanje novih solidarnosti: ako je novi neprijatelj musliman, tradicionalno će rival-

¹⁵ Postoji poseban, pogrdan termin za ove nacionalnosti, uključujući Srbe i Bosance, 'Čefurji', koji je vrlo živ u diskursu ekstremne desnice. Termin se koristi kako bi naglasio da su članovi ovih zajednica Balkanci, što Hrvati više vole negirati.

stvo s kršćanskim susjednim zemljama biti gurnuto u pozadinu, a sasvim će novi kršćanski identitet zamijeniti onaj etnički ili naprosto kohabitirati s njim.

Tradicionalno je lice neprijatelja potpuno izmijenjeno. U Europi i Sjevernoj Americi trenutno omraženi Drugi definitivno se ne pojavljuje u svojem tradicionalnom militarističkom obliku, osim kod zanemarivih iznimaka. Novo je lice omraženog 'Drugog' ono imigranta, bilo ekonomskog, bilo političkog. Nestale su opasnosti koje se tradicionalno vežu s vojnom prisutnošću; nacionalni populisti moraju izmisliti i konstruirati pretpostavljenu opasnost koja u zemlju dolazi zajedno sa stranim obiteljima, uključujući onima s djecom.

Ukratko, ako su ove hipoteze istinite, političari i teoretičari suočeni su s promjenom. Tradicionalno je pitanje razlikovanja patriotizma/nacionalizma i kozmopolitizma promijenilo naličje: trenutno je drastična razlika između populističke averzije prema strancima migrantima i velikuđušnjih, pravednijih i prihvaćajućih shvaćanja te samaritanske vrste pomaganja. Averzija nasljeđuje neka obilježja tradicionalnog patriotizma visokog profila i nacionalizma, dok prihvaćanje dijeli glavne karakteristike tradicionalnog kozmopolitizma. Pretpostavljam da će se buduće znanstvene analize patriotizma uglavnom usredotočiti na ovo novo i izazovno područje, a s ciljem da se obrati novome razlikovanju i pronađe odnos patriotiz(a)ma u odnosu na njega.

Konačno, populističko razumijevanje 'našeg naroda' ('mi-zajednice') ne uključuje samo nacionalističke mogućnosti, već ide i mnogo dalje od njih. Važan je element promiskuitetni karakter populističkih odluka. Tradicionalno je razlikovanje bilo ono između kozmopolitizma svojstvenog univerzalizmu i nacionalizma svojstvenog partikularizmu. Novina koju je populizam donio je fleksibilnost i podatnost partikularističke opcije: može se odrediti nacionalnošću ili, alternativno, bilo kojom drugom vrstom komunitarno kulturalno-lingvističkim pripadanjem. Može se ujedno razlikovati od drugoga tipične razlikovne klase istoga nivoa: katolici protiv pravoslava, kršćani protiv muslimana, itd.

3. HRVATSKA ZAGONETKA

(A) PRISTUPI I NESUGLASICE

Ovaj se odjeljak usredotočuje na odnos između nacionalizma i populizma u Hrvatskoj: pitanje je možemo li njenu suvremenu politiku okarakterizirati kao nacionalni populizam te, ako možemo, koliko je on jak.¹⁶ Pomalo

16 Zahvalan sam profesorima Bertu Šalaju i Marijani Grbeši, kao i izvrsnom novinaru Borisu Paveliću, s kojima sam raspravio ovo pitanje u Rijeci.

anticipirajući, pitanje je teže nego li se čini, a odgovor je neočekivano nesiguran.

Započnimo onime što je sigurno: Hrvatska je imala povijest žestokog i uspješnog nacionalizma barem od osamdesetih, s etničkim čišćenjem, mnogo žrtava s obje zaraćene strane te, naposljetku, mnogo nacionalističkog sadržaja upisanog u ideološke osnove nove države. Neprijatelj je bio isključivo jedan, Srbi, premda je bilo nešto vojnog pritiska i nešto počinjenih ratnih zločina i prema bosanskim muslimanima. Antipatija, da ne kažemo mržnja, prema Srbima postalo je jedno od obilježja hrvatskog patriotizma visokog profila. U Hrvatskoj je stoga desni populizam dominantno, zapravo isključivo, patriotsko-nacionalistički. Drugi kulturološki faktori, prije svega vjeroispovijest i jezik, imaju ulogu jedino u nacionalističkom okviru. Primjerice, općenit je antimuslimanski stav proturječan tvrdnjama hrvatskog nacionalizma, prema kojima su bosanski muslimani 'cvijet hrvatskog naroda', a njihova vjera samo slučajna posljedica turskih osvajanja. Razlikovanje između katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti ima ulogu samo u kontekstu nacionalističke mržnje prema Srbima. Makedonci, koji su isto pravoslavci, percipirani su kao prijatelji ili barem 'neutralno'. Stoga podatnost komunitarističkih kategorija nadnacionalne kulturološke pripadnosti ne igra nikakvu ulogu, već je ono što je važno etnička nacionalnost ili 'hrvatstvo'.¹⁷

Vratimo se iz kratkog izleta u povijest. Treba naglasiti da se, u velikoj mjeri zbog pritiska EU, situacija polako smiruje. Ovdje je relevantno pitanje posljedica ove tužne priče, posebice s obzirom na nacionalni populizam. Začudujuće, ne postoji konsenzus oko odgovora, čak ni među očito nenacionalističkim ili antinacionalističkim autorima. Prepoznajemo dva ekstremna odgovora. Prva je tvrdnja, jako prisutna među novinarima, da Hrvatskom 'vladaju autoritarni populist' nacionalističkih sklonosti. Stoga Jure Trampuš ustvrđuje da su 'sve susjedne države' Slovenije, a to uključuje i Hrvatsku, 'pod vladavinom autoritarnih populista', dok je Slovenija 'otok slobode' usred ove populističke konstelacije (Trampuš 2018).

Drugi odgovor nude Grbeša i Šalaj (2018b), koji su proveli detaljnu analizu diskursa političara u zadnjem desetljeću te pronašli iznenađujuće malo nacionalnog populizma. Grbeša čak tvrdi da „u Hrvatskoj nema desnog populizma”.¹⁸ Moj je vlastiti stav u sredini: manje sam optimističan

17 Preuzimamo ovaj opis rascjepa iz izvrsnog već spomenutog teksta Andrija Henjak, Nenad Zakošek and Goran Ćular, "Croatia", u zborniku, Sten Berglund, Joakim Ekman, Kevin Deegan-Krause, Terje Knutsen, *Handbook of Political Change in Eastern Europe* (2013).

18 Ona terminom 'desno' označava nacionalizam s mržnjom prema manjinama, a 'nacionalističkim' onaj koji se ne zasniva na mržnji prema manjinama; pitanje realističnosti ove distinkcije zahtijeva diskusiju koja je izvan okvira ovoga poglavlja; za Grbešina stajališta videti njezin intervju za Tportal.hr (2018).

od Grbeše i Šalaja, no, s druge strane, nisam u stanju prepoznati nijednog autoritarno-populističkog političara među vođama trenutne hrvatske vlade. Valja podsjetiti da je termin 'autoritarni populizam' konceptualizirao Stuart Hall kako bi se referirao na fenomene kao što su 'tačđerizam' u Ujedinjenom Kraljevstvu te, kasnije, 'reganizam' u SAD; nijedan hrvatski mogući kandidat nije ni na koji način sličan ovim dvema zvijezdama. Predsjednica, Kolinda Grabar-Kitarović, imala je neke populističke trenutke, te nešto pozitivnih osjećaja prema susjednim populističkim vođama kao što je Orbán, no njoj nedostaje autoriteta. Njezino ponašanje daleko je od autoritarnog te joj nedostaje snažni nacionalistički angažman. Premijer, Andrej Plenković, jedno je desetljeće bio predstavnik Hrvatske pri institucijama EU. Često je bio kritiziran za manjak autoriteta (i za poslušnost Angeli Merkel), a ne za autoritarnost, te je često optuživan da je EU birokrat kojemu nedostaje pravoga patriotizma. Njima dvoma svakako ne pristaje slika autoritarnih populista.¹⁹

Stranka koja bi bila prikladan kandidat za desni nacionalni populizam je stranka Most. Njezini su članovi imali očito nacionalističke komentare. U vrijeme kada je ovo poglavlje koncipirano, u novinama se odvijala žustra debata o optužbama Nikole Grmoje, prominentnoga člana Mosta, prema kojima je glavni predstavnik srpske manjine u hrvatskom Saboru, Milorad Pupovac, dao skandalozan prešutni pristanak nekim ultrašovinističkim primjedbama srbijanskog predsjednika. Navodni se pristanak sastojao samo od njegove prisutnosti na komemoraciji srpskim žrtvama operacije Oluja hrvatske vojske u kojoj su masakrirani srpski civili. Grmojina je opaska nacionalno-populistička, no ujedno i desna u smislu Grbeše i Šalaja, jer polazi od ekstremne antipatije prema srpskoj nacionalnoj manjini koju predstavlja Pupovac. No, Grbeša i Šalaj tvrde da službeni diskurs Mosta u dvjema izbornim kampanjama, 2015. i 2016, nije sadržavao takve elemente.

[...] naša analiza nije detektirala gotovo nikakvu prisutnost 'opasnih drugih' u diskursu Mostovih vodećih političara. Prisutnost 'opasnih drugih' detektirana je u samo dva od 57 slučajeva (opasni mediji i sudstvo). Očito, nije bilo sistematske stigmatizacije određenih društvenih i ekonomskih aktera koji, uz političke elite, ugrožavaju dobrobit naroda. Nepostojanje 'opasnih drugih' u diskursu Mosta ujedno negira pretpostavku o njegovim predominantno konzervativnim vrijednostima [...] (Grbeša i Šalaj 2018a, 19)

Godinu kasnije situacija je nepromijenjena: „Ispitivanje spominjanja 'opasnih drugih' u 2016. definitivno je potvrdilo da su 'opasni drugi' bili

19 Novinari skloni ovim optužbama obično ih potkrepljuju upućujući nas na nacionalističke ekcese slavnih javnih ličnosti, kao što je Thompson, te s pravom optužuju premijera za nedovoljno reagiranje protiv njih; no ova vrst pasivnosti i manjka autoriteta jedva zasluži biti nazvana autoritarnom.

samo rijetko prisutni u Mostovom diskursu. Takve su primjedbe pronađene u samo 4.9% slučajeva”. (Ibid, 21) Stranka je Most dobila viši rezultat s obzirom na antielitizam (u otprilike pola slučajeva), te nizak rezultat s obzirom na antiprofesionalizam. Nije pokazala posebno nacionalističke stavove. Autori zaključuju da je Most umjerena centristička populistička stranka, te antiestablišmentska reformska stranka. Ako je ovo čitanje Mostovog diskursa točno, onda su primjedbe kao što je Grmojina atipična preuveličavanja, isprovocirana dobrom prilikom za privlačenje pozornosti, a ne tipično mainstream primjedbama karakterističnim za taj diskurs.

Zaključno, Grbeša i Šalaj naglašavaju da njihova analiza nije otkrila prisutnost snažnog, netolerantnog desničarskog populizma.²⁰

(B) ZAGONETKA: ZAŠTO HRVATSKA NEMA SNAŽNU DESNU POPULISTIČKU STRANKU?

Vladajuća je stranka, HDZ (Hrvatska demokratska zajednica), glavni kandidat da bude označena kao nacionalno-populistička. Tadašnji hrvatski disidenti, vođeni bivšim predsjednikom Franjom Tuđmanom, osnovali su je 1989, a službeno registrirali 25. siječnja 1990. Grbeša i Šalaj analizirali su diskurs sljedećih HDZ-ovih izbornih kandidata: Milana Kujundžića (neuspješnog kandidata), Tomislava Karamarka (umjereno uspješnog), te dva vrlo uspješna, Jadranku Kosor (bivšu hrvatsku premijerku, 2009–2012) i Kolindu Grabar Kitarović (izabranu 2015). Nalazi su im iznenađujući: niti jedan od njih nije se služio agresivno desničarskim diskursom usmjerenim protiv manjina. Kosor i Karamarko nisu govorili populističkim stilom stoga što su govorili u ime vladajuće elite (bez antielitističkog diskursa). Još više iznenađuje da nisu mnogo spominjali narod ili naciju u pozitivnom svjetlu!

Jednako iznenađuje da trenutna predsjednica, Kolinda Grabar-Kitarović, nije 'narod' spominjala na empatičan, pozitivan način više od dva od jedanaest spominjanja toga termina; većina je spominjanja bila neutralna. Kao HDZ-ov predsjednički kandidat, nije se ni distancirala od vladajuće elite. Osim toga, negativan stav prema manjinama nije bio prisutan. Jedini je očito nacionalno populistički predsjednički kandidat, Kujundžić, imao neke antielitne komentare i pozitivne spomene 'naroda-nacije.' Kao što je već spomenuto, potpuno je promijenio retoriku nakon gubitka na izborima.

Slažem se s Grbešom i Šalajem da HDZ sigurno nije agresivno nacionalno populistička stranka, premda su neki vrlo poznati članovi tvrdi nacionalisti. Nalazim da HDZ nije ni nacionalno populistička stranka. Nije dovoljno populistička da bi se brojala kao populistička *simpliciter*, a njezin

20 Nazivaju ga 'desnim', no definiraju ga mržnjom prema manjinama.

je nacionalizam postao vrlo umjeren, vrlo udaljen od onoga što je Taguieff prikazao kao tipično gledište nacionalno populističkih stranaka. Ako je sve ovo točno suočeni smo sa zagonetkom. Uzimajući u obzir žestoku i agresivno nacionalističku prošlost zemlje, a osobito HDZ-a, kako je moguće da vladajući establišment nije nacionalno populistički ni autoritarno populistički?²¹

Prvo, postoji problem s vertikalnom dimenzijom populizma (narod protiv elita): HDZ je etablirana hrvatska stranka na vlasti, jasan slučaj političke elite, pa bi stoga njihov glasni antielitizam bio percipiran kao obmana.²²

Drugo, horizontalna je dimenzija (mi protiv drugih) isto preslabo predstavljena u Hrvatskoj: postoji nacionalizam, no nije vrlo prisutan u diskursu državnih službenika (predsjednika i premijera), a nije ni dovoljno sistematičan niti agresivan u diskursu establišmenta u cjelini da bismo ga nazvali nacionalno populističkim. Tipična je suvremena kritika Vlade da nedovoljno reagira protiv javnih nacionalističkih ekscesa (koje čine sportske ili glazbene zvijezde ili ratni veterani), a ne ona da stvarno nacionalistički djeluje.

Sve ovo čini zagonetku dramatičnijom. Složimo se da je vertikalna dimenzija očito preslaba: HDZ je stranka establišmenta, ne postoje jasne alternativne elite, stoga je normalni, populistički, antielitistički smjer vrlo težak za kandidata HDZ-a ili onoga bliskog HDZ-u. Stoga je na strani ponude blokada. Kako bismo dobili jasniju sliku, treba upamtiti da je u Hrvatskoj desni populizam pretežno, zapravo isključivo, patriotsko-nacionalistički. Prema tome, bilo koja desna populistička stranka trebala bi predstaviti patriotsko-nacionalistički program. Kako bi u tome bila uspješna morala bi optužiti političke elite za manjak patriotskog nacionalizma. No što ako je vladajuća stranka već poprilično nacionalistička? Novi populistički morali bi probati kohabitirati s vladajućom strankom, što je točno ono što je učinila umjerenom populistička stranka Most. A to nije bilo uspješno.

Već sam spomenuo da je HDZ dovoljno nacionalistički da se obrani od mogućih optužbi populista za izdaju, a nedovoljno nacionalistički da bi bio očito i isključivo nacionalistička stranka. To nam sugerira da odgovor na zagonetku leži u tom umjerenom i državnom nacionalizmu vladajuće stranke, HDZ-a.

Ključni odgovor na zagonetku možemo svesti na HDZ-ovu povijesnu transformaciju iz čisto desne u stranku desnog centra te njegovo približa-

21 U onome što slijedi napustit ću distinkciju Grbeše i Šalaja između nacionalističkog i desnog populizma i vratiti se terminologiji u kojoj se oni smatraju jednim fenomenom.

22 I Grbeša i Šalaj napominju da je vertikalna dimenzija ekstremno problematična, no ne razvijaju nikakvo objašnjenje za fenomen koji su proučavali desetljeće ili duže. M. Grbeša i B. Šalaj (2018b, 233).

vanje demokršćanskoj tradiciji. U ideološkom smislu, u početku su vođe HDZ-a opisivali stranku kao desnu, dok je bivši predsjednik Tuđman sam izrekao da je bio inspiriran tačerizmom. Kasnije je stranka sebe opisivala kao demokršćansku stranku desnog centra. No, jedina je službena ideologija, koja je izazvala konflikte devedesetih, bila nacionalizam. Snažno nacionalističke tendencije omekšane su nakon završetka rata. HDZ, sada više upućen na unutarnja politička pitanja, postao je većinom društveno konzervativna stranka.

Razmotrimo sada recentniju situaciju iz dviju perspektiva, one ponude i one potražnje. Prvo, za potencijalnog desničarskog populističkog glasača (sa strane potražnje), najprikladniji kontekst bio bi onaj gdje bi on mogao političke elite optužiti za nedostatak patriotske privrženosti i nacionalizma. 'Narod želi zaštititi vlastiti identitet, a proklete elite su ga izdale!' Kontekst vladavine HDZ-a dramatično je neprikladan za takve optužbe: stranka je stvorila nacionalnu državu, potvrdila svoj patriotizam na stotinama ispita, favorizirala interese etničkih Hrvata u usporedbi s interesima potencijalno najomraženije manjine, Srba, *itd.* Dovoljno je nacionalistički da onemogućiti moguće populističke kritike i optužbe.²³ Ukratko, HDZ je u svoju korist preduhitrio pitanje patriotsko-nacionalističkog sentimenta.

Drugo, iz perspektive političke elite (sa strane potražnje), treba napomenuti da joj je potrebna javna podrška, no da je ujedno odabrala članstvo Hrvatske u Europskoj uniji, svjesna da mnogi njeni glasači članstvo vide kao važnu prednost s obzirom na to da Srbija (još) nije član. Racionalan put za elitu nije populističko eksperimentiranje, već potraga za srednjim putem: što je moguće više ispuniti nacionalistička očekivanja bez odustajanja od proeuropskih stavova. Istina, tijekom svih ovih događaja bilo je nekih više ili manje populističkih epizoda: Tuđman jest odveo svoj nacionalizam do ekstrema, a dva desetljeća kasnije Karamarko je pokušao istu taktiku. No, ove epizode nisu pretvorile HDZ u nacionalno populističku stranku.

Na premijerskoj razini, Tuđmanov je nasljednik bio Ivo Sanader. Njegova se vlada (2003–2009) bavila politikama potrebnim za zadovoljavanje osnovnih kriterija za članstvo u Europskoj uniji, uključujući povratak izbjeglica svojim domovima, obnavljanje kuća oštećenih u ratu, poboljšavanje prava manjina uključivanjem manjinskih predstavnika u Vladu, suradnju s ICTY-jem, te nastavak konsolidacije hrvatske ekonomije.

23 HDZ je dokazao svoj patriotizam kroz svoju kulturnu politiku, primjerice podržavajući kulturne organizacije koje se bave poprilično snažno nacionalističkim politikama (npr. čišćenje hrvatskog jezika od pretpostavljenih 'srpskih' riječi, te njihovo zamjenjivanje izmišljenim riječima arhaičnog prizvuka), kratkoročnim, ali podosta brutalnim čišćenjem intelektualne kaste, izbacivanjem s posla navodno nepatriotskih intelektualaca, *itd.* Dodatno, HDZ je ugađao hrvatskim ratnim veteranima, koji su prema njemu razvili dugotrajnu i stabilnu odanost.

Hrvatska je vlada toga doba završila kao ona desnog centra. Ova je konzervativna linija desnog centra idealan srednji put koji ne ostavlja nikakav prostor pobjedi prepoznatljivo populističkih antielitnih ponašanja. Primjerice, trenutna predsjednica, Kolinda Grabar Kitarović, iskazala je podršku Višegradskoj skupini, no više u smislu ekonomske suradnje a ne u smislu podrške specifično desnim političkim odlukama višegradskih zemalja, kao što su Poljska ili Mađarska. Ne treba slijediti Orbána i Kaczyńskije.²⁴

Sada bismo trebali spomenuti pravni okvir koji podržava vladavinu prava u Hrvatskoj.²⁵ Okvir balansira između nacionalnih interesa i ljudskih prava, posebno manjinskih prava. Preambula Ustava, primjerice, započinje posebno naglašenim sažetkom 'tisuću godina povijesti' koje Hrvatima jamče njihovo povijesno pravo na državnost,²⁶ ali tada navodi da je Hrvatska država Hrvata i manjina, te eksplicitno popisuje 22 manjine koje su, zajedno s etničkim Hrvatima, konstituirale državu. Članak 3 Ustava utvrđuje 'nacionalnu ravnopravnost i ravnopravnost spolova' među 'najviše vrednote ustavnog poretka'.

Slično je balansiranje bilo na djelu u kontekstu međunarodne pravde, posebice s obzirom na ratne zločine koje je počinila hrvatska vojska tijekom rata. U svojoj knjizi o ovoj temi Jelena Subotić s pravom tvrdi da „[...] hrvatska opredijeljenost za tranzicijsku pravdu mnogo se godina najbolje može opisati kao jedan korak unaprijed, dva unatrag” (Subotić 2009, 83). Ona objašnjava:

Hrvatska je vlada surađivala većinom selektivno, nevoljko i nedovoljno s Haškim sudom. Pritisci koji su stizali iz ICTY-a, no i iz drugih međunarodnih organizacija i individualnih država, stvorile su duboke podjele unutar hrvatske države te je 'haško pitanje' dominiralo nad unutarnjopolitičkim debatama i suprotstavilo snažne unutarnje interesne skupine jedne protiv drugih.

Ova je bezlična suradnja završila 2005. kada je Hrvatska transferirala posljednjeg optuženika ICTY-a Hagu i time zapravo ispunila svoje obveze prema sudu. (Ibid)

Ravnoteža između političkog i pravnog pretvorila je dominantni nacionalizam u onaj državni desnog centra, koji nije vrlo prikladan za snažnu populističku retoriku. Ponovimo, to ne čini umjereni nacionalizam desnog centra idealnim, niti bliskim idealu. Za moj osobni, poprilično kozmo-

24 Za usporedbu s poviješću srpskog populizma videti doprinos Dušana Spasojevića u Beširević, 2019.

25 Zahvalan sam svome kolegi i prijatelju Miomiru Matuloviću za korisnu diskusiju o ovim pitanjima.

26 Preambula hrvatskog Ustava eksplicitno spominje da se to pravo očituje u „[...] stvaranju hrvatskih kneževina u VII stoljeću; [...] srednjovjekovnoj samostalnoj državi Hrvatskoj utemeljenoj u IX stoljeću; [...] Kraljevstvu Hrvata uspostavljenom u X stoljeću; [...]”

politski ukus, on je samo manje zlo od svoje neumjerene, isključivo desne varijante, no može biti vrlo koristan protiv porasta populističke prijetnje.

4. ZAKLJUČAK

Porast populizma, posebice u kontekstu izbjegličke krize, transformirao je politički okvir Europe, a vjerojatno i šire. Možemo se početi pitati o nedostacima dostupnih formi demokracije: što je pošlo po zlu i zašto? (vidi, primjerice, Isaaharov, 2015). Možemo i primijetiti da je klasični nacionalizam nadomješten „transnacionalnim nacionalizmom” koji krivuda između širih identiteta („kršćanski korijeni Europe“) i onih uskih (hrvatstvo, srpstvo, slovenstvo) na jedan poprilično neprincipijelan, oportunistički način. Teoretičari nacionalizma trebali bi ovu promjenu sagledati kao ozbiljan izazov i usmjeriti se na potrebu novog razumijevanja mogućnosti povezanih s nacionalizmom.

Slični nas izazovi čekaju na suprotnoj strani. Klasični kozmopolitizam usmjeren na daleke narode zamijenila je solidarnost s trenutno potrebitim strancima. Otvoreno je pitanje što je ostalo od stare koncepcije, te što je potrebno preraditi. Ostaje jedno klasično pitanje, no pomalo u pozadini: koja vrsta naddržavnog aranžmana bi mogla blokirati masovne migracije, te stoga pomoći zadržati ekscese antiimigrantskog, desnog populizma? Kako pravednija globalna organizacija može pomoći te, za početak, kako ona može biti implementirana?

LITERATURA

- Albertazzi, Daniele, McDonnell, Duncan. 2015. *Populists in Power*. London and New York: Routledge. doi: 10.4324/9781315725789
- Arditi, Benjamin. 2007. *Politics on the Edges of Liberalism Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Aslanidis, Paris. 2017. “Populism and Social Movements”. In. Eds. Kaltwasser, Cristóbal Rovira, Taggart, Paul Ochoa Espejo Paulina and Ostiguy, Pierre. *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780198803560.013.23.
- Besirevic, Violeta (ed.). 2019. *New Politics of Decisionism*. Hague: Eleven International Publishing.
- Blokker, Paul. 2005. ‘Populist Nationalism, Anti-Europeanism, Postnationalism, and the East-West Distinction’. *German Law Journal*, 6 (2): 371–389.
- Canovan, Margaret. 1981. *Populism*. New York and London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Carens, Joseph, 2013, *The Ethics of Immigration*. New York: Oxford University Press.

- Curren, Randall. 2019. "Patriotism, Populism, and Reactionary Politics since 9.11". In Ed. Sardoc, Mitja. *Handbook of Patriotism*. Springer. doi: 10.1007/978-3-319-30534-9
- Čular, Goran. 2004. „Razvoj hrvatskog stranačkog sustava: četiri teze”. U Kregar, Josip, Puljiz, Vlado, Ravlić, Slaven (ur.). *Hrvatska – kako dalje? Zadanosti i mogućnosti*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo. 135–150.
- Čular, Goran, Henjak, Andrija, Zakošek, Nenad. 2013. "Croatia". In Eds. Sten Berglund, Joakim Ekman, Kevin Deegan-Krause, Terje Knutsen. *Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Edward Elgar 3rd edition, 443–480.
- De Cleen, Benjamin. 2017. "Populism and Nationalism". In Eds. Kaltwasser, Cristóbal Rovira, Taggart, Paul Ochoa Espejo Paulina and Ostiguy, Pierre. *Handbook of Populism*, Oxford: Oxford University Press. doi: 0.1093/oxfordhb/9780198803560.013.18
- Fine, Sarah and Ypi Lea (eds.). 2016. *Migration in Political Theory: The Ethics of Movement and Membership*. Oxford: Oxford University Press.
- Gat Azar, Yakobson Alexander. 2013. *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gellner, Ernest and Ionescu, Ghita. 1969. "A Spectre is Haunting Europe – the Spectre of Populism". In. Eds. Gellner, Ernest and Ionescu, Ghita. *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, London: Macmillan.
- Gellner Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Grbeša, Marijana and Šalaj, Berto. 2018a. 'Populism in Croatia: The Curious case of the Bridge (Most)'. *Analiza Hrvatskog politikološkog društva*. 14:19.
- Grbeša, Marijana and Šalaj, Berto. 2018b. *Dobar, loš ili zao? Populizam u Hrvatskoj*. Zagreb: Tim press.
- Henjak, Andrija. 2018. 'Nose li parlamentarni izbori 2015. i 2016. godine promjenu političkih rascjepa u Hrvatskoj?', *Društvena istraživanja*, 27(3), str. 383–406. <https://doi.org/10.5559/di.27.3.01>
- Issaharov, S. 2015. *Fragile Democracies Contested Power in the Era of Constitutional Courts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kastoryano, Riva. 2006. "Vers un nationalisme transnational. Redéfinir la nation, le nationalisme et le territoire". *Revue française de science politique*, 56 (4): 533–553. doi: 10.3917/rfsp.564.0533
- MacIntyre, Alisdair. 2002. 'Is Patriotism a Virtue?' In Ed. I. Primoratz. *Patriotism*, Amherst: Humanity Books.
- Merkel, Wolfgang. 2016. „Kozmopolitizam protiv komunitarizma: novi sukob u europskim demokracijama”. *Političke perspektive*, 6 (3): 73–86.

- Miller, David. 2007. *National Responsibility and Global Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, David. 2013. *Justice for Earthlings: Essays in Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, David. 2016. *Strangers in Our Midst: The Political Philosophy of Immigration*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Moore, Margaret. 2010. "National Commitments and Universal Duties: On the Interrelationship between Domestic and Global Justice". In Eds. Breen Keith and O'Neill, Shane. *After the nation? Critical Reflections on Nationalism and Post-nationalism*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Mudde, Cass. 2004. "The Populist Zeitgeist". *Government and Opposition*, 39 (4): 541–563. doi: 10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x
- Mudde, Cass. 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, Cass. 2017. 'Populism: An Ideational Approach'. In Eds. C.R. Kaltwasser, C., Taggart, P., Espejo, P., & Ostiguy, P., *The Oxford Handbook of Populism*. Oxford: Oxford University Press, doi: 10.1093/oxfordhb/9780198803560.001.0001.
- Mudde Cass and Rovira Kaltwasser Cristóbal. 2017. *Populism A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press
- Müller, Jan-Werner. 2016. *What is Populism*. London: Penguin and University of Pennsylvania Press.
- Müller, Jan-Werner. 2017. *Što je populizam?* Zagreb: TIM press.
- Nathanson, Stephen. 1993. *Patriotism, Morality, and Peace*. London: Rowman & Littlefield.
- Orwell, George. 2000. 'Notes on Nationalism'. First published in 1945, reprinted in G. Orwell, *Essays*. London: Penguin.
- Pantazopoulos. 'Populism or National-Populism? A Critical Approach to Cas Mudde's Perspective on SYRIZA's Populism'. *Telos*, 25 March 2016. <https://www.telospress.com/populism-or-national-populism-a-critical-approach-to-cas-muddes-perspective-on-syrizas-populism/> (accessed 14. 5. 2019).
- Rangelov, Iavor. 2013. *Nationalism and the Rule of Law: Lessons from the Balkans and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandel, Michael. 1998. *Democracy's Discontent: America in Search of a Public Philosophy*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Scruton, Roger. 2006. *England and the Need for Nations*. London: Civitas-Institute for the Study of Civil Society (2nd ed.)
- Spencer, Vicky. 2018. 'Communitarianism' and Patriotism'. In Ed. Sardoč, Mitja. *Handbook of Patriotism*. Cham: Springer. doi: 10.1007/978-3-319-30534-9_33-1

- Stelzer, Harald. 2018. 'Communitarianism and Right-Wing Populism'. *Conference Presentation at the Philosophy Conference Ethical Issues: Theoretical & Applied*. Bled, Slovenia. 4–8 June (on file with author).
- Stavrakakis, Yannis. 2004. 'Antinomies of formalism. Laclau's theory of populism and the lessons from religious populism in Greece'. *Journal of Political Ideologies*, 9(3): 253–267. doi: 10.1080/1356931042000263519
- Stavrakakis, Yannis and Giorgios Katsambekis. 2014. 'Left-wing populism in the European periphery: the case of Syriza'. *Journal of Political Ideologies*, 19 (2): 119–142. doi: 10.1080/13569317.2014.909266
- Subotić, Jelena. 2009. *The Hijacked Justice: Dealing with the Past in the Balkans*. Ithaca: Cornell University Press.
- Šalaj, Berto. 2012. „Što je populizam?” *Političke analize*, 3 (11): 55–61.
- Taguieff, Pierre-André. 1984. 'La rhétorique du national-populisme [Les règles élémentaires de la propagande xenophobe]'. *Mots. Les langages du politique*, 9: 113–139.
- Taguieff, Pierre-André. 1997. "Le populisme et la science politique du mirage conceptuel aux vrais problèmes". *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 56(4): 4–33. <https://www.cairn.info/revue-vingtieme-siecle-revue-d-histoire-1997-4-page-4.htm>. Taguieff, Pierre-André. 2015. *La revanche du nationalisme: Néopopulistes et xénophobes à l'assaut de l'Europe*, Paris: Presses Universitaires De France (accessed 14. 5. 2019).
- Taguieff, Pierre-André. 2017. *Osveta nacionalizma: Neopopulisti i ksenofobi u napadu na Europu*. Zagreb: TIM press.
- Tudoroiu, Theodor. 2018. *Brexit, President Trump, and the Changing Geopolitics of Eastern Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Walzer, Michael. 1989. 'Nation and Universe', *The Tanner Lectures on Human Values*. Brasenose College, Oxford University. https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/w/walzer90.pdf (accessed 14. 5. 2019).
- Walzer, Michael. 1992 *What It Means to Be an American*, New York: Marsilio Publishers.

MREZNE STRANICE

- Bujica 2019. Mrziteljima Hrvatske preglasna su crkvena zvona! Gost: Hrvoje Zekanović 13. 5. 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=cXCikSWPibU> (pristup 14. 5. 2019)
- Centre for Brexit Studies. Patriotism and Populism. <https://www.bcu.ac.uk/centre-for-brexit-studies/projects/patriotism-and-populism>. (accessed 15. 9. 2019).
- Hervardi.com. Harvard. www.hervardi.com/kdo_smo.php (accessed 14. 5. 2019).

- Jutarnji.hr. 2015. „Globusov okrugli stol – Populizam u Hrvatskoj. Populizam je znak bolesti naše demokracije”, 25. 10. 2015. <http://izbori.jutarnji.hr/globusov-okrugli-stol-ljevica-u-hrvatskoj-i-europi-populizam-je-znak-bolesti-nase-demokracije-socijaldemokracija-nema-odgovor-na-ekonomsku-krizu/> (pristup 14. 5. 2019).
- Narod.hr 2018. „Dr sc. Hrvoje Pende: Marrakech kao peta faza manipulacije – o čemu se u stvari radi?”, 6. 12. 2018. <https://narod.hr/hrvatska/dr-sc-hrvoje-pende-marrakech-kao-peta-faza-manipulacije-o-cemu-se-u-stvari-radi> (pristup 14. 5. 2019).
- Narod.hr 2019. Marijo Popović: „Neka stranka 'Pametno' ustupi svoje prostorije muslimanskoj zajednici za molitvene rituale”, 25. 4. 2019. <https://narod.hr/hrvatska/marijo-popovic-neka-stranka-pametno-ustupi-svoje-prostorije-muslimanskoj-zajednici-za-molitvene-rituale> (pristup 14. 5. 2019).
- Net.hr 2018. Emisija Velimira Bujanca pod istragom. 19. 11. 2018. <https://net.hr/danas/hrvatska/emisija-velimira-bujanca-pod-istragom-zbog-uzasnog-ispada-ubujici-u-problemu-je-sest-lokalnih-televizija/> (pristup 14. 5. 2019).
- Novilist.hr 2018. Intervju Jasmina Klarića s Ivanom Pernarom, “IVAN PERNAR OTKRIVA PLAN ŽIVOG ZIDA 'Napustit ćemo EU i prestati vraćati vanjski dug'” 15.1.2018. http://www.novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/IVAN-PERNAR-OTKRIVA-PLAN-ZIVOG-ZIDA-Napustit-cemo-EU-i-prestati-vracati-vanjski-dug?meta_refresh=true (pristup 14. 5. 2019).
- Tportal.hr 2018. Maja Šurina. “Marijana Grbeša: Živi zid su populisti, Most je čudnovat, no u Hrvatskoj ipak nema desnog populizma”, 29. 4. 2018. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/marijana-grbesa-zivi-zid-su-populisti-most-je-cudnovat-no-u-hrvatskoj-ipak-nema-desnog-populizma-foto-20180429> (pristup 14. 5. 2018).
- Trampuš, Jure. 2018. 'Nevarna igra', *Mladina*, 2.8.2018. <https://www.mladina.si/186761/nevarna-igra/> (pristup 14. 5. 2019).

SUMMARY

“WE WILL GIVE BACK THE STATE TO THE PEOPLE”: RIGHT-WING POPULISM, NATIONALISM AND NEW POLITICAL CHALLENGES

The topic of the paper is right-wing populism, strong and widespread throughout the Northern Hemisphere; although the focus is on Croatia and its closest neighborhood. First, the author defines populism and then considers its relationship with its closest phenomena, nationalism, and patriotism. An interesting puzzle about Croatia is the absence of strong, clearly populist parties, despite a strong nationalist orientation in the electoral base; the simplest explanation is that the strongest party, HDZ (*Croatian Democratic Union*) has managed to take on

important topics of right-wing populism while still preserving the form and ideology of parliamentary democracy. How stable this solution is will be seen in the future. The rise of populism has changed the frame of political contestation in our country and in the world; proponents of opposing political standpoints must now rethink the assumptions of their political action and offer new solutions.

KEYWORDS: populism, patriotism, national-populism, political cleavages.

LIBERALNA PRAVA IZMEĐU RADIKALNE DEMOKRATSKE KRITIKE I NEUSPEHA LIBERALIZMA

Nenad Dimitrijević
Central European University

SAŽETAK

Ovaj rad polazi od stava da je nepoštovanje individualnih prava osnovni problem današnje liberalne demokratije. U njemu autor zauzima stav da demokratija nije vredna sama po sebi. Ustavna demokratija je legitiman politički režim samo ako je u stanju da afirmiše i zaštiti individualnu autonomiju svakog državljanina. Fokus teksta je na radikalno-demokratskoj kritici liberalnih prava, ali je ograničen na nekoliko važnih tačaka neslaganja između liberalno-demokratskog i radikalno-demokratskog razumevanja osnovnih prava. Analiza je fokusirana na one elemente liberalnog razumevanja prava koje radikalno-demokratska kritika vidi kao sporne. Drugi odeljak sumira pojam radikalne demokratije i nudi jednu moguću klasifikaciju različitih radikalno-demokratskih pristupa osnovnim pravima. Razlikuju se dva radikalno-demokratska pristupa: prvi odbacuje prava, dok drugi poziva na njihovo alternativno promišljanje. Treći odeljak prihvata radikalno-demokratski stav o potrebi redefinisavanja standardne liberalne teze o relativnoj nezavisnosti lične, društvene i političke sfere. Normativni stav koji autor zastupa glasi da je kriza posledica dugotrajnog procesa u kome su liberalne demokratije postepeno napustile sopstvene vrednosne osnove. Na kraju, autor zaključuje da razmišljanje o mogućim putevima obnove pravnog i moralnog autoriteta liberalnih prava zahteva da preispitamo pojam liberalne jednakosti i da se zapitamo o održivosti konvencionalne liberalne institucionalne arhitekture.

KLJUČNE REČI: Liberalna prava, radikalno demokratska kritika, liberalizam, ustavna demokratija

Kontakt autora:

Nenad Dimitrijević, Central European University, Political Science Department, Nádor u. 9,
1051 Budapest, Hungary.
E-pošta: dimitrij@ceu.edu.

1. UVOD

Ovaj rad polazi od stava da je nepoštovanje individualnih prava osnovni problem današnje liberalne demokratije. Tvrdiću da demokratija nije vredna sama po sebi. Ustavna demokratija je legitiman politički režim samo ako je u stanju da afirmiše i zaštiti individualnu autonomiju svakog državljanina. U političkoj zajednici, individualna autonomija se prevodi u princip jednake slobode za sve, koji se potom formalizuje u katalogu osnovnih ustavnih prava. Mnogi liberali se neće složiti sa tezom o instrumentalnom kvalitetu demokratije, ali porodične razmirice ovom prilikom ostavljam po strani. Fokus mog teksta je na radikalno-demokratskoj kritici liberalnih prava. Ta kritika je deo šireg projekta koji tvrdi da liberalna demokratija počiva na pogrešno shvaćenom odnosu između individualne autonomije, prirode društvenih odnosa i političkog zajedništva. U sledećem koraku, radikalna demokratija insistira na neophodnosti teorijskog i praktičnog redefinisanja ovih kategorija i njihovog odnosa.

Tekst ne nudi sveobuhvatan pregled radikalno-demokratskih teorija. Ograničiću se na nekoliko važnih tačaka neslaganja između liberalno-demokratskog i radikalno-demokratskog razumevanja osnovnih prava. Analiza je fokusirana na one elemente liberalnog razumevanja prava koje -radikalno-demokratska kritika vidi kao sporne.

Ovom uvodu slede dva odeljka. Drugi odeljak sumira pojam radikalne demokratije i nudi jednu moguću klasifikaciju različitih radikalno-demokratskih pristupa osnovnim pravima. Razlikovaću dva radikalno-demokratska pristupa: prvi odbacuje prava, dok drugi poziva na njihovo alternativno promišljanje. Treći odeljak prihvata radikalno-demokratski stav o potrebi redefinisanja standardne liberalne teze o relativnoj nezavisnosti lične, društvene i političke sfere. Ovaj stav se danas može braniti upućivanjem na jednostavne empirijske uvide: aktuelna kriza je u velikoj meri obesmisllila liberalnu tezu o razlikovanju privatnog i javnog. Normativni stav koji ću zastupati glasi da je kriza posledica dugotrajnog procesa u kome su liberalne demokratije postepeno napustile sopstvene vrednosne osnove. Tvrdiću da razmišljanje o mogućim putevima obnove pravnog i moralnog autoriteta liberalnih prava zahteva da preispitamo pojam liberalne jednakosti i da se zapitamo o održivosti konvencionalne liberalne institucionalne arhitekture.

2. POGLED SA LEVE STRANE: ŠTA NIJE U REDU SA LIBERALNIM PRAVIMA?

2.1. RADIKALNA DEMOKRATIJA: JEDNA SKICA

Zastupnici radikalne demokratije nisu saglasni oko značenja ovog pojma. Pogledajmo na primer agonizam, koji uživa autoritet jedne od najuticajnijih teorija radikalne demokratije. Agonizam ne prihvata odbacivanje vrednosnih i institucionalnih načela liberalne demokratije:

Ako se složimo da se savremena demokratija zasniva na principu slobode i jednakosti svih ljudi, jasno je da nije moguće urediti društvo na osnovu radikalnijih principa. Problem nisu ideali moderne demokratije, već činjenica da se njeni politički principi ne primenjuju. (Mouffe 1992, 1)

Šantal Mufe (*Chantal Mouffe*) nam ovde kaže da radikalna misao ne bi trebalo da osporava liberalne principe. Nema razloga da ne priznamo primat slobode i jednakosti i institucionalni okvir zasnovan na vladavini prava i podeli vlasti. Umesto ideološkog odbacivanja liberalizma, važno je „prođubiti demokratsku revoluciju koja je pokrenuta pre dvesta godina“, odnosno „radikalizovati savremenu demokratsku tradiciju“ (Ibid). Ovakav pristup pretpostavlja napuštanje marksističke teorije, političkog projekta državnog socijalizma,¹ kao i osporavanje liberalnog shvatanja racionalnosti i težnje ka konsenzusu. Radikalna demokratija treba da se koncentriše na rekonceptualizaciju pojmova pluralizma, konflikta i identiteta. Ispravno razumevanje odnosa ova tri pojma proizvelo bi novo shvatanje političkog. Umesto liberalnog pristupa koji zahteva stabilizaciju postojećih društvenih odnosa putem formalne politike i prava, radikalna demokratija zahteva njihovu transformaciju. Taj cilj može se ostvariti samo ako se agonistički pluralizam afirmiše kao fokus političke prakse (McNeilly 2016, 275).

Za razliku od agonizma, većina teorija o radikalnoj demokratiji insistira na potpunom odbacivanju liberalizma. Osnovna tvrdnja glasi da liberalni institucionalni okvir onemogućava istinsko političko samoupravljanje i da zato treba biti napušten. Istovremeno, kritičari se slažu sa agonizmom da liberalizam ograničava domet pluralizma formalizovanjem apstraktnih racionalnih identiteta i insistiranjem na razlici između društvenog i političkog. Takav pristup smanjuje prostor za legitiman konflikt, svodeći politiku na pravno uobličenu debatu između pravno priznatih aktera, koji su unapred ograničeni ustavnim tumačenjem konsenzusa. Ovo je pogrešno, veli kritika: demokratska politika se ne može svesti na proceduralno korektno donošenje obavezujućih odluka koje bi se zasn-

1 „Iako je neophodno napustiti ideju o socijalizmu kao alternativnom sistemu čije uspostavljanje zahteva odbacivanje liberalno-demokratskih političkih principa, to ne znači da se trebamo odreći socijalizma kao vida borbe za prođubljanje demokratije.“ (Mouffe 1993, 90)

vale na pretpostavci postojanja osnovnog konsenzusa.² Pozitivan argument glasi da demokratski proces mora dopustiti slobodno izražavanje istinskog pluralizma i istinskih sukoba. Ovaj pluralizam trebao bi biti slobodan od predefinisanih liberalnih identiteta (npr. 'Ja, nosilac prava', 'Mi, narod'), a njegov domet ne bi bio ograničen obavezujućim pravnim konstruktima koji štite navodno zajedničke vrednosti (npr. Rolsovi 'ustavni osnovi'). Politika se treba misliti kao borba za moć između stvarnih društvenih aktera. Razlike u interesima, pogledima na svet i društvenom položaju zahtevaju da sukobi i neslaganja budu pretočeni u konstitutivne elemente demokratije (Ingram 2006, 38). O legitimitetu demokratije sudi se na osnovu otvorenosti procesa u kome bi svako imao pravo da učestvuje i da se suprotstavi svakome. Jedino – konceptualno i analitički nedovoljno jasno – ograničenje sastojalo bi se u obavezi poštovanja drugih kao ravnopravnih učesnika u *političkom*. Takva autentična demokratska participacija prevazišla bi kapitalističko ugnjetavanje i omogućila bi društvenu i političku pravdu tako što bi poništila prikrivene liberalne hijerarhije skrivene iza maske političke neutralnosti (setimo se pola, klase, etničke pripadnosti ili rase).

Šta se u ovom scenariju dešava sa liberalnim pravima? Teorije radikalne demokratije tvrde da je demokratija važnija od ljudskih prava. Međutim, ove teorije čine širu porodicu u kojoj prepirke oko pitanja individualnih prava nisu retke. Ovaj tekst razlikuje dve vrste radikalno-demokratskih pristupa pravima: prvi odbacuje prava, a drugi poziva na njihovu rekonceptualizaciju na osnovu jednog drugačijeg tumačenja demokratije.

2.2. RADIKALNO-DEMOKRATSKO ODBACIVANJE INDIVIDUALNIH PRAVA

Sredinom sedamdesetih godina prošlog veka škola Kritičkih pravnih studija (KPS) oživila je staru marksističku tezu o pravu kao političkom izrazu dominantnih društvenih interesa. Pravne norme i sudske odluke tek su „stilizovana verzija političkog diskursa” (Sciaraffa 1999, 201) koji je zasnovan na klasnim podelama. Na osnovu ove teze, KSP izvode radikalne zaključke o pravima, koje pravni teoretičar Dankan Kenedi (*Duncan Kennedy*) sažima kao Marksom inspirisan „gubitak vere u prava” (Kennedy, Du 2002, 183). Teoretičar međunarodnog prava Dejvid Kenedi (*David Kennedy*) iznosi sličan argument kad tvrdi da su ljudska prava preuska i preslaba kako bi ispunila zahteve ljudske emancipacije. Prava se koncentrišu na odnos pojedinaca i vlasti, zanemarujući ključne kolektivne –

2 „Demokratski skandal svodi se na sledeće zapažanje: dok je politike nikada neće postojati jedinstveno načelo koje će pružiti legitimitet vladavima jedne zajednice na osnovu zakona neophodnih za ujedinjenje društva.” (Rancière 2005, 51)

ekonomske, društvene, kulturne – strukture i procese koji osporavaju slobodu (Kennedy, Da 2012, 24).

Prema ovom tumačenju, apstraktni liberalni individualizam previđa da su stvarna ljudska bića integrisana u društvo. Ovaj izvod brzo prerasta u metodološki kolektivizam. Kolektivizam, utemeljen u stavu da se društvo temelji na supstantivnom dobru višeg reda, osporava ključne liberalne teze o primatu lične autonomije i o pravima kao instrumentima zaštite te autonomije. Osporavanje je potkrepljeno jednom vrstom empirijskog uvida: sveprisutna ustavna i ljudska prava nisu iskorenila arbitrarnost vlasti, eksploataciju, represiju i nasilje. Krivicu treba tražiti u liberalizmu, pa tako i u liberalnim pravima. Sâmo postojanje prava u duboko nepravdom svetu svedoči o njihovoj beskorisnosti.

KSP ide i dalje. Liberalna prava nisu naprosto beskorisna: ona su takođe i štetna, jer „zagovaraju politiku nadmetanja među podvlašćenima, propagirajući ideje o viktimizaciji i ovlašćenjima, istovremeno otežavajući nastanak savezništava i pronalaženje rešenja koja bi bila zasnovana na kompromisu i zajedništvu” (Ibid). Ukratko, liberalna prava su instrumenti koji pravno formalizuju ljudsku slabost i ranjivost. Ovoj važnoj tezi vratiću se u narednom odeljku. Ovde vredni pomenuti da do istog zaključka dolaze i neke druge postmarksističke radikalne kritike prava. Na primer, Alan Bodiou (*Alain Badiou*) (2013, 107) tvrdi da ljudska prava formalizuju identitete na način koji stvarne ljude pretvara u žrtve.³ U jednoj često citiranoj izjavi, on veli:

Floskula „ljudska prava” tek je ideologija savremenog liberalnog kapitalizma: nećemo vas pobiti, nećemo vas mučiti u pećinama, zato ne dižite glas i klanjajte se zlatnom teletu (Cox, Whalen, Badiou 2001).

Za Bodiua, ljudska prava predstavljaju jednu od odlika vladajuće liberalne etičke ideologije koja određuje dobro kao zaštitu od zla. „Ljudska prava su... prava da ne budete vređani ili zlostavljani na način koji može ugroziti vaš život (strahote ubistva i pogubljenja), vaše telo (strahote mučenja, okrutnosti i gladi) ili vaš kulturni identitet (strahote ponižavanja žena, manjina, itd.)” (Badiou 2013, 9) Ove strahote, međutim, predstavljaju proizvod upravo one civilizacije koja naglašava zaštitu ljudskih prava, pa je u tom smislu ideologija ljudskih prava jednostavno cinična. Drugo, etički konsenzus o pravima zasnovan na ideji zaštite od zla u suštini je konzervativan, jer sprečava afirmaciju pozitivne ideje dobra.⁴

3 „Kada čujem kako ljudi kažu 'Nas ugnjetavaju zato što smo crnci, žene', imam samo jedno pitanje: šta tačno znači biti 'crnac' ili 'žena'? Ako se ovaj ili onaj identitet koristi u borbi protiv ugnjetavanja, onda identitet sam po sebi počinje da deluje progresivno, a ne kao svojstvo koje je ugnjetavanom pripisao onaj koji ugnjetava.” (Badiou 2013, 107)

4 „... Ono što etika opravdava zapravo predstavlja pokušaj takozvanog 'Zapada' da očuva ono što poseduje.” (Ibid, 14)

Pogledajmo detaljnije ove dve teze. Liberali bi možda mogli reći da je teza o 'zaštiti od zla', jednom kad se oslobodi od teškog ideološkog vokabulara, srodna njihovim stavovima: prava su instrumenti kojima se lična autonomija štiti od različitih opasnosti. Oni se verovatno ne bi suprotstavili ni tvrdnji da liberalni režimi zapravo sâmi proizvode dobar deo zla od kog se treba štiti. Međutim, ovo zapažanje samo naglašava važnost osnovne ideje klasičnog liberalizma: svaka državna vlast je *prima facie* loša, pa su nam prava upravo zato neophodna. Odbacujući ovaj argument, Bodi uводи drugu tezu: prava su izvor nepravde. Liberalna prava konzerviraju stanje represije sprečavajući nas da se okrenemo alternativni. Alternativa, koja zahteva revoluciju, sastoji se u afirmaciji Dobrog koje ne bi funkcionisalo kao zaštita od zla, i koje ne bi bilo ograničeno pravnim i političkim okovima. Pravo i politika neprijatelji su istinske slobode (Badiou 2012, 59).

KSP i Bodi odbacuju liberalnu ideju o pravnom sistemu kao neophodnom okviru ljudske slobode. Kritika liberalne 'juridifikacije' društvenih i političkih odnosa jedna je od središnjih tema radikalne demokratije. Ugo Mattei (*Ugo Mattei*), profesor prava i vodeći teoretičar italijanskog društvenog pokreta Zajednička dobra (*Beni Comuni*), najdosledniji je u iznošenju ove kritike. Očigledno inspirisan Lenjinom (Lenin 1962; 1977), Mattei razlikuje principijelan i strateški odnos prema pravu. Kršenje zakona je principijelno ako se na taj način izaziva režim i ukazuje široj javnosti zašto pokret smatra da je režim nelegitiman. S druge strane, pokret se „prema državnim institucijama često ophodi strateški, nedosledno i oportunistički”. (Bailey & Mattei 2013, 970)⁵ Mattei vidi takvo delovanje kao „primenu nacionalnog ustava... kroz kontrahegemonijsku upotrebu prava”. (Ibid, 1012) Odbacivanje autoriteta države i prava praćeno je iskazivanjem odanosti osnovnim vrednosnim načelima ustava osporavanog režima. To je jedino ispravno postupanje jer Marksov stari zaključak i dalje stoji: liberalna prava nisu ništa drugo do ustavno-pravna iluzija koja prikriva istinske odnose moći. Radikalni zaključak glasi da pojam lične autonomije i individualna ustavna prava treba odbaciti: „Zajednička dobra suštinski se ne uklapaju u ideju o ličnoj autonomiji koju je razvila na pravima zasnovana kapitalistička tradicija”. (Mattei, 2011)⁶

Kritika koja insistira na uvidu u nepovratni slom društvene pravde i političkog legitimiteta, u sledećem koraku treba da definiše alternativu.

5 Ugo Mattei (2013, 368).

6 Slični zaključci iznose se u izdanju koje proučava pouke pokreta Okupiraj (*Occupy*): „Ideje o ličnoj slobodi, kreativnosti, ličnom ostvarenju i uravnoteženosti između posla i privatnog života trenutno služe kapitalu, dok ideje o neorganizovanosti i nedostatku jasnih ciljeva mogu predstavljati istinski otpor”. (Colebrook 2015, 129)

Alternativa nam kazuje kako ispravno razumeti društvene odnose, politiku, pravo i demokratiju:

[...] Zajednica pojedinaca ili društvenih grupa povezana je uzajamnim horizontalnim vezama u mrežu u kojoj je moć raspršena; hijerarhija (i konkurencija proizvedena po istoj logici) odbacuju se zarad društvenog modela koji se zasniva na učešću i saradnji, koji sprečava koncentraciju moći u rukama jedne stranke ili aktera, te stavlja interes zajednice u centar. (Mattei, 2011)

Bît alternative sastoji se u kreiranju sistema sveobuhvatne solidarnosti. Solidarnost je kolektivni i horizontalni proces zajedničkog života koji afirmiše istinsku slobodu, jednakost, društvenu pravdu, međusobno poštovanje i uzajamnu brigu povezanih aktera. Taj proces se ne može formalizovati u pravni i politički poredak. 'Mi-perspektiva' treba da uživa primat, ali ovaj novi kolektizam ne bi ugrozio autentične individualne identitete. Mi koje liberalni kapitalizam ugnjetava i prisilno individualizuje („mi potčinjeni, medijalizovani, prezaduženi i politički predstavljeni" (Hart i Negri 2012) prvenstveno moramo prihvatiti nužnost pobune protiv stanja u kom se nalazimo. Zatim moramo shvatiti da pobuna i bolja alternativa postaju moguće tek nakon što naučimo da komuniciramo na nov način, kao ravnopravne osobe udružene u alternativnom 'jedinstvu' (*singularity*). U tome leži suštinsko značenje čuvenog pojma 'mnoštvo' (*multitude*): istinska sloboda i jednakost svake osobe funkcionišu samo pod uslovom postojanja istinskog zajedništva.

2.3. RADIKALNO-DEMOKRATSKO ZALAGANJE ZA INDIVIDUALNA PRAVA

Važno je zapitati se da li nam radikalno-demokratska kritika liberalnih prava može reći nešto o razlozima zbog kojih liberalna prava gube na značaju. Pozabaviću se ovim pitanjem analizirajući tačke naslaganja između liberalizma i onih radikalno-demokratskih teorija koje prihvataju vrednost ljudskih prava.

Neslaganja su mnogobrojna. Osnovna tačka razlaza tiče se vrednosne osnove individualnih prava. Moderni konstitucionalizam počiva na pojmovnom, vrednosnom i institucionalnom primatu lične autonomije. Ustavom garantovana autonomija pruža svakom građaninu jednaku šansu da vodi dobar život, tako što stvara prostor za razumne odluke u oblasti definisanoj ličnim pravima i vladavinom prava. Istovremeno, autonomija je i obaveza da se poštuje jednako pravo svih drugih ljudi da upravljaju sopstvenim životima. Prava određuju prostor razumnih ličnih odluka. Ovaj prostor je zaštićen institucionalnim aranžmanima zasnovanim na vladavini prava i ograničenju vlasti. Prava štite pojedince od delovanja vlasti, bez obzira šta vlast o tome misli: da je u određenoj situaciji ograničenje odre-

denih prava neophodno, da bi većini ljudi bilo bolje ako bi se neka prava suspendovala, ili da bi se stanje pravde, društvene dobrobiti, bezbednosti ili političke stabilnosti poboljšalo ako bi prava bila ograničena (Sajo and Uitz 2017, 372).

Liberalna prava su univerzalna, što znači da su zagarantovana svim članovima jedne političke zajednice (kao ustavna prava), te svim pripadnicima ljudskog roda (kao ljudska prava definisana u međunarodnom javnom pravu). Mi smo jednaki pred zakonom, odnosno svi imamo ista prava. Ali ko smo mi? Ko su osobe koje smatramo nosiocima prava? Logika je jasna: mi se kao ljudska bića razlikujemo po mnogo čemu. Zbog toga je neophodna jednakost koja neće voditi ka nametnutoj uniformnosti: neophodno je pronaći nivo jednakosti koji bi nekako svima garantovao autonomiju i ličnu posebnost. Prava su zato apstraktna. Univerzalni karakter prava podrazumeva zanemarivanje naših jedinstvenih individualnih identiteta. Prava pružaju opšti okvir unutar kog svaki pojedinac može slobodno da sledi svoje interese i da razvija svoj identitet. Prava nas određuju kao apstraktno građane, a ne kao stvarna ljudska bića.

Takav pristup se ne dopada radikalnim demokratama. Oni smatraju da su liberalno tumačenje lične autonomije i prateće poimanje osnovnih prava apstraktni, atomistički, indiferentni prema društvenom kontekstu, slepi prema stvarnim ljudskim identitetima i zasnovani na pogrešnom shvatanju moći. Različite kritičke teorije, poput ortodoksnog marksizma – lenjinizma, metafizičkog revolucionarnog komunizma, feminizma, komunitarizma, agonizma, kulturnih studija i raznolikih postmodernističkih pristupa, slažu se u stavu da liberalizam grubo uprošćava i pogrešno predstavlja pitanja vezana za odnos lične autonomije i zajedništva. Jednostavno rečeno: liberalizam na pogrešan način tumači ljudsko stanje, što dovodi do iskrivljenog poimanja svih bitnih ideja, od individualne slobode, preko jednakosti, sve do karaktera političke zajednice. Ova kritika kao da se ne udaljava od postulata koje je postavio mladi Karl Marks (*Karl Marx*). Marks analizira način na koji američki i francuski ustavi pristupaju pravima i zaključuje:

Sloboda je, dakle, pravo činiti sve što drugome ne škodi. Granica u kojoj se svatko može kretati bez štete po drugoga određena je zakonom, kao što je granica dvaju polja određena međašem. Radi se o slobodi čovjeka kao izolirane, u sebe povučene monade... Čovjekovo pravo na slobodu prestaje biti pravo, čim dođe u sukob s političkim životom, dok je, prema teoriji, politički život samo garancija čovjekovih prava, prava individualna čovjeka, te, dakle, mora biti napušten čim protivrječi svome cilju, ovim čovjekovim pravima. (Marx 1989, 68, 71)

Marks zavređuje priznanje. Pre svega, bez obzira na njegova vrednosna uverenja, on nudi dobar analitički prikaz koncepta političke neutralnosti liberalne države. Drugo, on neće naprosto odbaciti liberalni projekat kao

formalistički: politička emancipacija uobličena osnovnim pravima ima svoju vrednost, ali samo ako se shvati kao nedovršeni projekat, odnosno istorijski iskorak u smeru potpune ljudske emancipacije. Marksove poteškoće počinju sa njegovim tumačenjem odnosa između društvene i političke sfere. On će tvrditi da univerzalistička aspiracija ustavnih prava pada u sudaru sa kapitalističkim kontekstom. Taj sudar obelodanjuje činjenicu da su 'prava čoveka i građanina' u stvari društveno uslovljeni partikularni konstrukti, odnosno ništa drugo do 'legalističke maske' koje prikrivaju stvarnost. Istinski univerzalizam postaće moguć tek nakon što se prevaziđe ekonomski osnov građanskog egoizma i političkog zajedništva (Ibid).

Marksovi sledbenici naglašavaju negativne aspekte njegove kritike:

Uopštavajuće razumevanje pravnog sistema, karakteristično za liberalnu pravnu teoriju, polazi od binarnih podela [um/telo, razum/emocije, priroda/kultura – N.D.] i svodi pojedinca na apstraktnu, hiperracionalnu, samovoljnu jedinku izuzetu iz društvenog konteksta, sistematski je lišavajući njenih posebnosti, njene kompleksnosti i njene materijalnosti. (Gear 2007, 522)

Uspostavljajući apstraktni okvir negativne autonomije, prava promovišu identitete nepostojećih osoba. Oni koji ne postoje nemaju nikakav značaj, pa je i njihova zaštita nevažna. Sledi da je greška liberalizma analitičke prirode. Liberalizam barata apstraktnom ljudskom egzistencijom, identifikuje probleme koje ta egzistencija navodno proizvodi, a zatim konstruiše rešenje u vidu individualnih prava „shvaćenih kao vlasništvo svakog sadašnjeg i budućeg ljudskog bića.” (McNeilly 2016, 271) Međutim, istina je sasvim drugačija. Liberalna prava nisu sredstvo zaštite ljudskih bića: ona stvaraju ljudska bića. Liberalno kreiranje subjektiviteta putem prava zasnovano je na „ograničenom poimanju 'ljudskosti'“ (Ibid) koje – ponovimo – predstavlja osobu kao biće lišeno 'posebnosti, kompleksnosti i materijalnosti'.

Radikalna ideja je jednostavna. Potrebni su nam emancipatorska ideja i praksa individualnih prava. Lako je pretvarati se da zakon harmonizuje i štiti, ako je predmet zaštite apstraktni racionalni identitet izmišljenih izolovanih 'monada'. Međutim, stvarni ljudi nikada nisu samo racionalna i izolovana bića. Mi smo situirani u društvo i često iracionalni; naši identiteti su konkretni. Osnovno je to da su naša neponovljiva svojstva relacione kategorije: interesi, emocije, strasti, naše (i)racionalno ponašanje i naši identiteti mogu se razumeti samo kao izvod društvenih odnosa u kojima živimo. U odgovoru, liberali mogu reći da im prihvatanje ovog empirijskog uvida ne predstavlja problem. Oni će takođe priznati da je taj uvid od ključnog značaja za vrednosno utemeljenje i institucionalno uređenje zajednice.⁷ Međutim, liberalizam insistira da su apstraktna individualna

7 Ovo bi trebalo da bude jasno svakome ko je pročitao *Levijatana* ili *Federalističke spise*.

prava, vladavina prava (*rule of law*) i ograničena vlast neophodni kako bi se ljudska bića zaštitila od nepredvidivosti opisane kompleksnosti. Radikalni demokrati insistiraju na suprotnom stavu. Priznanje društvene kompleksnosti mora biti direktno prevedeno na jezik osnovnih prava:

Prava su institucionalni izraz borbe za međusobno priznanje; ona predstavljaju važan doprinos stvaranju identiteta i izraženo su intersubjektivne, a ne individualističke prirode. (Douzinas 2000, 371)

Prava ne mogu odgovoriti na izazove društvenog pluralizma i sukoba tako što će se uzdići iznad društvenih procesa poput nekog konsenzusom uspostavljenog otelotvorenja zajedničkih vrednosti. Ustavne slobode ne dopiru do potlačenih radnika bangladeških fabrika u kojima vladaju nehumani uslovi rada, niti do zlostavljanih žena, ili diskriminiranih kulturnih, rasnih i etničkih manjina. Naprotiv, jezik liberalnih prava „znatno umanjuje mogućnost osmišljavanja, artikulacije i delanja na suprotstavljanju navedenim problemima, zlostavljanjima i nepravdama”. (Zigon 2014, 17) Društveno je konkretno; konkretno je lokalno, u geografskom i u identitet-skom smislu.

Ovaj pristup mnoge teoretičare navodi na zaključak da nosioce prava treba odrediti na osnovu identiteta, pre svega na osnovu identiteta koji je nastao kao posledica pretrpljene patnje, diskriminacije i nepravde. Vendi Braun (*Wendy Brown*) nudi interesantnu analizu ovog pristupa. Ona polazi od kritike „atomističke ontologije, metafizike razdvajanja, odbrambenog etosa i apstraktne jednakosti” (Brown 1995, 6) liberalnih prava. Ali njena kritika nije jednostrana. Teorijske poteškoće, veli Braun, nastaju kada se prema pravima ophodimo kao prema *pojmovima*, čime se problem svodi na dogmatsku raspravu između suprotstavljenih škola mišljenja marksizma i liberalizma. Usmeravajući pažnju na radikalno-demokratski pristup pravima, Braun tvrdi da prigovori upućeni liberalizmu pogađaju i levičarski zahtev da se ugnjetavanim manjinama garantuju prava zasnovana na njihovom konkretnom identitetu. Takav ’pristup pravima kroz prizmu ranjivosti’ (*vulnerability approach*) pogrešan je jer zahteva pravnu formalizaciju postojeće diskriminacije:

... Ako prava kodifikuju – čak i ako pri tom donekle ublažavaju – određene oblike podređenosti i izopštavanja, zadatak radikalnih demokrata nije naprosto da prošire spisak prava, već i da istraže istorijske i kulturne temelje na kojima bi ta prava bila zasnovana. (Ibid, 12)

U konačnom izvodu, tvrdi Braun, ’pristup pravima kroz prizmu ranjivosti’ nije u stanju da ispuni Marksovo obećanje o ljudskoj emancipaciji. Marks nije ’promišljao pojmove’; on je proučavao istorijske uslove koji dovode do represivne vladavine. On je video prava kao otelotvorenje državne podrške ekonomskoj eksploataciji. Ali on je insistirao da mislimo s onu stranu države i ekonomije. To ujedno podrazumeva i prevazilaženje prava: slobodi i jednakosti lišenim determinizma eksploatacije prava više

nisu potrebna. S druge strane, „najveći broj progresivnih mislilaca poznog dvadesetog veka odustao je od alternativnog poimanja slobode i jednakosti, prihvatajući viziju 'ekonomske pravde' koju garantuje i sprovodi država, i kombinujući takvu ekonomsku pravdu sa privatnim slobodama". (Ibid, 10-11) Radikalni demokrati, tvrdi Braun, zapravo žele više liberalnih sloboda. Njihovi zahtevi za zaštitom autonomije protežu se i na zaštitu individualnog statusa od socijalnih nepravdi. Takav zahtev za pravnim priznanjem 'istorijski proizvedene povrede' samo dalje jača državnu moć. Zato je taj zahtev konzervativan. Umesto toga, treba proučavati represivne procese nastanka političkog identiteta. (Chambers 2004, 188)

Ovaj poslednji stav čitalac će verovatno prepoznati kao *locus classicus* radikalno-demokratske kritike: ustavna prava odražavaju postojeće odnose moći. Ta kritika zbunjuje liberale: oni se slažu da liberalna prava štite ljudsko dostojanstvo od zloupotrebe moći. U čemu je onda problem? Prigovor glasi da liberali greše kad identifikuju državnu vlast kao glavnu pretnju slobodi. I ne samo to – oni pogrešno identifikuju i osnovnu vrednost koju treba štiti, jer ta vrednost nije lična autonomija. Društvena solidarnost, pravda i mogućnost slobodnog donošenja odluka o pitanjima od zajedničkog interesa istinske su vrednosti demokratije. Ako je politička zajednica doista naša ne moramo se plašiti njene moći.

Navedeni zaključak vraća nas na početak. Sukob liberala i radikalnih demokrata o pojmu i značaju osnovnih prava seže duboko: on se tiče statusa i sadržaja individualnih vrednosti, kolektivnog delanja i legitimnog načina njegovog regulisanja, granica državne vlasti, uloge zakona, sve do pitanja zašto smo zajedno.

3. POGLED IZNUTRA: ŠTA SE DOGODILO SA AUTORITETOM LIBERALNIH PRAVA I ŠTA ČINITI?

3.1. DIJAGNOZA

Kratka analiza ponuđena u prethodnom odeljku omogućava nekoliko opštih zaključaka. Prvo, kad je reč o ciljevima i korišćenim pojmovima vidimo značajno preklapanje između liberalnih i radikalno-demokratskih teorija. Međutim, to preklapanje pre svega je terminološke prirode: reči kao što su 'prava', 'pravda', 'pluralizam', 'politika', 'zakon' ili 'demokratija' koriste se u dvema teorijama sa veoma različitim značenjima. Drugo, radikalna demokratska kritika 'apstraktne normativnosti' liberalnih prava ostaje zarobljena u teškom ideološkom vokabularu. Ona se prekomerno oslanja na različite varijante istrošenih marksističkih kritika kapitalizma. Štaviše, novija postmarksistička misao tu kritiku ponekad isuviše približava poziciji društvenog i političkog konzervativizma. Treće, ono što zastupnici libe-

ralnih prava mogu naučiti, kako iz radikalno-demokratskih teorija tako i iz aktuelne krize liberalizma, potreba je za ponovnim definisanjem odnosa između individualizma, društvene i političke sfere. U preostalom delu rada pokušaću da odbranim ovu tezu. Polaziću od pretpostavke da liberalizam mora dokazati da doista ceni ljudsku slobodu i jednakost uobličene individualnim pravima. Oni koji svoja obećanja ne shvataju ozbiljno ne mogu očekivati od drugih da prihvate njihove reči i pretoče ih u delo.

Demokratija je u ozbiljnim teškoćama.⁸ To je moguće deskriptivno potkrepiti na više načina. Ukazaću na tri manifestacije krize. Pre svega, tu je razočaranje u demokratiju. Građani se dele na one koji su ravnodušni, one koji prihvataju populizam i one ogorčene koji se okreću različitim oblicima radikalnih protesta. Bez obzira kojoj grupi pripadaju, građani su u sve većoj meri ravnodušni prema pravima, odbacujući važnost liberalno shvaćene demokratije. Nazovimo to gubitkom političkog, moralnog i kulturnog autoriteta demokratije. Drugo, politička vlast, kako na domaćem tako i na međunarodnom planu, povlači se pred sve snažnijim privatnim akterima koji preuzimaju vladavinske poluge na netransparentan i nepredvidiv način. Nazovimo to globalizacijom: dominacija privatnih i kvazijavnih transnacionalnih aktera, njihovih preferenci, struktura koje su izgradili i procesa koje diktiraju. Praćena pomodnim teorijskim terminima kao što su 'upravljanje' (*governance*) i 'racionalnost politike' (*policy rationality*), globalizacija ne gleda blagonaklono na prava i ograničenje vlasti. Treće, demokratske države su možda izgubile mnogo od njihove sposobnosti političke vladavine, ali su zadržale sposobnost represije. Ta represija sve više ugrožava vladavinu prava, kao i sâma prava. Nazovimo to represivnom nesposobnošću vladanja (*repressive ungovernability*).

Ukratko, aktuelno stanje demokratije je sumorno; ne zna se šta se može očekivati u budućnosti. U institucionalnom smislu, još uvek možemo identifikovati pravno jednake građane, demokratsku vlast, političke organizacije, kao i zakone koji oblikuju politiku i društvo. Međutim, formalni kvalitet institucionalnog ustrojstva tone u isprazni formalizam. Čini se da je suštinski problem normativne prirode. Demokratije nisu u stanju da afirmišu sopstvene temeljne vrednosti: ličnu autonomiju, slobodu, jednakost, vladavinu prava, političko samoupravljanje građana, efikasnost i odgovornost vlasti.

Naravno, navedeni zaključak više je proizvod tumačenja nego objektivne dijagnoze. Svedočimo mnogim doktrinarnim sukobima, u političkoj nauci, političkoj i ustavnoj teoriji, sociologiji politike. Ne ulazeći u sadržinu ovih neslaganja, tvrdiću tek da nas ona podsećaju kako stanje demokratije nije samo analitičko i empirijsko, već je i normativno pitanje. Demo-

8 Ostatak rada delom se oslanja na moj tekst 'Democracy Disembedded' (Dimitrijević 2018).

kratija nije samo institucionalni oblik režima, niti je samo politička praksa koja zadovoljava neke proceduralne kriterijume. Demokratija je i interpretativni koncept u čijem jezgru su neke vrednosti. Zato naši sporovi nikad nisu jednostavno sporovi o činjenicama. Mi se ne slažemo od koje tačke treba poći, šta je zaista važno, i na koji način je to važno. Ukratko, naš sud o stanju demokratije zavisi prvenstveno od toga kako razumemo ovaj koncept i praksu. Pre četvrt veka bili smo skloni da frazom o 'kraju istorije' izrazimo veru u konačnu pobedu ustavne demokratije nad totalitarnim i autoritarnim alternativama. Međutim, to se nije dogodilo. Budućnost je i dalje otvorena i nepredvidiva. Trenutno mračno stanje demokratije otkriva jednu novu dimenziju te otvorenosti. Danas mi kojima je stalo do demokratije možda trebamo da skupimo hrabrost i zapitamo se da li prisustvujemo kraju demokratije. Znam da će se ovo mnogima učiniti kao preterivanje. No može biti i da je danas „postalo moguće ono što je ranije bilo nemoguće i mora stoga biti i predmetom mišljenja”. (Luhmann 1992, 211).

Moja osnovna teza je jednostavna. Današnja situacija proizvod je dugotrajnog procesa u kome su liberalne demokratije zanemarivale vrednosti na kojima počivaju. To se može odrediti kao gubitak moralnog kodeksa koji bi definisao razliku između ispravnog i pogrešnog u našim individualnim životima i koji bi nam rekao šta našu zajednicu čini vrednom očuvanja (Wolfe 1989, 2). Kao posledica tog gubitka, kršenje prava postalo je stvar rutine, demokratske institucije su obesmišljene, razobučeno tržište proizvodi pogubne posledice, a globalizacija se pretvorila u stanje straha i nesigurnosti.

Živimo u stanju moralne, društvene i političke dezintegracije. Globalizacija je uspešno demontirala modernu demokratsku državu kakvu smo poznavali. Država više nije vrhovna vlast nad određenom teritorijom i ljudima koji žive unutar njenih granica. Pokidana je suštinska moderna veza između političke vlasti, demokratije kao političkog oblika vlasti i prava kao pretpostavljeno legitimnog sistema društvene koordinacije. Demokratska politika se povlači pred privatizovanim globalnim mehanizmima upravljanja koji egzistiraju i funkcionišu u vanustavnom prostoru. Moć je decentralizovana, umnožena, privatizovana i netransparentna.⁹ Politička vlast postepeno ustupa mesto upravljanju (*governance*), mutnom pojmu koji bi da objasni novu podelu moći između političkih i nepolitičkih aktera. Upravljanje, kao „vladavina preferenci i normi, režima i praksi čiji se centar ili etos ne mogu odrediti” (Koskeniemi 2011, 63), briše granice između domaćeg i globalnog, javnog i privatnog, političkog i ekonomskog.

9 Ovu tvrdnju pokušao sam detaljnije obrazložiti u N. Dimitrijević, 'Constitutional Theory in Times of Crisis: Power, Law and Morality' (2016).

Ovo je praćeno uruřavanjem vladavine prava. Sve do skorašnjih promena pretpostavljalo se da je društvena kompleksnost predmet pravne regulacije, te da pravo treba da bude efikasno, proceduralno legitimno i zasnovano na određenim supstantivnim vrednostima. Međutim, ovi zahtevi su danas gotovo potpuno odbaćeni. Propadajuće domaće javno pravo i ogranićeno međunarodno javno pravo suoćavaju se sa pluralizmom pravnih režima koje za sebe stvaraju globalni akteri. Ovaj novi pravni pluralizam pati od nedostatka koordinacije (Teubner 1997, 7). Više se ne moćemo slućiti uobićajenim pravničkim kriterijumima – identifikacijom pravotvorca, procedura stvaranja prava, ovlašćenjima koje pravo daje različitim telima – kako bismo uspostavili pravnu hijerarhiju. Norme koje proizvodi mnoštvo političkih i društvenih aktera tvore konglomerat, a ne pravni sistem (Somek 2014, 108–9). Pravo se svodi na puku zapovest, odnosno izraz volje onih koji poseduju društvenu moć.¹⁰

Primitićemo i da se globalni privatni akteri niti ne pretvaraju da im je stalo do političkog i pravnog legitimiteta. Državne vlasti ipak se ponašaju nešto drugaćije. One moraju imati neku vrstu legitimiteta (Offe 2006, 36). Pošto su lišene dobrog dela autoriteta koji im je garantovan ustavom, vlasti moraju dokazati da su i dalje bitne. Tu često moćemo videti zanimljive kombinacije funkcionalnih i normativnih elemenata. Funkcionalno, državna vlast nameće podanicima različite *policy constraints*, poslušno izvršavajući naređenja istih onih spoljnih aktera koji podrivaju njen autoritet. Vladama je ostavljeno da svojim građanima predstave mere štednje, da sprovedu tuđe politike i da guše mogući otpor tim politikama (Somek 2014, 108). One se često sluće kompleksnim strategijama zasnovanim na ideološkoj manipulaciji zajedničkim vrednostima kako bi nadomestile nesposobnost da vladaju na osnovu ustavom propisanih pravila. Time se jaz između normativnog i funkcionalnog nekako premošćuje. Međutim, cena tog poduhvata je visoka: napušta se primat prava, liberalne neutralnosti i javne rasprave zarad preterano emotivnog, strasnog i iskrivljenog tumaćenja navodnih zajedničkih vrednosti. To se zove populizam.

Konaćno, vladajuća praksa današnjih demokratija poriće i lićnu i javnu autonomiju. Mi više nismo suvereni nosioci lićnih prava, niti se moćemo smatrati građanima koji saodlućuju u poslovima zajednice. Naša prava više nikog ne obavezuju. Pravno desubjektivirani, politički obezvlaćeni i socijalno degradirani, baćeni smo u u prazan prostor: napuštteni, ućutkani i zaboravljeni.

10 „Jezik zakona pretvara se u jezik transnacionalnih režima koji uvode najrazlićitije smerice, direktive, *de facto* standarde i oćekivanja”. (Koskeniemi 2006, 13)

3.2. KAKO MISLITI LIBERALNU TRANSFORMACIJU

Kriza demokratija je duboka. Moć, shvaćena kao sposobnost upravljanja ljudima i događajima, sve je manje vezana za formalnu političku vlast. Vlastodršci su lišeni sposobnosti vladavine, a zauzvrat su oslobođeni odgovornosti. Građani su lišeni pretpostavljenog prava na ličnu i političku autonomiju. Stare izvesnosti više ne važe. Okrećem se izazovu mogućih promena priznajući da nemam jasnu predstavu o tome kako bi proces transformacije i alternativni institucionalni režim trebalo da izgledaju. Takođe priznajem postojanje psihološkog problema koju je lepo sročio Tomas Nejl (*Thomas Nagel*): „Strah da ne izgovorimo glupost moćna je prepreka” (Nagel 1979, 2). Ipak, ne možemo suditi o značaju određenih pitanja na osnovu naše (ne)sposobnosti da odgovorimo na njih.

Teorija mora da se pozabavi kontekstom koji je znatno drugačiji od onoga u kom je moderna država nastala i razvila se u ustavnu demokratiju. Moramo se vratiti na početak i zapitati se zašto je institucionalni režim zasnovan na pravima moralno i politički atraktivan. Pred nama je ograničen broj mogućnosti. Ljudi posvećeni pravima mogu tragati za alternativnom verzijom demokratije, ili se zalagati za ponovno promišljanje liberalizma. Ne želeći da poreknem emancipatorsku vrednost i privlačnost mnogih praksi i teoretskih refleksija koje upućuju s onu stranu liberalne demokratije, smatram da one ipak pate od ozbiljnih nedostataka. Demokratski autoritet ne može se svesti na aranžman koji se približava ili praktično ispunjava ideal vladavine naroda ili mnoštva. Aktuelni talas populizma podseća nas na vrednost stare liberalne pouke: nema ničeg samog po sebi dobrog u neposredovanoj vladavini onih koje konvencionalne teorije identifikuju kao podanike. Prosta činjenica da smo mi narod ili mnoštvo ili podanici ne čini nas moralno superiornima. Mi smo kao podanici moralno superiorni samo ako je naša pozicija ispravna, a pozicija vlasti pogrešna.

Verujem da je liberalizam i dalje sposoban da osmisli svoje obećanje o garantovanju slobode i jednakosti. Međutim, on se mora suočiti sa sopstvenim demonima. Liberalizam vidim kao političku teoriju i institucionalni režim koji pokušava da objasni i reguliše suživot među ljudima koji sebe smatraju autonomnim osobama i koji prepoznaju da su svi ravnopravni subjekti ustavnih i ljudskih prava. Prava se liberalno mogu razumeti kao ovlašćenja koja oblikuju etički položaj svakog člana zajednice (šta je meni od lične koristi), moralnost odnosa između članova zajednice (kako ispravno tretirati druge) i vrednosne i institucionalne okvire zajedničkog života (pod kojim uslovima imamo političke obaveze). Ako su se demokratije danas udaljile od svojih vrednosnih osnova, moramo se iznova zapitati o značenju pojmova slobode i jednakosti. Stanje društvene i političke dezintegracije, opisano u odeljku 3.1, onemogućava mnogim ljudima slobodu koju propoveda liberalizam. Sve slabija liberalna prava,

kako ona koja bi trebalo da važe na domaćem nivou tako i ona međunarodna, nisu od prevelike koristi onima koji ispaštaju zbog rastućih nejednakosti i gubitka građanskog statusa. Osnovni problem tiče se arbitrarne dominacije, pa je osnovni zadatak alternative da uspostavi režim oslobođen od arbitrarne zloupotrebe moći (Forst 2011, 5).

Polazna tačka alternative trebala bi biti normativna, a ne institucionalna. Fokus ne bi trebalo da bude na individualnoj slobodi već na ponovnom promišljanju značenja i dometa liberalne jednakosti. Identifikovanje jednakosti kao centralne tačke zajedništva nije ekskluzivno socijalistička teza. Međutim, svaki pokušaj da se redefiniše liberalna jednakost suočava se sa najmanje tri poteškoće. Prvi problem tiče se odnosa jednakosti i slobode. Drugi problem je motivacija za jednakost. Treći problem je institucionalizacija jednakosti. Pažnju ću posvetiti problemu motivacije, koji je delimično psihološke naravi. Na prvi pogled nije jasno zašto bi određena osoba samoinicijativno pristala da prilagodi svoje ponašanje, ciljeve i delovanje zahtevima jednakosti. Klasična liberalna postavka o primatu usko shvaćenog ličnog interesa deluje daleko realnije: ako je moja autonomija najpre izražena kao princip slobode i oblikovana ustavnim pravima koja mi dozvoljavaju da nastavim sa svojim delovanjem slobodan od mešanja drugih, pitanje jednakosti javlja se kao posledica racionalne računice koja zahteva uspostavljanje ravnoteže između zaštite privatne sfere i političke stabilnosti. Međutim, treba ponoviti da je ta računica prevaziđena. Privatizacija ličnog interesa u današnje vreme u velikoj meri nije ograničena zakonom, što urušava kako lična prava tako i ustavnu demokratiju. Reformistički projekat usmeren ka ponovnom uspostavljanju autoriteta ljudskih prava trebalo bi da u obzir uzme sledeće tačke: prvo, svaka osoba mora biti zaštićena od socijalnih i političkih rizika nad kojima nema kontrolu; drugo, socijalni i politički status ne sme biti kriterijum na osnovu koga bismo jednu osobu smatrali manje ili više vrednom; treće, institucionalno uređenje demokratije mora garantovati da nijedna osoba neće biti diskriminisana zbog razloga na koje ne može uticati.

Sledi da stvaranje uslova za jednakost nije samo stvar redistributivne pravde. Glavni zadatak bio bi dokidanje arbitrarne vladavine uspostavljanjem stanja u kojem bi svi nosioci moći – politički, ekonomski i društveni – posedovali legitimitet. To bi zahtevalo promenu položaja privatnih i netransparentnih ekonomskih i finansijskih moćnika, koji danas uživaju arbitrarnu – ne-pravnu i ne-političku – moć. Oni bi se morali izvesti iz privatnog domena i pravno definisati kao javne organizacije, kako bi se podvrgli zahtevu vladavine prava. Njihov položaj, nadležnosti i delovanje trebalo bi regulisati domaćim ustavnim i međunarodnim javnim pravom. Ukratko, ekonomske i finansijske aktere treba ukloniti iz životnog prostora koji su kolonizovali, a zatim ih postaviti u javne okvire novih demokratskih

sistema, kako nacionalnih tako i globalnih. Taj poduhvat bi takođe podrazumevao i duboku reformu formalnih političkih vlasti. One bi morale biti mnogo jasnije postavljene, što bi podrazumevalo mnogo precizniju podelu nadležnosti, odnosno uspostavljanje skupa nedvosmislenih, apstraktnih i delotvornih pravila koja bi odredila šta vlast sme a šta ne sme da radi. Obnova konstitucionalizma kao normativnog projekta zahtevala bi opštu obaveznost, transparentnost i predvidljivost hijerarhijski uređenog svet-skog pravnog režima. Ta obnova podrazumevala bi poštovanje autonomije pojedinaca, država i svih kolektivnih društvenih aktera koji poštuju pravo na globalnom nivou, a takođe bi podrazumevala i rekonstrukciju međunarodnog javnog prava. Rekonstrukcija međunarodnog javnog prava trebala bi ići u smeru konstitucionalizacije, što bi uključivalo jasno definisanje autoriteta ljudskih prava, demokratski legitimnih međunarodnih političkih institucija, kao i uspostavljanje novog međunarodnog sudskog sistema. Cilj bi bio reafirmacija „velike trijade” ustavne demokratije, koja zahteva posvećenost jednakim univerzalnim pravima, vladavini prava i demokratiji. (M. Kumm et al. 2014, 3)

Preveo s engleskog: Jovica Pavlović

LITERATURA

- Badiou, Alain. 2012. *The Rebirth of History. Times of Riots and Uprisings*. London: Verso.
- Badiou, Alan. 2013. *Ethics. An Essay on the Understanding of Evil*. London: Verso.
- Bailey, Saki and Mattei, Ugo. 2013. "Social Movements as Constituent Power: The Italian Struggle for the Commons". *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 20(2): 965–1013. doi: 10.2979/indjglolegstu.20.2.965
- Brown, Wendy. 1995. *States of Injury. Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton: Princeton University Press.
- Chambers, Samuel. 2004. 'Giving Up (on) Rights? The Future of Rights and the Project of Radical Democracy'. *American Journal of Political Science*, 48(2): 185–200.
- Colebrook, Claire. 2015. 'Resistance to Occupy'. In Ed. A. Conio, *Occupy. A People yet to Come*. London: Open Humanities Press. 125–157. http://openhumanitiespress.org/books/download/Conio_2015_Occupy-A-People-Yet-To-Come.pdf (accessed 23. 10. 2019).
- Cox, Christoph, Whalen Molly, and Alain Badiou. 2001. 'On Evil: An Interview with Alain Badiou', 5 Cabinet. (2001–2002). <http://www.cabinetmagazine.org/issue/5/alainbadiou.php> (accessed 23. 10. 2019).

- Dimitrijević, Nenad. 2016. 'Constitutional Theory in Times of Crisis: Power, Law and Morality'. *Philosophy and Social Criticism*, 42(3): 227–245. doi: doi.org/10.1177/0191453715598552
- Dimitrijević, Nenad. 2018. 'Democracy Disembedded'. *Philosophy and Social Criticism*, 44(10): 1049–1070. doi: 10.1177/0191453718779178
- Douzinas, Costas. 2000. *The End of Human Rights. Critical Legal Thought at the Turn of the Century*. Oxford: Hart Publishing.
- Forst, Rainer. 2011. 'Transnational Justice and Democracy', *Normative Orders Working Paper*. 4. <https://pdfs.semanticscholar.org/c6a8/80ed59bd6c53b15e7f9437bfdd362504aofa.pdf> (accessed 23. 10. 2019).
- Grear, Anna. 2007. 'Challenging Corporate Humanity: Legal Disembodiment, Embodiment, and Human Rights'. *Human Rights Law Review*, 7(3): 511–543 doi:10.1093/hrlr/ngm013
- Hardt, Michael and Negri, Antonio. 2012. *Declaration*, 13. 2012. <https://antonio-negriinenglish.files.wordpress.com/2012/05/93152857-hardt-negri-declaration-2012.pdf> (accessed 23. 10. 2019)
- Ingram, James. 2006. 'The Politics of Claude Lefort's Political: Between Liberalism and Radical Democracy'. *Thesis Eleven*, 87(1): 33–50. doi: 10.1177/0725513606068774.
- Kennedy, David W. 2012. 'The International Human Rights Regime: Still Part of the Problem?' In Eds. R. Dickinson et al., *Examining the Critical Perspective on Human Rights*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 19–34.
- Kennedy, Duncan. 2002. 'The Critique of Rights in Critical Legal Studies'. In Eds. W. Brown and J. Haley. *Left Legalism – Left Critique*. Durham: Duke University Press. 178–228.
- Koskenniemi, Martti. 2006. 'Constitutionalism as a Mindset. Reflections on Kantian Themes About International Law and Globalization'. *Theoretical Inquiries in Law*, 8(1): 9–36. 13. doi: 10.2202/1565-3404.1141
- Koskenniemi, Martti. 2011. 'What Use for Sovereignty Today?' *Asian Journal of International Law*, 1(1): 61–70. doi:10.1017/S2044251310000044
- Kumm, Mattias, Lang, Anthony F. Tully, James and Wiener, Antje. 2014. "How Large Is the World of Global Constitutionalism?" *Global Constitutionalism*, 3(1): 1–8. doi: 10.1017/S204538171400001X.
- Lenin, Vladimir Ilyich. 1962. "Two Tactics of Social-Democracy in the Democratic Revolution". *Collected Works*, Vol. 9. Moscow. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1905/tactics/index.htm> (accessed 23. 10. 2019).
- Lenin, Vladimir Ilyich. 1977. 'Left-Wing Communism: An Infantile Disorder'. *Collected Works*, Vol. 31. Moscow. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1920/lwc/index.htm> (accessed 23. 10. 2019).
- Luhmann, Niklas. 1992. *Legitimacija kroz proceduru*. Zagreb: Naprijed.

- Marx, Karl. 1989. 'Prilog jevrejskom pitanju'. U K. Marx i F. Engels. *Rani radovi*. Zagreb: Naprijed.
- Mattei, Ugo. 2011. 'The State, the Market, and some Preliminary Questions about the Commons'. http://works.bepress.com/ugo_mattei/40/
- Mattei, Ugo. 2013. 'Protecting the Commons: Water, Culture, and Nature. The Commons Movement in the Italian Struggle against Neoliberal Governance'. *The South Atlantic Quarterly*, 112 (2): 366–376. doi: 10.1215/00382876-2020244368.
- McNeilly, Kathryn. 2016. 'After the Critique of Rights: For a Radical Democratic Theory and Practice of Human Rights'. *Law Critique*, 27 (3): 269–288. doi: 10.1007/s10978-016-9189-9
- Mouffe, Chantal. 1992. 'Democratic Politics Today'. In Ed. Ch. Mouffe. *Dimensions of Radical Democracy*. London: Verso.
- Mouffe, Chantal. 1993. *The Return of the Political*, London: Verso.
- Nagel, Thomas. 1979/2013. *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781107341050
- Offe, Claus. 2006. 'Political Disaffection as an Outcome of Institutional Practices? Some Post-Tocquevillean Speculations'. In Eds. M. Torcal and J. R. Montero. *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social Capital, Institutions, and Politics*, 23–45. London: Routledge.
- Ranciere, Jacques. 2005. *Hatred of Democracy*, London: Verso.
- Sajó, András and Uitz, Renáta. 2017. *The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism*. Oxford: Oxford University Press. doi:10.1093/oso/9780198732174.001.0001
- Sciaraffa, Stefan. 1999. "Critical Legal Studies: A Marxist Rejoinder". *Legal Theory*, 5(2): 201–19. doi: 10.1017/S1352325299052040.
- Somek, Alexander. 2014. *The Cosmopolitan Constitution*. Oxford: Oxford University Press.
- Teubner, Gunther. 1997. 'Global Bukowina: Legal Pluralism in the World Society'. In Ed. G. Teubner. *Global Law Without a State*, Dartmouth: Aldershot. 3–28.
- Wolfe, Alan. 1989. *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkeley: University of California Press.
- Zigon, Jarrett. 2014. 'Maintaining the Truth: Performativity, Human Rights, and the Limitations of Politics'. *Theory and Event*, 17(3). <https://www.muse.jhu.edu/article/553385>.

SUMMARY

LIBERAL RIGHTS BETWEEN RADICAL DEMOCRATIC CRITIQUE
AND LIBERAL FAILURE

This article departs from the claim that the fading respect for rights is the most troublesome feature of the current condition of liberal democracy. A background assumption is that democracy is not a value in itself. Constitutional democracy is a legitimate political arrangement only if it effectively upholds and protects personal autonomy of its citizens. The focus of the text is on the radical democratic critique of liberal rights, but it does not aim at offering a comprehensive overview of diverse radical democratic theories. It is organized around the points of contestation between radical democratic and liberal constitutionalist readings of rights. The second section of the article summarizes the concept of radical democracy and introduces a provisional classification of radical democratic approaches to rights. It distinguishes between two groups of theories: those that reject rights and those that call for a reconceptualization of rights along non-liberal lines. The analysis focuses on the points of contestation with liberal rights. Section three argues for the need to revisit the standard liberal reading of the relative separation between personal, social and political realms. The author's main normative claim is that the crisis of liberal rights is an outcome of a long process in which liberal democracies gradually abandoned their normative foundations. When considering possible paths of rehabilitation of the legal and moral authority of liberal rights, thinking beyond the given is not the worst option. The core question is how to think of, and how to practically affirm, personal autonomy in the present context.

KEYWORDS: liberal rights, radical democratic critique, liberalism, constitutional democracy.

PREGLED NACIONALNIH MODELA SPORTSKE DIPLOMACIJE U SVIJETU I PERSPEKTIVA RAZVOJA HRVATSKOG MODELA SPORTSKE DIPLOMACIJE

Luka Leško

Zagrebačka škola ekonomije i managementa

SAŽETAK

Ulogu sporta kao sredstva diplomacije zagovaraju predstavnici konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa. Cilj rada je dati pregled nacionalnih modela sportske diplomacije (Australije, Francuske, SAD, Norveške, Rusije, Kine, Japana i Brazila), te ukazati na perspektivu razvoja hrvatskog modela sportske diplomacije. Pozitivni učinci sporta na državne ciljeve ostvaruju se putem nacionalnih modela sportske diplomacije koji obuhvaćaju: korištenje sportske uspješnosti u jačanju meke moći države, uključenje sportaša u političke i diplomatske procese, korištenje sporta kao diplomatskog instrumenta putem međunarodnih razvojnih programa, organizaciju sportskih događaja itd. Identificirana su područja na koja hrvatski sport može pozitivno utjecati, poput međunarodnih odnosa, poboljšanja imidža države u svijetu, jačanja nacionalne kohezije, zatim turističke, demografske, ekonomske i javnozdravstvene dobrobiti, socijalne inkluzije, jačanja kulture volonterizma itd. Sustavno prepoznata važnost sporta od strane države od krucijalnog je značaja. Preporučuje se međuresorna izrada nacionalne strategije sportske diplomacije ili separatnih programa sa sličnim ciljevima.

KLJUČNE RIJEČI: meka moć, strategija, međunarodni odnosi, vanjski poslovi, Olimpijske igre

Kontakt autora:

Luka Leško, Zagrebačka škola ekonomije i managementa, Jordanovac 110, 10 000 Zagreb.
E-pošta: llesko@zsem.hr

1. UVOD

S različitim pogledima na pitanje moći, u teoriji međunarodnih odnosa razlikuju se tri dominantna teorijska pristupa koji oblikuju politički diskurs i političku analizu: realizam, liberalizam i idealizam (Walt 1998). Moć je sastavni element društveno-političkih odnosa. Klasično realističko određenje moći, izvedeno iz analize političke sfere društvenog djelovanja, ono Maxa Webera, tvrdi da je moć sposobnost da se vlastitom voljom drugima nameće željeno ponašanje. Moć je, dakle, sposobnost pojedinca i skupina da provedu vlastite ciljeve, čak i kada im se drugi protive (Haralambos and Holborn 2002; Kalanj 2010; Weber 2013). Realizam se referira na raspodjelu moći među državama, liberalizam ističe sve veći broj demokracija, a idealizam promjenjive norme suverenosti i ljudskih prava (Mingst and Snyder 2014). Za realiste je moć ključan čimbenik koji određuje ponašanje države. Iako ne smatraju moć irelevantnom, konstruktivisti su usmjereni na stvaranje i evoluciju ideja i identiteta, te njihov utjecaj na način kako države shvaćaju određeni kontekst i ponašaju se u tim situacijama (Walt 1998). Suprotno realističkim shvaćanjima, konstruktivisti (oblik idealizma) smatraju kako čimbenici društvenog života nisu konstantni. Teorije konstruktivizma polaze od različitih faktora utjecaja (socijalizacija, interakcija, učenje između država) na formiranje identiteta, koji determinira ponašanje država u dvije dimenzije: kako država vidi sebe, te kako je vide druge države (Frazier and Stewart-Ingersoll 2010). Društvena realnost nije zadana i nepromjenjiva, već se nalazi u subjektivnoj percepciji aktera međunarodnih odnosa. Za razliku od liberalizma i realizma kao racionalističkih teorija međunarodnih odnosa, konstruktivizam upućuje na ideje i vjerovanja svakog pojedinca, te na njihovu interakciju (Jackson and Sørensen 2007).

Jedna od suvremenijih istraživačkih tema međunarodnih odnosa jest sport. Prema Cashmore (2005), sport je kao institucija ekonomski prevelika, politički previše važna, previše utjecajna u oblikovanju ljudskih života, da je ne bismo smatrali ozbiljnom temom istraživanja. Sport je jedna od temeljnih društvenih institucija, neodvojiv od institucija obitelji, gospodarstva, politike i sl. (Perasović i Bartoluci 2007), a njegova snaga leži i u specifično velikom medijskom prostoru koji ostvaruje. Winstanley (2009) upućuje kako sport okupira tzv. *silent space* u međunarodnim odnosima, uz sugestiju kako bi proučavanje međunarodnih odnosa trebalo prevladati stroge granice koje razdvajaju političko i nepolitičko, što potiče upravo konstruktivističku interpretaciju stvarnosti. Taylor (1986) ukazuje da bi teoretičari međunarodnih odnosa trebali obratiti pažnju na sport jer je riječ o važnom društvenom čimbeniku, koji može utjecati na artikulaciju u međunarodnim odnosima. Houlihan (1994) je detektirao pet dodirnih područja sporta i međunarodne politike: diplomacija, ideologija, izgradnja

nacije, pristupačnost i novac. Sportska diplomacija jedno je od područja na kojemu se zbiva transformacija diplomacije. Neopipljiva moć sporta primjer je kombinacije javne i kulturne diplomacije (Luša 2016). Sportska diplomacija podrazumijeva niz formalnih i neformalnih akcija države, diplomatskih misija, sportskih dužnosnika, sportaša i drugih aktera u svrhu implementacije vanjske politike putem sporta (Muzhikbeav 2014). Sport je korišten kao geopolitičko oružje (pri bojkotu velikih sportskih natjecanja), kao sredstvo jačanja nacionalizma, izgradnje nacionalnih država i identiteta, kao medij za prenošenje političkih poruka, promicanje dijaloga i integracije u multikulturalnim društvima, te kao sredstvo radikalizacije odnosa među državama (Mabillard and Jádi 2011). Ulogu sporta kao sredstva diplomacije zagovaraju upravo predstavnici konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa (Luša 2016). Suprotno realističkoj koja počiva na materijalnim aspektima moći, teorija konstruktivizma ističe važnost meke moći (*soft power*), kroz čiju se prizmu može tumačiti uloga sporta kao sredstva diplomacije. Najveći doprinos konceptu meke moći pružio je Joseph Nye, definirajući taj pojam sposobnošću nacije da postigne željeni ishod bez primjene sile ili plaćanja, već kroz privlačenje putem vlastite kulture, političkih vrijednosti, unutarnje i vanjske politike (Nye 2004). Uporaba sporta u uključivanju države u međunarodnu zajednicu, slanju diplomatskih poruka ili ispitivanju temelja za buduće pregovore upućuje kako je sport postao neopipljivom sastavnicom vanjske politike.

Sport uživa poseban status u društvu još od antičkih vremena. Antičke Olimpijske igre održavane su na svetom mjestu tijekom svetog praznika, a olimpijsko primirje državama sudionicama zabranjivalo je ratovanje za trajanja natjecanja. Miting Francoisa I i Henrika VIII godine 1520. u sjevernoj Francuskoj, gdje su se njihovi vojnici natjecali u streličarstvu, organiziran je u svrhu jačanja međudržavnih odnosa nastavno na anglo-francuski sporazum iz 1514. godine (Mattingly 1938). U novijoj povijesti upečatljiv je prekid paljbe u jeku Prvoga svjetskog rata na Božić 1914, zbog odigravanja nogometne utakmice između neprijateljskih britanskih i njemačkih vojnika. Najveće sportske priredbe poslužile su promociji ideologija režima, slanju diplomatskih poruka (npr. bojkot Olimpijskih igara) i sl. Sport, politika i diplomacija odavno su kompatibilni, a kada sport generira dobrobiti, postaje i politički zanimljiv (Jackson and Haigh 2008).

U posthladnoratovskom razdoblju, novonastale države uglavnom su aplicirale za članstvo u Međunarodnom olimpijskom odboru i Svjetskoj nogometnoj federaciji, prije nego u Ujedinjenim narodima (Levemore and Buss 2004). Takvome pristupu svjedočimo i današnjih dana. Kosovo, između ostaloga, put međunarodnoj integraciji gradi i kroz sport, a Međunarodni olimpijski odbor u članstvo ih je primio još 2014. godine. Za istaknuti je i zajednički nastup dviju Koreja u hokeju na ledu zabilježen na

zimskim OI 2018, te na muškom rukometnom Svjetskom prvenstvu 2019. g. Zbog globalne rasprostranjenosti sporta i njegove uloge u integraciji u multikulturalnim društvima, Ujedinjeni narodi ga prepoznaju instrumentom za prosperitet u različitim sferama života (zdravlju, obrazovanju, održivu razvoju, očuvanju mira i komunikaciji), u svrhu čega je oformljen i Office on Sport for Development and Peace (UNOSDP). Gotovo sve kulture iskazuju interes prema sportu, što ga čini pogodnim za razmjenu političkih poruka. Inuiti su, primjerice, jednako zainteresirani za Svjetsko nogometno prvenstvo kao i stanovnici Argentine, Konga ili Europe (Redeker 2008).

Dok se odnos diplomacije i sporta može činiti očiglednim, ta je tema dugo bila nedostavno proučavana (Murray and Pigman 2014; Murray 2018). Za Pammenta (2016), sportska diplomacija je područje istraživanja koje ima važnu ulogu u konceptualizaciji veza između različitih diplomatskih koncepata, te njihovog međusobnog i komplementarnog utjecaja na međunarodno okruženje. Keech (2001) je u širem smislu objašnjava nizom međunarodnih kontakata i kompetitivnosti, koji imaju implikacije na sveukupne odnose između država. Sportska se diplomacija obično smatra oblikom javne diplomacije. Ociepka (2013) ističe da sport ima značajnu ulogu u javnoj diplomaciji u funkciji jačanja međunarodnog ugleda zemlje. Iako Murray (2011) također smatra da je sportska diplomacija sastavni dio javne diplomacije, Mabillard i Jádi (2011) smatraju da je sport bliži kulturnoj diplomaciji. Kako god uzevši, brojni su znanstvenici i državnici prepoznali meku moć sporta u ostvarenju državnih ciljeva, što će u nastavku biti elaborirano putem konkretnih modela sportske diplomacije diljem svijeta. Murray i Pigman (2014) dali su slikovit opis: „Ako tradicionalnu diplomaciju nazivamo sredstvom vanjske politike, sportska diplomacija predstavlja sredstvo toga sredstva”. Na razini Europske unije, koncept sportske diplomacije formalno je prepoznat 2015, kada je oformljena ekspertna skupina za sportsku diplomaciju (Europska unija, 2019). Murray i Pigman (2014) ističu dvije glavne kategorije primjene sportske diplomacije: državnu uporabu sportskih postignuća kao instrumenata diplomacije (sportska kompetitivnost), te uporabu sporta u svrhu komunikacije, pregovora i slanja diplomatskih poruka. U tom smislu, Vlade nerijetko angažiraju sportaše kako bi osnažile diplomatske poruke, te koriste sportske događaje u svrhu smirivanja napetosti diplomatskih odnosa ili testiranja temelja za primjenu budućih politika. Jedan od upečatljivijih primjera je imenovanje osvajača Zlatne lopte, nogometaša Georgea Weaha, predsjednikom Liberije.

Vraćajući se u povijest, još 1961. godine Savezno ministarstvo vanjskih poslova Njemačke koristilo je sport kao instrument mirovne politike prema zemljama u razvoju, kako bi ublažilo predrasude o Njemačkoj (Auswartiges 2010). Vjerojatno najpoznatiji primjer sportske diplomacije jest stolno-

teniska razmjena između američke i kineske reprezentacije u periodu zaoštrenih odnosa sedamdesetih godina. Taj je događaj omogućio obnovu kinesko-američkih odnosa, te bio uvod u povijesni posjet američkog predsjednika Nixona Kini 1972. godine, od kada i datira pojam *ping-pong diplomacije*. Nakon što je Kašmirska kriza 2002. ostavila Indiju i Pakistan na rubu rata, te su države tijekom 2004. održale niz kriket mečeva radi smanjenja napetosti i ispitivanja mogućnosti normalizacije odnosa, otvaranja granica i nastavka pregovora. Nakon terorističkih napada u Mumbaiju 2008, odnosi su iznova zamrznuti, a kriket je ponovno iskorišten kao diplomatski alat, koji je odigrao važnu ulogu u normalizaciji odnosa (Rupert 2011). Slične ciljeve imale su inicijative tzv. bejzbol diplomacije na relaciji SAD–Kuba, te tzv. nogometne diplomacije na relaciji Turska–Armenija (Murray and Pigman 2014). Sport je poslužio kao važan instrument i tijekom pobjede Južnoafričke Republike na Svjetskom ragbi prvenstvu 1995. godine, što se smatra godinom ujedinjenja nacije nakon pretrpljenih poteškoća uzrokovanih apartheidom.

Međutim, bilo je i slučajeva kada su sportski događaji potaknuli eskalaciju sukoba između zemalja. Godine 1969. došlo je do kraćeg rata između Salvadora i Hondurasa nakon završetka kvalifikacija za Svjetsko nogometno prvenstvo 1970. godine. Honduras je pobijedio u prvom susretu u Tegucigalpi, a Salvador u drugom i trećem meču u San Salvadoru, odnosno Mexico Cityju, te ostvario ukupnu pobjedu. Pobjeda salvadorskog tima u Meksiku rezultirala je trenutnim prekidom svih diplomatskih odnosa između dviju zemalja. Rat je započeo 14. srpnja, kada je salvadorska vojska napala Honduras. Organizacija Američkih Država (OAS) dogovorila je primirje, koje je stupilo na snagu 20. srpnja. Unatoč prevladavanju sukoba, ostali su napeti odnosi između tih dviju zemalja (Murray and Pigman 2014). S obzirom na nedostatak studija na temu sportske diplomacije u Republici Hrvatskoj, cilj ovoga rada je dati pregled nacionalnih modela sportske diplomacije u svijetu, te ukazati na perspektivu razvoja hrvatskog modela sportske diplomacije.

2. PREGLED NACIONALNIH MODELA SPORTSKE DIPLOMACIJE U SVIJETU

Kroz različite pristupe sportskoj diplomaciji u zemljama diljem svijeta, prikazat će se njihovi ciljevi i sredstva, a u određenim primjerima i organizacijski nositelji provedbenih strategija i programa sportske diplomacije. Australija posjeduje najopsežnije studije i programe sportske diplomacije (Grassroots Sport Diplomacy 2018). Koncept sportske diplomacije sustavno je prepoznat na najvišoj državnoj instanci, a temeljen na međunarodnoj reputaciji Australije kao sportske zemlje (Department of Foreign Affairs and Trade of Australian Government 2015). Prepoznati su učinci

sportske diplomacije na važne demografske pokazatelje, migracijske tokove (australska dijaspora i indopacifička zajednica), ekonomske, investicijske i ostale domene od državnog interesa, u svrhu čega je kreirana posebna strategija. Prema Department of Foreign Affairs and Trade of Australian Government (2015), izrada i provedba Nacionalne strategije sportske diplomacije prilagođena je standardnim strateškim državnim ciljevima, a u zajedničkoj je nadležnosti Ministarstva vanjskih poslova i trgovine (DFAT), Državnog ureda za sport, Državne komisije za trgovinu i ulaganja (Austrade), Vladine agencije za privlačenje inozemnih posjetitelja u Australiju (Tourism Australia), te Nacionalne sportske komisije. U operativnom smislu, sportske organizacije imaju važnu ulogu u osmišljavanju i provedbi aktivnosti (Olimpijski odbor, nacionalne i lokalne sportske organizacije). U svrhu maksimalne aktualizacije naglašen je komplementarni pristup iskorištavanju dobrobiti sporta u različitim sferama društvenog života, putem međuresorne suradnje te suradnje, s vanjskim partnerima (Australian Sports Diplomacy Strategy 2015–18). Aktivnosti se provode putem ostvarenih poticaja, državnih ulaganja, outsourcing suradnje s partnerima iz sportske industrije i sl. Izrada, provedba i evaluacija temeljena je na objektivnim pokazateljima (turistički, medijski i ekonomski pokazatelji, ostvarena sponzorstva, pro bono podrške, broj manifestacija itd.), a formirana su četiri glavna cilja (prema Australian Sports Diplomacy Strategy 2015–18):

- 1) Povezivanje ljudi i institucija;
- 2) Sport za razvoj (prevencija nezaraznih bolesti, podrška osobama s invaliditetom, inkluzija ranjivih skupina, usvajanje zdravih navika putem sporta, razvojni programi, volonterizam, programi potpore okolnim zemljama itd.);
- 3) Imidž države (nadmetanje za organizaciju velikih sportskih priredbi, izgradnja sportske infrastrukture, inovativnost u sportskoj industriji, sportskoj medicini i prehrani s naglaskom na izvozne mogućnosti);
- 4) Potpora inovacijama i regionalnoj suradnji (australska sportska industrija i obrazovne institucije imaju dobro uspostavljene veze s indopacifičkim kolegama u nizu aktivnosti poput zajedničkih domaćinstava sportskih natjecanja, sportsko-investicijskih partnerstava u obrazovanju, osposobljavanju i razvoju putem brojnih projekata i sl.).

Prema France Diplomatie (2019), Francuska je zemlja s gotovo 50.000 sportskih udruga, u kojima radi oko 165.000 zaposlenika. Radna snaga u francuskom sportskom sektoru u posljednjih se 20 godina učestvovala. Također, ta zemlja ima oko 16.000.000 članova sportskih udruga, te razvijenu kulturu volonterizma (oko 3.500.000 volontera). S prometom

od oko 34.000.000.000 eura, sportski sektor čini 1.9% francuskog BDP-a (France Diplomatie 2019). Na državnoj razini, prepoznata je uloga sporta u gospodarskom razvoju i jačanju međunarodnog utjecaja. U formalnom smislu, francuska sportska diplomacija uspostavljena je 2014, a danas je sport sastavni dio javne diplomacije (Grassroots Sport Diplomacy 2018). Francusko Ministarstvo vanjskih poslova i Ministarstvo sporta zajednički su kreirali službeni model sportske diplomacije. Uspostavljena je međuresorna delegacija za velike sportske događaje (DIGES), kao i Ured za profesionalni sport i sportsku ekonomiju. Kreirana su ambasadorska mjesta (sportski veleposlanik) pri Odboru za međunarodni sport (CFSI), u suradnji s Nacionalnim olimpijskim odborom. Prema Grassroots Sport Diplomacy (2018), temeljni ciljevi francuske sportske diplomacije obuhvaćaju širenje međunarodnog utjecaja Francuske kroz sport, korištenje ekonomske dobrobiti sporta, te isticanje njegove važnosti u različitim domenama društvenog života. S obzirom na promocijske učinke velikih međunarodnih sportskih manifestacija (Bamossy and Stephens 2003; Chalip, Green and Hill 2003; Oldenboom 2006), smatraju da sportske priredbe održane u Francuskoj doprinose pozitivnoj slici o zemlji u svijetu (u smislu infrastrukture, poslovnih partnerstava, turizma, gostoljubivosti i demonstracije stručnosti u oblasti organizacije sportskih događaja). Iako generiraju i dugoročne turističke učinke, veliki sportski događaji zahtijevaju značajna ulaganja u sportsku, ali i ostalu prapatnu infrastrukturu, pri čemu je važno uklapanje takvih ulaganja u dugoročne strateške planove gradova domaćina u svrhu ekonomske održivosti (Solberg and Preuss 2007). Francuska posjeduje kapacitete za održavanje najvećih natjecanja, a Olimpijske igre kao najveću globalnu sportsku smotru ugostit će 2024. godine u Parizu. Francuzi strateški teže i očuvanju francuskog kao službenog jezika u najutjecajnijim međunarodnim sportskim organizacijama, kao i prisutnosti francuskih povjerenika u tijelima takvih organizacija. Francuski odbor za međunarodni sport, Francuski olimpijski odbor, sportski veleposlanici, te veleposlanstva u inozemstvu s imenovanim sportskim predstavnicima, zajednički teže povećanju broja velikih sportskih priredbi u Francuskoj, što omogućuje i povećanje zapošljavanja, a s drugim resorima sudjeluju u kreiranju aktivnih mjera poticanja inozemnih posjetitelja na pohodeenje sportskih događaja u Francuskoj. Osim toga, sustavno rade na identifikaciji i predikciji benefita nastupa francuskih sportaša na natjecanjima u inozemstvu, te uključivanju istaknutih sportaša u predsjedničke i ministarske posjete drugih država. U najvažnijim međunarodnim tijelima poput UN-a, zagovaraju važnost i etičnost sporta, a francuskim sportski orijentiranim tvrtkama i organizacijama pružaju potporu u tržišnom nadmetanju, odnosno kandidaturi za organizaciju sportskih priredbi.

Da je sport domena od državnog interesa prepoznale su i Sjedinjene Američke Države. Organiziran od strane State Departmenta, "Global Sports Mentoring Program" osigurava edukaciju potencijalnih američkih sportskih diplomata diljem svijeta (Bureau of Educational and Cultural Affairs 2019). Prema Waltersu (2007), Ministarstvo vanjskih poslova SAD redovito zapošljava sportske diplomate, poput klizačice Michelle Kwan i bejzbolske zvijezde Cala Ripkena. Ministarstvo vanjskih poslova i ESPN glavni su partneri u području sportske diplomacije, iako su uključene i brojne druge institucije, poput Centra za sport, mir i društvo Sveučilišta Tennessee (Bureau of Educational and Cultural Affairs 2019). Nakon terorističkih napada 11. rujna 2001, SAD je koristio sport u svrhu inkluzije muslimana diljem Afrike, Bliskog istoka i Južne Azije, putem podrške u učenju engleskog jezika. State Department snažno zagovara korištenje sporta kao diplomatskog instrumenta i kroz "SportsUnited" programe (Bureau of Educational and Cultural Affairs 2019). Primjeri razvojnih programa najbolje se oslikavaju u suradnji s Meksikom, organizacijom zajedničkih sportskih događaja u svrhu poboljšanja odnosa među zemljama u različitim sferama društvenog života. U tom kontekstu, znakovito je i Svjetsko nogometno prvenstvo, koje će 2026. godine biti zajednički organizirano u SAD, Meksiku i Kanadi. Kandidatura je nosila naziv "United 2026". U kontekstu najvećih sportskih događaja, Los Angeles je pobijedio u izboru za domaćinstvo Olimpijskih igara 2028. godine. U smislu ekonomske dobrobiti sportskih događaja, Sprecher (2018) ukazuje na sljedeće učinke sportskih natjecanja održanih 2018. godine u SAD, a koji uključuju čak i natjecanja mlađih dobnih kategorija: NCAA Final Four (38.000 noćenja, ukupan ekonomski prihod od 185.000.000 dolara), AAU Junior National Volleyball Championships (112.000 noćenja, ukupan ekonomski prihod od 91.000.000 dolara), Austin Marathon (1.616 noćenja, ukupan ekonomski prihod od 37.500.000 dolara), Publix Savannah Women's Half Marathon & 5K (4.559 noćenja, ukupan ekonomski prihod od 4.100.000 dolara).

Norveška je zemlja od oko 5.200.000 stanovnika. Unatoč tomu što sport nije prepoznat jednim od glavnih elemenata brendiranja norveške nacije, ta država pruža pomoć u razvoju sportova manje razvijenih zemalja još od osamdesetih godina, a danas ima usvojenu službenu strategiju javne i sportske diplomacije (Kobierecki 2017). Njihove su glavne težnje usmjerene organizaciji velikih sportskih priredbi, te održavanju sportske uspješnosti, dominantno u zimskim sportovima. Prema Kobiereckom (2017), norveški sportski rezultati plod su strategije (nakon „Projekta 88” iz osamdesetih godina, uslijedio je "The Norwegian model", a zatim oformljena i Olympiatoppen organizacija). Prema Yichen i sur. (2011), pozitivni učinci organizacije Olimpijskih igara očituju se u marketinškom, medijskom, poslovnom i turističkom smislu, u području transporta, ugostiteljstva, otvaranja radnih

mjesta itd. Smatrajući kako je organiziranje velikih sportskih događanja vjerojatno najснаžnija metoda međunarodnog brendiranja države jer veliki broj ljudi posjećuje natjecanja, a još ih više prati putem medija, Norveška je dva puta bila domaćin zimskih Olimpijskih igara (1952. u Oslu i 1994. u Lillehammeru). Oslo je ponovno podnio kandidaturu za domaćinstvo ZOI 2022. godine, ali je povučena zbog zabrinutosti o financijskoj održivosti (Abend 2014). Konstantno održavanje manje poznatih, ali tradicionalnih međunarodnih sportskih događaja poput "Norway Cupa", drugog najvećeg nogometnog turnira za mlade u svijetu, jedna je od važnijih zadaća nacionalne strategije sportske diplomacije u Norveškoj (Kobierecki 2017). Njihov ministar vanjskih poslova izjavio je da "Norway Cup" ima važnu ulogu u podupiranju internacionalizma i suradnje Norveške s Brazilom, Kenijom i Palestinom. U okviru sportske diplomacije, Norveška dodjeljuje stipendije stranim studentima za studiranje na norveškim sveučilištima (Jarvie 2015), kako bi mladim osobama iz inozemstva pružili priliku za upoznavanje s vrijednostima Norveške, koja tako postaje vidljivijom i pristupačnijom (Kobierecki 2017).

Rusija vidi sport kao podlogu jačanju međunarodnog utjecaja i rješavanju sukoba, organizacijom velikih sportskih priredbi, te uključivanjem sportaša u političke i diplomatske procese. Slučaj rusko-gruzijske sportske diplomacije pokazuje da je, čak i kada zemlje nemaju diplomatske odnose, važno ulagati napore u ostvarenju suradnje. Godine 2008. Rusija i Gruzija su prekinule diplomatske odnose (Velikaya 2016). Bilateralni dijalog je podržan u okviru Ženevskih rasprava o sigurnosti i stabilnosti na Južnom Kavkazu. Činjenica da unatoč političkim nesuglasicama sportaši i dalje neprekidno surađuju poslužila je i pri diplomatskom posjetu troje proslavljenih ruskih sportaša Gruziji (hrvač Aleksandr Karelin, gimnastičarka Svetlana Khorkina i plivač Alexander Popov). Rusi su predložili uspostavu dobrosusjedskih odnosa između dviju zemalja, prisjećajući se na zajedničku povijest (Velikaya 2016), a događaj je polučio određene pozitivne učinke, što je posebno važno znajući podatak da stotine tisuća Gruzijaca radi u Rusiji. Predsjednik Putin jedan je od globalno najistaknutijih zagovaratelja sporta, a zimske OI u Sočiju, te Svjetsko nogometno prvenstvo 2018. organizirani su kako bi, između ostaloga, poslužili poboljšanju slike o Rusiji u svijetu (Manurung 2018). Prema Aubinu (2017), navedene sportske manifestacije važan su alat ruske vanjske politike, mobilizirajući lokalnu elitu (oligarhe, političare, tvrtke i sportaše) no, unatoč tomu, sustavna (programska) sportska diplomacija je u Rusiji još uvijek relativno nova pojava.

U kontekstu Ujedinjenog Kraljevstva postoje brojni separadni elementi sportske diplomacije, poput partnerske inicijative naziva "Premier Skills" između Britanskog vijeća i nogometne Premier lige ili međunarodnog

partnerstva između američkog Try Rugbyja i britanskog Premiership Rugbyja (Grassroots Sport Diplomacy 2018). U Ujedinjenom Kraljevstvu je prepoznata i važnost tjelesnog odgoja, ali i važnost ostvarenja velikih sportskih postignuća u svrhu postizanja nadmoći na međunarodnoj sceni, u svrhu čega su u sustav sporta uključena različita državna tijela, zaklade, privatni ulagači itd. U okviru Olimpijskih igara u Londonu 2012. g. pokrenut je “International Inspirations” program u suradnji UNICEF-a, UK Sport, Youth Sport Trust i Zaklade International Inspiration, u svrhu korištenja dobrobiti domaćinstva Olimpijskih igara za prosperitet u raznim sferama društvenoga života (British Council 2019). Guardian (2015) procjenjuje kako je 680.000 inozemnih gostiju posjetilo Olimpijske i Parao-limpijske igre u Londonu 2012, što je za domaćina generiralo značajnu ekonomsku dobrobit.

Prema Polou (2015), tijekom proteklih 20 godina, sportska diplomacija u Turskoj korištena je u pogledu stvaranja pozitivnog imidža Turske kao moderne zemlje na međunarodnoj sceni, te u približavanju Europi. Od 2000. godine sportska diplomacija sudjeluje u novoj vanjskoj politici Turske, u sklopu politike međunarodne suradnje (uspostavljena od Turske agencije za međunarodnu suradnju i razvoj) i kulturne diplomacije. Glavni ciljevi sportske diplomacije usmjereni su isticanju Turske kao dobronamjerne suvremene zemlje s ambicioznom vanjskom politikom, efikasnom ekonomijom, te stabilnom Vladom (Polo 2015). U kontekstu kandidature Istanbula za Olimpijske igre 2020, koje bi bile podloga za promidžbu „nove Turske” (Polo 2015), završili su stepenicu ispod Tokija.

Kina svoj model sportske diplomacije temelji na ulaganju u snažan sustav sporta, kako bi sportski rezultati generirali meku moć države na međunarodnoj sceni (Leite and Rodrigues 2017). Nakon provedene učinkovite sveobuhvatne olimpijske strategije koja je rezultirala velikim brojem medalja njihovih sportaša na OI u Pekingu 2008, a smatrajući kako sportska nadmoć ima važnu međunarodnu ulogu, kineski predsjednik Hun Jintao istaknuo je kako je vrijeme za prelazak iz zemlje velikih sportskih događaja u zemlju velikih sportskih rezultata (Leite and Rodrigues 2017). Da bi postigla tu ambiciju, Kina vjeruje da je potrebno dominirati najpopularnijim sportom na svijetu, nogometom. Pokrenuli su „Plan razvoja nogometu u srednjoročnom i dugoročnom razdoblju 2016–2050”, s ciljem pretvaranja zemlje u eminentnu nogometnu silu. Formirani su glavni ciljevi do 2050: domaćinstvo jednoga Svjetskoga prvenstva, te osvajanje Svjetskoga prvenstva (Leite and Rodrigues 2017). Da bi to učinila, Vlada je raščlanila strategiju na niz koraka, uključujući razvoj specijaliziranih nogometnih škola i nogometnih igrališta, pružajući time potrebnu infrastrukturu za razvoj muških i ženskih timova. Vlada želi iskoristiti meku moć popularnog nogometu u jačanju međunarodnog ugleda, jačanju diplomatskih

veza, ali i osjećaja nacionalnog identiteta. Iako pod snažnom kontrolom Vlade, Kina se u ovome kontekstu oslanja i na sudjelovanje privatnog sektora (Leite and Rodrigues 2017).

U Japanu je Vlada 2013. g. objavila program "Sport for Tomorrow", koji obuhvaća korištenje meke moći sporta za učvršćivanje mira u regiji, razvoj japanskog sportskog ekosistema i uspostavljanje temelja za promicanje sportske diplomacije (Grassroots Sport Diplomacy 2018). Japansko Ministarstvo vanjskih poslova uglavnom koristi nogomet i nogometaše u svrhu sportske diplomacije. Jedna od temeljnih namjera formiranja Japanske nogometne lige (J1) u devedesetima, bila je poboljšati performanse nacionalnog tima kako bi sport na međunarodnom planu odražavao korak s japanskom ekonomskom moći (Manzenreiter 2008). U 21. stoljeću Ministarstvo vanjskih poslova koristilo je nogomet u očuvanju stabilnog okruženja za japanske trupe u Iraku, a često poziva izraelske i palestinske mlade igrače na zajedničke trening kampove u Japan, u svrhu smanjenja nesnošljivosti između ta dva naroda (Manzenreiter 2008).

Zemlja u kojoj je osvjedočen trnovit put sportskoj diplomaciji jest Brazil. Država je to koja je posebno vezana uz sport, gdje se istaknute sportaše poput Garrinche, Pelea ili Senne slavi kao nacionalne junake. Nogomet je bez presedana njihov nacionalni sport. Iako sportska diplomacija može generirati brojne pozitivne učinke, u Brazilu je nerijetko nailazila na neodobravanje naroda, često iz objektivnih razloga poput ulaganja u sportsku infrastrukturu nauštrb ulaganja u obrazovanje i zdravstvo (Alhamdi 2013). Organizacije Svjetskog nogometnog prvenstva 2014, odnosno Olimpijskih igara 2016. nisu bile lišene prosvjeda. Rocha i Grix (2017) zaključuju kako ekonomska situacija u Brazilu uvjetuje da je organizacija velikih sportskih događaja u toj zemlji mač s dvostrukom oštricom.

Temeljem navedenih primjera, sumirani učinci sportske diplomacije uključuju: kreiranje imidža države, širenje njezinog međunarodnog utjecaja, slanje diplomatskih poruka, testiranje uvjeta za diplomatske pregovore, rješavanje sukoba i očuvanje mira, socijalnu inkluziju, jačanje regionalne (i međunarodne suradnje), korištenje sporta kao potpore investicijskom, ekonomskom, demografskom i turističkom razvoju itd. Takvi se učinci ostvaruju putem nacionalnih modela sportske diplomacije (nacionalne strategije, separadni partnerski programi i sl.), koji obuhvaćaju: korištenje sportske uspješnosti u jačanju meke moći države, uključivanje sportaša u političke i diplomatske procese, korištenje sporta kao diplomatskog instrumenta putem međunarodnih razvojnih programa, organizaciju velikih sportskih priredbi i onih manje poznatih, ali tradicionalnih međunarodnih sportskih događaja.

3. PERSPEKTIVA RAZVOJA HRVATSKOG MODELA SPORTSKE DIPLOMACIJE

Temeljem prikazanih modela sportske diplomacije u svijetu, pokušat će se identificirati područja u kojima hrvatski sport može generirati pozitivan doprinos ostvarenju ciljeva Republike Hrvatske. Osvajanje medalja na velikim sportskim natjecanjima koristi međunarodnom brendiranju države, a sportska uspješnost postala je sastavnim čimbenikom ukupnog međunarodnog indeksa meke moći (McClory 2012; Portland's in-house Content & Brand team 2018), zbog čega se vjeruje kako sport utječe na globalnu percepciju zemalja (The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index 2009; Rapid-growth markets soft power index 2012). Javna diplomacija posebno je važna za manje zemlje, nudeći im priliku da steknu utjecaj i oblikuju međunarodni imidž unatoč nedostatku tzv. tvrde moći, pri čemu je međunarodna prepoznatljivost jedan od ključnih ciljeva (Bátora 2005). Autoritativni njemački "Bild" (2018) proglasio je Hrvatsku najuspješnijom sportskom nacijom na svijetu, s obzirom na veličinu države. Uz Hrvatsku, samo četirima zemljama je pošlo za rukom osvojiti više od jedne medalje tijekom posljednjih šest Svjetskih prvenstava u nogometu, globalno najpopularnijem sportu. Iako je osvjedočena moć nogometa u masovnom pokretanju nacije, hrvatski sport nije samo nogomet, što najbolje oslikava činjenica da je Hrvatska trećeplasirana zemlja Olimpijskih igara 2016. g. u Rio de Janeiru, prema broju osvojenih zlatnih medalja po broju stanovnika. Hrvatski reprezentativci penjali su se na najviša svjetska i europska postolja u nizu ekipnih i individualnih sportova (košarka, rukomet, vaterpolo, veslanje, jedrenje, tenis, alpsko skijanje, atletika, borilački sportovi itd.). U članku 1. Zakona o sportu Republike Hrvatske (Hrvatski sabor 2015) stoji kako su sportske djelatnosti od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku. Važnost sporta prepoznata je i u aktualnoj Strategiji nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske, u kojoj stoji kako će država koristiti zapažene sportske uspjehe u svrhu širenja svojega ugleda (Hrvatski sabor 2017). U razdoblju do osamostaljenja, tijekom perioda osamostaljenja, sve do današnjih dana kada je nogometna reprezentacija srebrnom medaljom na Svjetskom nogometnom prvenstvu postigla najveći nacionalni sportski uspjeh, oslikava se meka moć sporta u kreiranju imidža hrvatske države. Naklonost i razumijevanje za sport osobito je iskazivao prvi predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman (Bartoluci 2013), a diplomatsku moć sporta u više je navrata isticala i predsjednica Kolinda Grabar-Kitarović, kao i brojni hrvatski diplomati. Sport je odigrao značajnu ulogu u konstruiranju i snaženju nacionalnog identiteta i međunarodnog ugleda Republike Hrvatske, ima specifično veliku važnost za hrvatski narod u zemlji i dijaspori stoga nije pretjerano konstatirati da je Republika Hrvatska već na neki način brendirana kao sportska zemlja. Nameće se mišljenje kako su u

Hrvatskoj primjenjiva oba oblika sportske diplomacije (prema Murrayju i Pigmanu 2014), uporaba sportskih postignuća kao instrumenata diplomacije (sportska kompetitivnost), odnosno uporaba sporta u svrhu komunikacije, pregovora i slanja diplomatskih poruka. Prema izvješću Europske komisije (2018), prepoznat je potencijal sporta u unaprjeđenju vanjske politike i međunarodnih odnosa, poboljšanju imidža i utjecaja država na međunarodnoj sceni. Analizom primjera modela sportske diplomacije diljem svijeta, osim netom navedenih, potencijalne dobrobiti sporta za Republiku Hrvatsku očituju se i u jačanju nacionalnog identiteta (kohezije), osiguranju mira, rješavanju sukoba, jačanju diplomatskih veza, kao i turističkoj, kulturnoj i demografskoj dobrobiti. Sport može poslužiti i podlogom za dijalog i ostvarenje poslovnih partnerstava (povezivanje ljudi i institucija), doprinoseći ekonomskoj i investicijskoj dobrobiti. Brojni autori, poput Zagnoli i Radicchi (2009), ističu ekonomsku i turističku dobrobit sporta. Benefiti sporta nalaze se i u javnozdravstvenoj politici (sport i tjelesna aktivnost u svrhu usvajanja zdravih životnih navika, prevencije nezaznih srčano-žilnih i metaboličkih bolesti itd.), te u području socijalne inkluzije (posebno ranjive skupine, podrška osobama s invaliditetom itd.). Pozitivni učinci sporta mogu se promatrati i u kontekstu aktualnih migracijskih tokova, jačanju kulture volonterizma, demonstraciji stručnosti u području organizacije sportskih događaja (know-how), te razvoju domicilnog i regionalnog sportskog ekosistema potičući inovativnost u sportskoj industriji, sportskoj medicini i prehrani, s naglaskom na izvozne kapacitete. Osim vrhunskog sporta, pažnju valja usmjeriti i na sport djece, djece s poteškoćama u razvoju, rekreativni sport, sport osoba s invaliditetom, masovne humanitarne sportske događaje, te iskoristivost velikih kapaciteta Hrvatske u sportskom i sportsko-zdravstvenom turizmu. Prema UNWTO-u, sportski se turizam definira kao aktivnosti sportaša, osoba koje se sportom bave iz rekreativnih razloga, gledatelja i putnika, koje poduzimaju u mjestima izvan njihovog uobičajenog mjesta boravka u razdoblju ne duljem od godine dana, a radi sudjelovanja u sportu, praćenju sporta i odmoru motiviranom sportskim razlozima (Bartoluci, Škorić i Šindilj 2013). Prema Prijedlogu strategije razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. g. (Ministarstvo turizma 2012), Hrvatska zauzima poziciju jedne od vodećih ronilačkih destinacija na Mediteranu, te se uvrštava među pet vodećih europskih destinacija kajaka na moru, poglavito uz razvedenu obalu s velikim brojem otoka. Osim velikih potencijala sportskog turizma na Jadranu, prepoznat je potencijal brdskog biciklizma i raftinga u Gorskoj Hrvatskoj, zatim sportski usmjereni sadržaji u kontinentalnoj Hrvatskoj poput termi itd. (Hasanović 2018). Da sport ima važnu ulogu u proširenju klasične ljetne turističke sezone sugeriraju provedena istraživanja. Tako primjerice, temeljem studije istarskog sportskog turizma, Škorić (2008)

upućuje da su među ispitanima motivi za sport i sportsku rekreaciju zastupljeniji u vrijeme predsezona nego glavne sezone. Jedna od prednosti Republike Hrvatske u odnosu na neke od prikazanih zemalja podatak je da zauzima visoko 24. mjesto u svijetu po razini sigurnosti u turizmu (Pavlović 2018), što je posebno važno uvažavajući činjenicu kako je sigurnost jedan od ključnih faktora u odabiru turističke destinacije.

U kontekstu ostvarenja navedenih ciljeva važna je sustavno prepoznata meka moć sporta od strane države, odnosno podrška izgradnji kvalitetnoga i održivoga sustava sporta, kako sportski rezultati ne bi bili dominantno plod posebno motiviranih i entuzijastičnih sportaša, njihovih obitelji, trenera i mikrookoline, već „proizvod” sustava. Interdisciplinarna i pravovremena identifikacija i predikcija benefita nastupa sportaša na natjecanjima u inozemstvu svakako će doprinijeti efikasnijem upravljanju učincima na strateške ciljeve države. U kontekstu održavanja sportskih događaja, ljetne i zimske Olimpijske igre, te Svjetsko i Europsko nogometno prvenstvo (tzv. mega događaji) najznačajniji su zbog svoje popularnosti i globalnih razmjera (Kobierecki 2017). Takvi događaji zahtijevaju velika financijska ulaganja u sportsku, ali i ostalu popratnu infrastrukturu, te se moraju uklopiti u dugoročni strateški plan grada domaćina, u cilju ekonomske održivosti (Solberg and Preuss 2007). Međutim, osim niza već navedenih pozitivnih, postoje i određeni negativni učinci uvjetovani organizacijom najvećih sportskih manifestacija. Odnosi se to na raseljavanje lokalne zajednice (Sudworth 2006), prenapučenost i pojačane sigurnosne mjere koje mogu utjecati na civilnu slobodu građana (King 2016), onečišćenje okoliša i društveno neodobravanje (Yichen i sur. 2011). Hrvatska nema kapaciteta za organizaciju takvih manifestacija, ali se pokazala kvalitetnim domaćinom ostalih međunarodnih natjecanja poput Univerzijade 1987, te Europskih sveučilišnih igara 2016, što su manifestacije koje su brojale po više od 5.000 sudionika (sportske delegacije) iz cijelog svijeta. Također, ugošćena su natjecanja poput Svjetskoga rukometnog prvenstva, Europskoga vaterpolo prvenstva itd. Moderna je tendencija zajedničkih međunarodnih domaćinstava velikih natjecanja, u čemu valja potražiti priliku za jačanje i očuvanje međudržavnih partnerstava. Ne treba zaboraviti kako i sam sustav natjecanja u nekim sportovima osigurava velik broj međunarodnih sportskih mečeva na hrvatskom tlu, u reprezentativnom i klupskom smislu, a što ne iziskuje posebnu kandidaturu. Važno je očuvati napore i u neprekidnom održavanju tradicionalnih međunarodnih sportskih natjecanja po kojima je Hrvatska prepoznata (poput umaškog “Croatia Opena”, „Snježne kraljice”, „Zlatne piruete”, „Regate Sv. Duje”, biciklističkog “Tour of Croatia” itd.), uz kreiranje aktivnih mjera poticanja stranih posjetitelja na dolazak na sportske događaje u Hrvatskoj. Mikulić (2017) primjerice ukazuje da su stavovi lokalnih posjetitelja

o ekonomskim i društvenim učincima sportskih manifestacija u Splitu pretežno pozitivni. Valja podrobnije razmotriti i uključivanje istaknutih sportaša u političke i diplomatske procese, te političke posjete inozemstvu, odnosno imenovanje sportskih ambasadora, uključujući kreiranje specifičnih edukacijskih programa. Također, važna je prisutnost hrvatskih povjerenika u tijelima krovnih međunarodnih sportskih organizacija. Od potencijalne uzajamne koristi može biti pružanje potpore sportski usmjerenim tvrtkama i organizacijama u tržišnom nadmetanju, odnosno kandidaturi za organizaciju sportskih priredbi, kao i potpora inovacijama i regionalnoj suradnji u obrazovanju, osposobljavanju i profesionalnom razvoju putem razvojnih sportskih projekata, u svrhu jačanja međunarodnih partnerstava. Navedeni ciljevi, ovisno o modelu, ostvaruju se uglavnom međuresornom suradnjom državnih tijela (npr. Ministarstvo vanjskih poslova, Ministarstvo turizma i Ministarstvo/Ured za sport), sportskih organizacija (nacionalnih, regionalnih i lokalnih), sportskih diplomata, međunarodnom suradnjom, a potpomognuto je državnim ulaganjima, međunarodnim projektnim financiranjem, privatnim sektorom i volonterskim radom. Kako učinci koje generira hrvatski sport ne bi bili prepušteni slučaju, samoinicijativno i sporadično korišteni, već anticipirani, usmjeravani, upravljani i evaluirani, preporučuje se međuresorna interdisciplinarna izrada strategije sportske diplomacije ili sličnih programa koji će biti decidirani, s jasnim mehanizmima provedbe. S obzirom na različite modele javne diplomacije od države do države, važno je sportsku diplomaciju uklopiti u formu dosadašnjih tradicionalnih modela hrvatske diplomacije, kako bi poslužila njenoj efikasnoj nadogradnji. Unatoč činjenici da se prikazani primjeri diljem svijeta odnose na zemlje s višim BDP-om od hrvatskoga, te uglavnom uređenijim sustavom sporta, za zaključiti je kako postoji velik broj društvenih sfera u Hrvatskoj na koje sport može pozitivno utjecati, no taj potencijal još uvijek nije strateški osmišljen. Posebno je to važno uz činjenicu već stečene međunarodne prepoznatljivosti Republike Hrvatske kao sportski uspješne zemlje, što je velikom broju razvijenijih svjetskih zemalja još uvijek teško dostižno.

Sumirano, potencijal sportske diplomacije u Republici Hrvatskoj očituje se u kreiranju imidža i prepoznatljivosti države, testiranju uvjeta za diplomatske pregovore, očuvanju mira, jačanju regionalne (i međunarodne suradnje), korištenju sporta kao potpore investicijskom, ekonomskom, demografskom i turističkom razvoju itd. U Republici Hrvatskoj takvi su učinci ostvarivi putem sustavnog i operacionaliziranog korištenja sportske uspješnosti u jačanju meke moći države, uključivanja sportaša u političke i diplomatske procese, korištenja sporta kao diplomatskog instrumenta putem međunarodnih razvojnih programa, te organizacije tradicionalnih međunarodnih sportskih događaja.

U prvoj rečenici Nacrta prijedloga nacionalnog programa športa 2019–2026. (Središnji državni ured za šport 2019) stoji kako je sport u Hrvatskoj već desetljećima iznimno važan segment društvenog života, ali segment o kojemu se vrlo rijetko strateški i cjelovito promišlja. SWOT analiza u okviru tog dokumenta, između ostaloga, prepoznaje snagu Hrvatske u kontinuiranom postizanju vrhunskih sportskih rezultata, te vrhunske sportaše kao promotore zemlje, zatim prijete u pogledu neprepoznavanja sporta kao važne društvene pojave, te njegove ekonomske, socijalne i ostale uloge, a shodno tomu ističe prilike u vidu marketinške iskoristivosti bogate sportske baštine i sportaša koji kontinuirano postižu vrhunske sportske rezultate. Shodno navedenom, važnost ove studije jest u prikazu različitih nacionalnih modela sportske diplomacije u svijetu, te u ukazivanju na potencijal sportske diplomacije Republike Hrvatske. U znanstvenom, ali i praktičnom (*policy*) smislu, ova studija može poslužiti kao jedna od podloga za međuresornu izradu nacionalne strategije sportske diplomacije ili separatnih programa sa sličnim ciljevima, a ukoliko do toga dođe od važnosti je praćenje, evaluacija i izvještavanje o njihovim učincima, u svrhu dugoročnog povećanja efikasnosti korištenja dobrobiti sporta u različitim sferama društvenog života. Interdisciplinarnost se nameće nužnom uz činjenicu da učinci sporta prelaze okvire isključivo sportskog resora.

4. ZAKLJUČAK

Temeljeno na konceptu meke moći (*soft power*), ulogu sporta kao sredstva diplomacije zagovaraju predstavnici konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa. Pozitivni učinci sporta na državne ciljeve ostvaruju se putem nacionalnih modela sportske diplomacije (nacionalne strategije, separadni partnerski programi i sl.), koji obuhvaćaju: korištenje sportske uspješnosti u jačanju meke moći države, uključenje sportaša u političke i diplomatske procese, korištenje sporta kao diplomatskog instrumenta putem međunarodnih razvojnih programa, organizaciju velikih sportskih priredbi i onih manje poznatih, ali tradicionalnih međunarodnih sportskih događaja itd. Iako je dobrobit sporta za Republiku Hrvatsku opće prepoznata, još uvijek nije strateški osmišljena. Identificirana su područja na koja hrvatski sport može pozitivno utjecati, poput unaprjeđenja vanjske politike i međunarodnih odnosa, poboljšanja imidža države u svijetu, jačanja nacionalne kohezije, turističke, kulturne, demografske, ekonomske i javnozdravstvene dobrobiti, socijalne inkluzije, jačanja kulture volontizma itd. Sustavno prepoznata važnost sporta od strane države, odnosno podrška izgradnji kvalitetnoga i održivoga sustava sporta, od krucijalnog su značaja. Preporučuje se međuresorna izrada nacionalne strategije sportske diplomacije ili separatnih programa sa sličnim ciljevima.

LITERATURA

- Abend, Lisa. 2014. Why Nobody Wants to Host the 2022 Winter Olympics. *Time* (mrežni izvor, pristupljeno 01. veljače 2019. <http://time.com/3462070/olympics-winter-2022/>)
- Fairuz, Alhamdi. 2013. Football as Brazilian tool of soft power and public diplomacy & challenge. (mrežni izvor, pristupljeno 01. veljače 2019. http://www.academia.edu/5546654/FOOTBALL_AS_BRAZILIAN_TOOL_OF_SOFT_POWER_AND_PUBLIC_DIPLOMACY_and_CHALLENGES)
- Aubin, Lukas. 2017. "What sport power for Russia?" *Herodote*, 3: 189–202. doi: 10.3917/her.166.0189
- Australian Sports Diplomacy Strategy 2015–18. 2015. Australian Government (mrežni izvor, pristupljeno 01. veljače 2019. <https://dfat.gov.au/about-us/publications/Documents/aus-sports-diplomacy-strategy-2015-18.pdf>)
- Auswertiges Amt. 2010. People on theMove: Overcoming Borders (mrežni izvor, pristupljeno 01. veljače 2019. http://www.auswaertiges-amt.de/EN/Ausshenpolitik/KulturDialog/Initiativen/Sport2010-Konzept_node.html)
- Bamossy, Gary J. and Stephens, Stephen. 2003. *Utah image and awareness. The post-Olympics European study.*
- Bartoluci, Sunčica. 2013. *Uloga vrhunskog sporta u oblikovanju nacionalnog identiteta u Republici Hrvatskoj: usporedba devedesetih i dvijetisućitih.* Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Bartoluci, Mato, Škorić, Sanela i Šindilj, Matea. 2013. „Modeli organizacije i kvaliteta sportsko-rekreacijskog turizma u Istri”. U ur. Findak, Vladimir. *Zbornik radova 22. ljetne škole kineziologa Republike Hrvatske.* Hrvatski kineziološki savez.
- Bátora, Jozef. 2005. *Public Diplomacy in Small and Medium-Seized States: Norway and Canada.* Netherlands institute of International Relations 'Clingendael'.
- Bild. 2018. Kroatien, das beste Sportland der Welt (mrežni izvor, pristupljeno 01. veljače 2019. <https://www.bild.de/sport/fussball/fifa-wm-2018/kroatien-das-beste-sportland-der-welt-56095358.bild.html>)
- British Council. 2019. International Inspiration (mrežni izvor, preuzeto 02. veljače 2019. <https://www.britishcouncil.org/society/sport/current-programmes/international-inspiration>)
- Bureau of Educational and Cultural Affairs. 2019. Global Sports Mentoring Program (mrežni izvor, preuzeto 02. veljače 2019. <https://eca.state.gov/programs-initiatives/initiatives/sports-diplomacy/global-sports-mentoring-program/global-sports>)
- Cashmore, Ellis. 2005. *Making Sense of Sports.* London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203518953>

- Chalip, Laurence, Green, Christine Beverly and Hill, Brad. 2003. "Effects of sport event media on destination image and intention to visit". *Journal of Sport Management*, 17: 214–34. <https://doi.org/10.1123/jsm.17.3.214>
- Department of Foreign Affairs and Trade of Australian Government. 2015. Australian Sports Diplomacy Strategy 2015–18 (mrežni izvor, preuzeto 12. siječnja 2019. <https://dfat.gov.au/about-us/publications/Pages/australian-sports-diplomacy-strategy-2015-18.aspx>)
- Europska komisija. 2018. *Sport Diplomacy: Identifying good practices*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Europska unija. 2019. Sport diplomacy (mrežni izvor, preuzeto 03. veljače 2019. <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/oefc09a6-025e-11e8-b8f5-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF>)
- Frazier, Derrick and Stewart-Ingersoll Robert. 2010. "Regional powers and security: A framework for understanding order within regional security complexes". *European Journal of International Relations*, 16 (4): 731–53. <https://doi.org/10.1177/1354066109359847>
- France Diplomatie. 2019. Mrežni izvor, preuzeto 03. veljače 2019. https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/diplomatie_sportive-version-accessible_ang_cle063b27.pdf
- Grassroots Sport Diplomacy. Overview, mapping and definitions. 2018. European Commission (mrežni izvor, preuzeto 14. siječnja 2019. [http://isca-web.org/files/Grassroots_Sport_Diplomacy/Grassroots_Sport_Diplomacy_-_Overview_mapping_definitions\[1\].pdf](http://isca-web.org/files/Grassroots_Sport_Diplomacy/Grassroots_Sport_Diplomacy_-_Overview_mapping_definitions[1].pdf))
- Guardian. 2015. Lots of economic benefits can come from sport tourism (mrežni izvor, preuzeto 28. siječnja 2019; <http://www.guardian.co.tt/sport/lots-economic-benefits-can-come-sport-tourism-6.2.368958.9dd6d6bf3e>)
- Haralambos, Michael i Martin Holborn. 2002. *Sociologija: Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hasanović, Petra. 2018. *Sportski turizam kao marketinški element pozicioniranja Hrvatske kao turističke destinacije*. Završni rad. Međimursko Veleučilište u Čakovcu.
- Houlihan, Barrie. 1994. *Sports and International Politics*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Hrvatski sabor. 2015. Zakon o sportu.
- Hrvatski sabor. 2017. Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske.
- Jackson, Steven J. and Haigh, Stephen. 2008. "Between and Beyond Politics: Sport and Foreign Policy in a Globalizing World". *Sport in Society*, 11(4): 349–58. <https://doi.org/10.1080/17430430802019169>
- Jackson, Robert and Sørensen, Georg. 2007. *Introduction to International Relations, Theories and Approaches*. New York: Oxford University Press.

- Jarvie, Gtandr T. 2015. The soft power of sport can win friends (mrežni izvor, preuzeto 22. siječnja 2019. <https://www.ed.ac.uk/files/imports/fileManager/GrantJarvies-InauguralLecture-text-2014.pdf>)
- Kalanj, Rade. 2010. *Ideologija, utopija, moć*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Keech, Marc. 2001. "The Ties that Bind: South Africa and Sport diplomacy 1958–1963". *The Sport Historian*, 21(1): 71–93. <https://doi.org/10.1080/17460260109443377>
- King, Neil. 2016. "Sport, Terrorism, National Security, and the 'Deep State': Components of a Longitudinal Research Programme". In Ed. Harvey A. and Kimball R. *Sport: Identity and Community*. Oxford: Inter-Disciplinary Press: 51–62.
- Kobierecki, Michał Marcin. 2017. "Sports diplomacy of Norway". *Interdisciplinary political and cultural journal*, 20(1): 131–146. <http://dx.doi.org/10.1515/ipcj-2017-0021>
- Leite, Emanuel Ferreira Junior and Rodrigues, Carlos. 2017. "The Chinese football development plan soft power and national identity". *Holos*, 33(5): 114–24. doi: 10.15628/holos.2017.5750
- Levermore, Roger and Buss, Adrian. 2004. *Sport and International Relations: an emerging relationship*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203497234>
- Luša, Đana. 2016. „Sport, politika i diplomacija: analiza iz konstruktivističke perspektive”. U ur. Jović, Dejan. *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*. Zagreb: Političke analize: 229–83.
- Mabillard, Vincent and Jadi, Daniel. 2011. *Sports as Cultural Diplomacy How Sport Can Make a Difference in Intercultural Relations*. Institute for Cultural diplomacy.
- Manurung, Hendra. 2018. World Cup 2018 & Russia Soft Power (mrežni izvor, preuzeto 01. veljače 2019. https://www.researchgate.net/publication/326657917_World_Cup_2018_Russia_Soft_Power)
- Mattingly, Garret. 1938. "An Early Nonaggression Pact". *Journal of Modern History*, 10(1): 1–30.
- Manzenreiter, Wolfram. 2008. "Football Diplomacy, Post-Colonialism and Japan's Quest for Normal State Status". *Sport in Society*, 11(4): 414–28. <https://doi.org/10.1080/17430430802019359>
- McClory, Jonthan. 2012. *The New Persuaders III: A 2012 Global Ranking of Soft Power*. Institute for Government
- Mikulčić, Anja. 2017. *Percepcije lokalnih posjetitelja o učincima sportskih manifestacija*. Diplomski rad. Sveučilište u Splitu: Ekonomski fakultet.
- Mingst, Karen A. and Snyder, Jack L. 2014. *Essential Readings in World Politics*. New York: W. W. Northon & Co.

- Ministarstvo turizma. 2012. Prijedlog strategije razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine.
- Murray, Stuart. 2011. "Sports Diplomacy: A Hybrid of Two Halves". Cultural Diplomacy (mrežni izvor, preuzeto 20. siječnja 2019: <http://www.culturaldiplomacy.org/academy/content/pdf/participant-papers/2011-symposium/Sports-Diplomacy-a-hybrid-of-two-halves--Dr-Stuart-Murray.pdf>)
- Murray, Stuart. 2018. *Sports Diplomacy: Origins, Theory and Practice*. London: Routledge.
- Murray, Stuart and Pigman, Geoffrey Allen. 2014. "Mapping the relationship between international sport and diplomacy". *Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics*, 17(9): 1098–1118. <https://doi.org/10.1080/17430437.2013.856616>
- Muzhikbaev, Leo. 2014. "The Phenomenon of Sports Diplomacy in Modern International Relations". (mrežni izvor, preuzeto 01. travnja 2019. <https://sites.google.com/site/culthuman/proceedings-2014/the-phenomenon-of-sports-diplomacy-in-modern-international-relations>)
- Nye, Joseph S. 2004. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs, New York.
- Ociepka, Beata. 2013. *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Oldenboom, Egbert Roelof. 2006. *Costs and benefits of major sports events. A case study of Euro 2000*. Amsterdam: MeerWaarde Onderzoeksadvies.
- Pamment, James. 2016. "Rethinking Diplomatic and Development Outcomes through Sport: Toward a Participatory Paradigm of Multi-Stakeholder Diplomacy". *Diplomacy & Statecraft*, 27(2): 231–50. <https://doi.org/10.1080/09592296.2016.1169787>
- Pavlović, Dorijan. 2018. „Sigurnosna strategija u turističkom sektoru Republike Hrvatske”. U urs. Anđelinović, Šimun i sur. *Zbornik radova 2. međunarodne konferencije 'Sigurnost povijesnih gradova – izazovi turizma'*: 77–85.
- Perasović, Benjamin i Bartoluci, Sunčica. 2007. „Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu”. *Sociologija i prostor*, 175(1): 105–120.
- Polo Jean-François. 2015. "Turkish sports diplomacy in the service of renewed power? The uses and limits of Turkey's "sport power". *European Journal of Turkish Studies*, 21(1).
- Rapid-growth markets soft power index Spring 2012. 2012. Ernst & Young with Skolkovo (mrežni izvor, preuzeto 12. siječnja 2019. https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Rapid-growth_markets:_Soft_power_index/%24FILE/Rapid-growth_markets-Soft_Power_Index-Spring_2012.pdf)
- Redeker, Robert. 2008. "Sport as an Opiate of International Relations: The Myth and Illusion of Sport as a Tool of Foreign Diplomacy". *Sport in Society*, 11(4): 494–500. <https://doi.org/10.1080/17430430802019482>

- Rocha, Claudio and Grix, Jonathan. 2017. "From 'Diplomatic Dwarf' to Gulliver Unbound? Brazil and the Use of Sports Mega-Events". In Ed. Esherick, Baker, Jackson and Sam. *Case Studies in Sport Diplomacy*. Morgantown, WV. FiT Publishing: 1-27.
- Rupert, James. 2011. Cricket Diplomacy May Smooth Tension Between India, Pakistan. Bloomberg (mrežni izvor, preuzeto 14. siječnja 2019. <http://www.bloomberg.com/news/2011-03-28/cricket-diplomacy-at-world-cup-may-smooth-tension-between-india-pakistan>)
- Solberg, Harry Arne and Preuss, Holger. 2007. "Major Sport Events and Long-Term Tourism Impacts". *Journal of Sport Management*, 21: 215-36. doi: 10.1123/jsm.21.2.213
- Sprecher Mary Helen. 2018. Champions of economic impact in sports tourism (mrežni izvor, preuzeto 22. siječnja 2019. <https://www.sportsdestinations.com/management/economics/2018-champions-economic-impact-sports-tourism-15586>)
- Sudworth, John. 2006. Slum dispute over Commonwealth Games. BBC News (mrežni izvor, preuzeto 03. siječnja 2019. http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/5325034.stm)
- Škorić, Sanela. 2008. „Sportski turizam i njegovi učinci na turističke destinacije – primjer Istre”. *Acta turistica*, 20(1): 67-92.
- Taylor, Trevor. 1986. "Sport and International Relations: A Case of Mutual Neglect". In ed. Allison, L. *The Politics of Sport*. Manchester: Manchester University Press: 27-49.
- The Anholt-GfK Roper Nation Brands Index. 2009. GfK Roper Public Affairs & Media. Prepared for Switzerland.
- Portland's in-house Content & Brand team. 2018. The Soft Power 30. A Global Ranking of Soft Power.
- Velikaya, Anna. 2016. Russian sports diplomacy: nation branding & peacebuilding. CPD Blog (mrežni izvor, preuzeto 17. siječnja 2019. <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/russian-sports-diplomacy-nation-branding-peacebuilding>)
- Walt, Stephen M. 1998. *International Relations: One World, Many Theories*. Foreign Affairs. 110: 29-32; 34-46.
- Walters, Carrie. 2007. Sports Diplomacy is the New Comeback Kid. CPD Blog (mrežni izvor, preuzeto 17. siječnja 2019. <https://www.uscpublicdiplomacy.org/blog/sports-diplomacy-new-comeback-kid>)
- Weber, Max. 2013. *Vlast i politika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Winstanley, K. L. 2009. Scottish Football and Northern Ireland: The Role of Sport in Communal Identification and Ethnonational Conflict. *Canadian Political Science Association Conference*. Carlton University, Ottawa, Canada: 27-29.

- Yichen, Han, Haojie Sun, Yu, Dong and Yong, Li. 2011. "The Sports Tourism Impacts – the Case Study of Olympics Event". *International Conference on Future Computer Science and Education*: 71–74. doi: 10.1109/ICFCSE.2011.26
- Zagnoli, Patrizia and Radicchi, Elena. 2009. "Do Major Sports Events Enhance Tourism Destinations?" *Physical culture and sport studies and research*, 47: 44–63. doi: 10.2478/v10141-009-0031-z

SUMMARY

REVIEW OF NATIONAL MODELS OF SPORTS DIPLOMACY
IN THE WORLD AND THE DEVELOPMENT PERSPECTIVES
OF THE CROATIAN MODEL OF SPORTS DIPLOMACY

The role of sport as a tool of diplomacy is recognized by representatives of the constructivist theory of international relations. The aim of the study is to give a review of several national models of sports diplomacy (Australia, France, USA, Norway, Russia, China, Japan, Brazil) in the world and to point to the opportunities for developing a Croatian model of sports diplomacy. The positive effects of sport on national goals may be achieved through models which include: the use of sporting success in strengthening soft power of the country, involving athletes in political and diplomatic processes, use of sport as a diplomatic instrument through international development programs, the organization of sporting events etc. The potential areas in which Croatian sport may have a positive influence are: international relations; improving the image of the country in the world; strengthening national cohesion; tourism, demography, economy and public health; social inclusion; strengthening the culture of volunteerism etc. It is crucial for a country to recognize the potentials of sports in these many areas of social and political life. An interdepartmental creation of a national sports diplomacy strategy or separate programs with similar goals is recommended.

KEYWORDS: soft power, strategy, international relations, foreign affairs, Olympic Games.

—

OSVRTI, PRIKAZI,
RECENZIJE

—

KEN WILBER

TRUMP AND A POST-TRUTH WORLD

Boulder: Shambhala. 2017, str. 149.

Započnimo pitanjem: Možemo li uopće tvrditi da jedan čovjek – ili ljudska institucija – objektivno bolje (npr. istinitije, sveobuhvatnije, moralnije) promišlja političko od drugoga? Svatko će od nas imati uvjerenje utemeljeno na našim osobnim i parcijalnim političkim stavovima, no možemo li se pozvati na dublje načelo koje bi nas vodilo prema objektivnosti u ovakvim procjenama? Ovo je pitanje od presudne važnosti u današnjem svijetu velikih proturječja: strahovite međupovezanosti, a ujedno antagonizirane podijeljenosti, sve veće relativizacije tradicionalnih sustava mišljenja, pa često i samog koncepta istine, a ujedno galopirajuće količine informacija, globalnih izazova potencijalno kataklizmičkih razmjera, ali ujedno i najava spasonosnih rješenja za tisućljetne ljudske probleme. Stoga, koga ili što bismo trebali, i zašto, slušati kao pojedinci, ali i grupe ljudi?

Ken Wilber u knjizi “Trump and a Post-Truth World” smatra da je pronašao upravo takvo načelo, teorijsku poziciju koja nam objektivno i znanstveno ukazuje na bolje i lošije perspektive u promišljanju čovjeka i politike, a utemeljuje ga u razvojnoj psihologiji i evolucijskoj teoriji, kako pojedinaca tako i društava u cjelini.

Paralelno, primjenjujući svoju teoriju na konkretan politički trenutak u kojemu je za predsjednika SAD izabran Donald Trump, nudi nam ne samo svoje objašnjenje uzroka njegova dolaska na vlast, već i nužne promjene koje, po njemu, svi zajedno moramo implementirati kako bismo zapadni svijet vratili na pozitivan razvojni smjer.

Wilber je izrazito osebujan učenjak, ne samo po sadržaju i sveobuhvatnosti svoje misli, već i po svojim životnim odabirima. Stoga je korisno spomenuti nekoliko kontekstualizirajućih biografskih crtica. Naime, Wilber je studirao medicinu jednu godinu na Sveučilištu Duke, a kasnije i biokemiju nekoliko godina. No, shvativši da ne želi klasičnu akademsku karijeru, odustao je od daljnjeg formalnog studija. Umjesto toga, svo je vrijeme i napore posvetio studiranju prema vlastito definiranom kurikulu i pisanju knjiga iz područja filozofije i psihologije, kako one istočne tako i zapadne. Tako je do sada objavio 22 knjige koje su prevedene na 25 jezika uključujući i hrvatski, a ova mu knjiga, premda se politike doticao i ranije,

predstavlja prvu s eksplicitno političkom tematikom. Smatra se važnim misliocem u globalnim okvirima u tematskim područjima svijesti, transpersonalne psihologije, zapadne i istočne psihologije, filozofije „velike slike”, te svoje vlastite Integralne teorije. Relevantan je i u akademskom svijetu, što potvrđuje i broj citata njegovih knjiga koji se mjeri u tisućama za najzapaženija djela.

Govorimo, dakle, o pokušaju razumijevanja suvremenog političkog trenutka i fenomena Donalda Trumpa analizom najširih mogućih silnica koje su na njega utjecale. Takav pristup, koji namjerava pronaći najdublji mogući uzrok svih lakše uočljivih ili površnijih uzroka već u svojoj zamisli obećava mogućnost odgovora koji bi bio temeljniji, a time i važniji i uvjerljiviji. Mana mu je, jasno, mogućnost da se rasprši u općenitosti i neprijemljivosti. Wilber se u ovoj knjizi približio potonjoj mogućnosti, no ipak je zadržao koherentnost i, promatrajući knjigu u cjelini, ostvario cjelovitu argumentacijsku strukturu.

Ken Wilber je utemeljitelj Integralne teorije. (Meta)teorija je to koja tvrdi da može razumjeti i pospješiti odnos između različitih područja i načina ljudske spoznaje te je utoliko svojevrсна „teorija svega”, pokušaj holističkog sagledavanja stvarnosti i ljudskog iskustva. Osnova Integralne teorije je AQAL model (“All quadrants, all levels” – „Svi kvadranti, sve razine”). Kvadranti se odnose na četiri područja omeđena osima unutar-nje-vanjsko i individualno-kolektivno. Stoga su, primjerice, o pojedinom pitanju spoznajno relevantni i Marx (vanjsko-kolektivno), ali i Fromm (unutarnje-individualno). Drugi se dio spomenute sintagme odnosi na razine i stanja svijesti, domenu subjektivnog iskustva svakog pojedinca o kojemu se unatoč tome može nešto reći i kojemu se mogu pronaći određene zakonitosti.

Wilber smatra da je svaka spoznajna disciplina u načelu valjana, da u sebi nosi nešto istinito, što bismo trebali prihvatiti, ali i ono neistinito, što bismo trebali odbaciti. Utoliko nas nečemu imaju naučiti i kvantna fizika i umjetnost, i neurologija i misticizam. Ovo je načelo posebno zanimljivo u kontekstu „razvojnih istina” (moj termin; autorov je „istina, ali parcijalna”), istina pojedinog životnog stadija pojedinca ili razvojne epohe društva koje se u oba slučaja budućim razvojem sagledavaju u potpuno novom svjetlu.

Knjiga “Trump and a Post-Truth World” kratko je djelo od 149 stranica koje, kako autor sam priznaje, ne pretendira da bude akademsko djelo, već nešto bliskije vrlo dugačkoj kolumni u ozbiljnim nacionalnim novinama. Knjiga je pisana tri mjeseca nakon inauguracije predsjednika Trumpa. Podijeljena je na tri dijela: *An Overview*, *The Territory* i *The Immediate Future*, koji su pak podijeljeni na poglavlja. No, budući da se temeljne ideje često ponavljaju, produbljuju i međusobno uspoređuju, u ovom ću se

prikazu usredotočiti na predstavljanje šest temeljnih ideja (koje numerički označavam u daljnjem tekstu) umjesto kronološkog pregleda poglavlja. Premda knjiga nije ni dugačka ni jezično teška, obrađuje velik broj tema i područja pa će ovakav pristup nužno morati biti samo ilustrativan.

1. EVOLUCIJA POJEDINACA I DRUŠTAVA KROZ PRIZMU RAZVOJNIH RAZINA

Wilberov je pristup inherentno evolucijski: pojedinci evoluiraju kako za života tako i promatrano povijesno. Ovisno o brojnosti pojedinaca na određenoj razvojnoj razini, evoluiraju i društva u cjelini. Evolucija teži prema sve naprednijim, uključivijim i kompleksnijim obrascima koji „transcendiraju, ali uključuju” prijašnje razine. Svaki pojedinac rođenjem kreće od prve razine te ne može preskočiti nijednu od njih. Utoliko je evolucija benigna pojava koja ima najbolje, čak i moralne namjere za čovječanstvo. Njegov model uključuje samostalno konceptualizirane razvojne razine, no uvjeren je da je istih 6–8 razina sličnih ili čak i istih karakteristika prisutno u modelima svih relevantnih teoretičara.

Ovisno o načinu gledanja na svijet i sadržaju svijesti, te o identitetima koji formiraju unutarnje iskustvo, Wilberov model razvojne stadije, koji su snažno prisutni u današnjem političkom polju, dijeli na (prikazane uz vrijednosti koje ih obilježavaju):

Ego-centrične („crvene”): moć i djelovanje; predkonvencionalnost (pravila kao ograničenje slobode); sebičnost; dominacija; narcizam; heroizam; hedonizam; „Budi ono što jesi i radi što želiš bez ograničenja“;

Etno-centrične („jantarne”): tradicionalne vrijednosti; stabilnost i smisao; samožrtvovanje; dužnost; konformizam; pravda; krivnja; rasizam; seksizam; ksenofobija; ekstremna osjetljivost na terorizam i migrante; homofobija; pretjerani patriotizam;

Globalno-centrične:

„**narančaste**”: vrijednosti moderne; racionalnost i znanost; uspjeh; napredak; izvrsnost; profit; autonomija; prosperitet; optimizam; samodostatnost; objektivnost; tehnologija; individualizam;

i „**zelene**”: vrijednosti postmoderne; pluralizam i multikulturalnost; egalitarnost; snažna briga za okoliš; feminizam; socijalizam; održivost; zajednica; mir; briga;

Kozmo-centrične („plave”): samo postojanje iznad materijalnih vrijednosti; fleksibilnost; spontanost i funkcionalnost; znanje i kompetencija (iznad moći ili statusa); integriranje različitosti; egalitarnost, ali uz prirodne hijerarhije.

U svakom povijesnom trenutku jedna je razina razvojno vodeća te, ako je zdrava i obavlja svoju ulogu savjesno, nalazi najadekvatnije, najkompleksnije i najinkluzivnije forme organizacije koje su dostupne evoluciji u poje-

dinoj točki vremena. Tako je, primjerice, uspon jantarnih etnocentričnih vrijednosti bio zaslužan za mogućnost ljudi da se okupe u goleme grupe, primjerice kraljevstva, carstva i nacije sa zajedničkim i dijeljenim identitetom. Globalno-centrična je narančasta razina pak u 18. i 19. stoljeću bila pokretač ukupnog razvoja koji je bio zaslužan, među ostalim, za ukidanje ropstva na čitavom planetu.

Danas pak ove razine nisu više razvojno vodeće, a tu ulogu od šezdesetih ispunjava zelena razina. Stoga njihovo međusobno natjecanje, smatra Wilber, najbolje opisuje termin „rat kultura” (engl. *culture wars*) koje mnogi analitičari primjećuju kao važnu karakteristiku recentne povijesti. Wilberov je doprinos da uzrok tih tenzija smješta ne toliko ili samo u rat političkih uvjerenja ili nekakvih, nazovimo ih „neusidrenih” vrijednosti, već u rat razvojnih faza kroz koje svaki čovjek, a onda i društvo, moraju proći.

U najopćenitijim crtama, razvojne razine i njihovu evoluciju pratimo i povijesno u zapadnim društvima. Tako je, primjerice, narančasta razina svojim novim globalno-centričnim vrijednostima povela Prosvjetiteljstvo. Glavni uspjesi su joj tada bili jednaka prava i pravda za sve, ukidanje ropstva, olabavljanje religijskih dogmi i početak demokratskih procesa. Tada su se ovakve vrijednosti smatrale lijevima, progresivnima i vodećima. No danas, zbog pojavljivanja viših razina, smatraju se desnima, često regresivnima, pa u razvijenim zemljama više nisu u ulozi vodeće razine. Wilber smatra da je sljedeća razvojna razina, zelena, nastala šezdesetih, te da je svojim nastajanjem čitavu političku debatu pomaknula za jedan stupanj gore. Stoga od tada zelenu razinu nazivamo lijevom, progresivnom i vodećom, a narančastu desnicom.

2. KRITIKA SUVREMENE ZELENE RAZVOJNE RAZINE

Wilberova je centralna preokupacija u knjizi propitivanje utjecaja zelene razvojne razine od preuzimanja uloge voditelja razvoja u posljednjih tričetvrt stoljeća. Taj utjecaj vidi kao evolucijski pozitivan u prvoj svojoj polovici, a presudno negativan u drugoj. Tako apostrofira velike uspjehe pokreta za ljudska prava, globalni pokret za okoliš i održivu ekonomiju, feminizam, osjetljivost na diskriminaciju svih vrsta manjina, ali i filozofsko shvaćanje važnosti „konteksta” u svakom razumijevanju, te općenito usmjerenje na „uključivost“.

Kasnije je zelena razina, smatra, zaglibila u ekscese postmodernizma koji su bili tako duboki da je postupno izgubila samu sposobnost vođenja društvenog razvoja. Wilber izdvaja *aperspektivno ludilo* koje je dovelo do jedinog mogućeg odgovora – *nihilizma* i *narcizma*. Pod *aperspektivnim* ludilom smatra uvjerenje da ne postoji istina koja bi bila objektivno i univerzalno važeća, te rezultirajuće kontradikcije i nekonzistent-

nosti. Primjerice, ako ne postoji istina, ne postoji ni istinit smjer razvoja te stoga, po definiciji, gubimo sposobnost vođenja evolucije i evolucije same. Nihilizam je posljedica dekonstrukcije ideje istine: nepostojanje uvjerenja u stvarne (bolje i lošije) vrijednosti, obvezujuće moralne pozicije, univerzalne i kolektivne istine itd. Narcizam je pak posljedica nihilizma, utoliko što je u odsutnosti obvezujućih normi ponašanja pojedinac bačen u ralje samo svojih želja i prohtjeva. Spoj ove tri kategorije Wilber naziva kulturom postistine.

3. DUBLJI UZROK UGNJETAVANJA

Jedan od zanimljivijih Wilberovih pokušaja rekonceptualizacije pojma koji asociramo sa zelenim razvojnim stupnjem, te koji im je oboma od presudne važnosti jest pojam *ugnjjetavanja*. Povijest zelenog razvojnog stupnja u velikoj je mjeri povijest pokušaja iskorjenjivanja ugnjetavanja u svim svojim pojavnim oblicima, što je, i prema Wilberu, cilj vrijedan svake pohvale. No, Wilber smatra da taj razvojni stupanj sasvim pogrešno procjenjuje glavni uzrok ugnjetavanja te da stoga na pogrešan način pristupa njegovu iskorjenjivanju. Tamo gdje zeleni razvojni stupanj vidi prisutnost (povijesno gotovo univerzalnog) ugnjetavajućeg faktora u obliku opresivnih dominatorskih hijerarhija (primjerice ugnjetavanje koje provodi pojedini spol, rasa, vjera ili uvjerenje, ekonomska ili politička organizacijska forma ili predrasuda), Wilber vidi manjak razvoja. Primjerice, glavni razlog univerzalnosti ropstva pred 2000 godina nije bila prisutnost ugnjetavajućeg faktora koji bi potiskivao globalno-centrične zelene identitete i vrijednosti (koji su po definiciji protiv ropstva), već činjenica da se ti identiteti i vrijednosti još nigdje nisu razvojno ni pojavili. Stoga se u pokušaju iskorjenjivanja ugnjetavanja umjesto fokusiranja na vanjske forme (primjerice seksizam, kapitalizam ili antisemitizam) valja usredotočiti na unutarne realitete ljudi. Pomak u razvojnom stupnju, bilo pojedinca bilo grupe, automatski dovodi i do ukidanja ugnjetavanja jer su viši stupnjevi budući da „transcendiraju, ali uključuju” uključiviji, kompleksniji i sposobniji za više oblike suosjećanja, a volja za ugnjetavanjem je prisutna po definiciji unutar nižih razvojnih razina.

4. RAZVOJNE I DOMINATORSKE HIJERARHIJE

Wilber uvodi vrlo zanimljivu i analitički plodnu podjelu na razvojne (ili aktualizacijske) i dominatorske hijerarhije. Dominatorske hijerarhije, primjerice mafija ili kastinski sustav, zaista su duboko diskriminirajuće, dominirajuće, te u svakom pogledu negativne. Obilježene su fenomenom da se porastom pozicije u hijerarhiji uočava sve veća mogućnost i sve više ostvarenog ugnjetavanja.

Razvojne su hijerarhije, s druge strane, primjerice sveučilište ili sportski klub, uključujuće, integrirajuće i razvojno pozitivne. Karakteristično je za njih da je napredovanje u hijerarhiji obilježeno porastom autentične uključivosti i razumijevanja, a obilježeno je principom „transcendiraj i uključi” ili, drugim riječima, „diferenciraj i integriraj“.

Smatra kako razvojne hijerarhije kao inherentni dio svijeta vidi jedino plava razvojna razina, te kako je to jedan od njenih temeljnih doprinosa. Ovdje Wilber uključivost i razumijevanje razvojnih hijerarhija vidi kao puno dublje i fundamentalno drugačije od puke ideje egalitarizma koju nudi zelena razvojna razina. Naime, potonja se utemeljuje u posebnosti (pojedince, ali češće grupe) ili (nihilističkom) poricanju razina općenito, te stoga ne razumije da su razvojne hijerarhije inherentne stvarnom svijetu. Zelena razvojna razina je, pak, u zanosu da ukine svaku (navodno uvijek ugnjetavajuću) hijerarhiju, zanemarila mogućnost da sve hijerarhije nisu opresivne te je stoga, tamo gdje je u tome uspjela, ukinula i mogućnost razvoja kao takvog.

5. RAZVOJNE SILNICE KOJE SU DOVELE DO IZBORA PREDSJEDNIKA TRUMPA

Pogledajmo sada kako Wilber svoju teorijsku poziciju primjenjuje na konkretni izazov pobjede Donalda Trumpa na predsjedničkim izborima u SAD. Treba reći da je Wilber duboko protiv Trumpa, ali da to ne znači, kako bi se možda moglo očekivati, da je bespogovorni pobornik Trumpovih glavnih protivnika, tj. zelene razvojne razine s predsjedničkim kandidatom Hillary Clinton. Dapače, jedan je od glavnih argumenata knjige da su povijesno duboka zastranjenja te razine i dovele do izbora Donalda Trumpa.

Jedna je od glavnih takvih pogrešaka, smatra Wilber, kontradikcija nastala kao rezultat nominalnog vjerovanja u slijepi egalitarijanizam i epistemološki nihilizam (nepostojanje razvojnih razina i istine kao takve), te simultanog dubokog i stvarnog prezira prema nižim razinama (etnocentričnima i niže). Ovakav paradoks teorijske pozicije i afektivnog stava najbolje ilustrira trenutak iskrenosti Hillary Clinton koja je zavapila: „Pola Trumpovih pobornika su košara bijednika!“. Isključene iz društvenog političkog dijaloga, i duboko neshvaćene, crvene, jantarne, pa i narančaste razvojne razine zamrzile su zelenu, te na protestnom valu u velikom postotku glasali za Trumpa. Od 60% stanovnika SAD koji su na etnocentričnim ili nižim razinama velika je većina glasala za Trumpa.

Trumpova je glavna karakteristika, smatra Wilber, da mu je retorika u cijelosti protiv zelene razine.¹ Osim toga, spustio se „najniže” od svih

1 Zanimljivo je primijetiti da je i Wilberova retorika primarno antizelena. Stoga bi nam se moglo učiniti da obojica progovaraju iz sličnog ili istog mjesta. Wilber bi na to odgovorio

visokih političara u zabilježenoj povijesti pa su mu tako jantarno etno-centrični i crveno-egoistični retorički manevri svakodnevnica. Stoga je njegov izbor i aktivirao glasače tih razina, te njihove probleme i ideje doveo u domenu političkog dijaloga. Stoga se Trumpov izbor, smatra Wilber, najbolje može objasniti spojem antizelene retorike i ideja u vrijeme općeg antizelenog gnjeva većine birača.

Kao Trumpovu najveću i sasvim nenamjeravanu zaslugu Wilber vidi ni manje ni više nego spašavanje samog pojma istine. Naime, količina i frekvencija Trumpovih laži i pozivanja na „alternativne činjenice” i „alternativne istine” bile su toliko snažne, nelagodne i tako očito neistinite da je zelena razina, koja je prethodno i sama sudjelovala u relativiziranju pojma istine, sada naglo preokrenula tezu i počela se pozivati na istinu u borbi protiv Trumpovih laži.

6. DVA PUTA PREMA BOLJOJ BUDUĆNOSTI

Wilber vidi dva puta prema boljoj budućnosti u kontekstu dvostruke katastrofe zatajenja zelenog vodstva i Trumpovog predsjedništva u SAD: izlječenje boljki zelene razine ili pojava plave kao vodeće.

Za izlječenje zelene razine kao vodeće razine presudno je, prvo, uvidjeti da postoje razvojne razine pa stoga ne treba ismijavati i odbacivati one niže, već ih suosjećajno ponovno uključiti u nacionalni politički dijalog i pomoći im da kroz razvojne hijerarhije napreduju prema višim i boljim načinima spoznavanja i postojanja. Osim toga, potrebno je vratiti se na „istinite, ali parcijalne” uvide postmodernizma u svojoj umjerenoj formi. Ovdje se Wilber prvo fokusira na kontekstualizam, prihvaćajući tezu da je svaka istina kontekstualno određena, ali inzistira da su neki konteksti univerzalni pa da, unatoč tome, možemo i moramo govoriti o apsolutnoj istini. Nakon toga analizira konstruktivizam, u kojemu kao istinit dio vidi tezu da su istine sukonstruirane, ali dodaje, da unatoč tome, postoje „intrinzični elementi” koji uzemljuju tu konstrukciju. Svaki pojedinac i svaka razvojna razina sukonstruiraju stvarnost ovisno o idejama koje ih formiraju, te je stoga za ukupni razvoj potrebno vodstvo najviše moguće razine, a za bilo kakav pokušaj cjelovite spoznaje uvid u istine i uključivanje svih razina. Konačno, potrebno je sagledati aperspektivizam, uvid da ne postoje ahistorijske, date ili privilegirane perspektive u svjetlu razvojnih razina.

Drugi je način povratka na pozitivan razvojni put pojavljivanje plave razvojne razine kao vodeće, no o ovoj mogućnosti Wilber progovara rela-

pozivanjem na svoje načelo “pre and post-phalacy” (greška dviju perspektiva) u kontekstu razvojnih hijerarhija, tj. polazištem da se nešto može napadati od „ispod”, a time nas vući prema dolje – kao Trump – ili od „iznad” i time nas vući prema gore, kao plave i više razvojne razine.

tivno šturo. Novina je plave razine da jedina uviđa *razvojnost* svih razina ispod sebe te da stoga jedina prihvaća i uključuje sve razine. Širenje plavih perspektiva bi, prema Wilberu, automatski ukinulo aperspektivno ludilo (jer se istina smješta u razvojnost i napredak u hijerarhiji spoznaje) i nemoćnost vodstva koja je bila njegova posljedica. Stoga treba očekivati da jedino daljnja kolektivna evolucija, te širenje plavih vrijednosti u društvu može pridonijeti pravom uvažavanju i olakšavanju razvoja pojedinaca i društava u koje se udružuju.

* * *

Knjiga "Trump and a Post-Truth World" posebno je stimulativna analiza problema na suvremenoj ljevici, dubljih uzroka izbora Donalda Trumpa za predsjednika SAD-a, te pokušaj razumijevanja ukupne dinamike društvene promjene. U sva tri slučaja Wilber donosi inovativnu analizu koja će svakako doprinijeti ukupnoj debati o ovim pitanjima, a ističe se vremenskom perspektivom dugog trajanja, eklektičnim i sinergijskim korištenjem raznih pristupa i spoznajnom dubinom analize. Usprkos tome, teško je previdjeti da analiza ostaje pomalo općenita, nedovoljno potkrijepljena činjenicama, s previše ponavljanja i s nedovoljno artikuliranom strukturom teksta, te utoliko nije do kraja akademski uvjerljiva.

Značajan je to doprinos, no ne i kulminacija dubljeg studija ovih tema, osobito u onom dijelu gdje se dotiču politički fenomeni. Mogli bismo reći, koristeći se terminom samog Wilbera, da su teze iznesene u ovoj knjizi vrlo vjerojatno „istinite, ali parcijalne”, te da je knjiga stoga, ukupno govoreći, „razvojna istina”, korak u pravom smjeru u kreiranju sveobuhvatnije i temeljitije politološke analize. Knjiga se posebno može preporučiti istraživačima i ostalim zainteresiranim koje zanima sjecište politologije, psihologije i filozofije, onima koje zanimaju fundamentalna objašnjenja političkih fenomena, te kao svojevrsni “self-help” progresivnim ili lijevim čitateljima koji smatraju da svjetonazori i politike koje im u ovom globalnom političkom trenutku nudi suvremena ljevica nisu u potpunosti uvjerljivi.

Mario Pallua, MA (Cantab)

FLORIAN BIEBER I DARIO BRENTIN (UR.)

SOCIAL MOVEMENTS IN THE BALKANS: REBELLION AND PROTEST FROM MARIBOR TO TAKSIM

London i New York: Routledge. 2019, str. 190.

Florian Bieber i Dario Brentin uredili su za Routledge zbornik naslova *Social Movements in the Balkans: Rebellion and Protest from Maribor to Taksim*, u kojem daju presjek nekih od najvažnijih prosvjeda koji su se dogodili na jugoistoku Europe od izbijanja svjetske ekonomske krize 2009. godine. Riječ je o raznorodnom zborniku koji se sastoji od ukupno devet poglavlja, uključivši uvodno poglavlje Biebera i Brentina. Zbornik se bavi događajima iz Slovenije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Turske i Grčke. S obzirom na relativno rijetke akademske analize društvenih pokreta u ovom djelu svijeta, riječ je o dobrodošlom doprinosu, kojeg će zainteresirana publika u društvenim znanostima čitati sa zanimanjem.

Osnovna je polazišna točka ove knjige – kako ju sumiraju Bieber i Brentin u uvodnom poglavlju – da su zemlje na jugoistoku regije s izbijanjem velikih prosvjeda nakon 2010. godine završile jednu fazu, a započele novu. Moglo bi se to sumirati na slijedeći način: tranzicija prema liberalnom i demokratskom političkom i ekonomskom poretku je završila, ali ono što je nastalo u ovim zemljama uglavnom nije zadovoljavajuće, niti iz političke niti iz ekonomske perspektive. Sve zemlje koje se ovdje analiziraju pate od perifernog ekonomskog položaja, od devastacija neoliberalne politike, te od deindustrijalizacije. To uključuje i Sloveniju koja se obično uzima kao primjer uspješne konvergencije sa zapadnim zemljama. Također, sve zemlje u regiji imaju nedjelotvorne političke sustave koji su obilježeni korupcijom, elitističkim zatvaranjem kanala participacije, a u nekim slučajevima i etničkim i nacionalističkim zarobljavanjem države na korist uskih elita. Protiv se ovih procesa „europeizacija” pokazuje kao nedovoljno efikasan lijek. U takvom kontekstu, razloga za prosvjede ima napretak.

Ova knjiga ima nekoliko prednosti i mana. Prva je prednost ove knjige što nije isključivo fokusirana na zemlje bivše Jugoslavije, već pokušava inkorporirati i druge zemlje u regiji poput Bugarske, Turske i Grčke. Implicitna je pretpostavka da u ovom djelu svijeta postoji dovoljno slična konstelacija ekonomskih i političkih faktora koja omogućava usporedbu. To se

prije svega odnosi na postojanje nezadovoljavajućih oblika liberalne demokracije, te na periferni ekonomski status tih zemalja. Za čitatelje koji imaju komparativnu orijentaciju ovaj je pristup svakako veliki bonus.

Druga je prednost ove knjige što je raznorodna metodološki. Poglavlja variraju u metodama koje koriste i u tipu empirijskog materijala koji se analizira: kvalitativni intervjui, multivarijantna analiza anketnih podataka, analiza društvenih mreža, analiza prostornog aspekta društvenih pokreta, komparativna analiza malog broja slučajeva itd. Tako istraživači koji se zanimaju za društvene pokrete mogu ovdje potražiti inspiraciju za vrlo različite pristupe istom fenomenu. S obzirom na to da su društveni pokreti kompleksni i višedimenzionalni fenomeni, ovakav je eklektični pristup ne samo vrlina nego i nužnost.

Međutim, knjiga ima i nekoliko mana. Najprije, sigurno je da bi knjizi dobro došao sustavniji pokušaj lociranja zajedničkog nazivnika. Uvodno poglavlje postavlja par teza koje tome služe. Prije svega, Bieber i Brentin citiraju poznati esej o „tragediji zajedničkih dobara” Garetta Hardina, te se pitaju da li državama na jugoistoku Europe – koje bi se trebale brinuti za javna dobra – zapravo nedostaje volje i sposobnosti da to zaista i čine, već uvećavaju moć i bogatstvo uske manjine na vlasti i pri vlasti. Pitanje je poticajno za razmišljanje, ali se ostala poglavlja na njega ne referiraju. Također, knjizi bi dobro došlo završno poglavlje koje bi pokušalo sumirati sve što su prethodna poglavlja pokazala. Ovako je čitatelj prisiljen sam razmisliti o poukama koje su zajedničke svim poglavljima.

Drugo, poglavlja su neujednačena u tome koliko se koriste konceptima i teorijama koja su formirana u literaturi o društvenim pokretima, bilo u sociologiji ili u političkoj znanosti. Uglavnom se autori ne referiraju na ovu literaturu, što je neobično za knjigu koja riječ „društveni pokreti” sadrži u naslovu. Pristupi i koncepti, kao što su mobilizacija resursa, framing, struktura političkih prilika, problem kolektivne akcije, kolektivni identiteti, interpersonalne mreže, ciklusi i valovi osporavanja itd., dobro su utemeljeni pojmovi društvenih znanosti koji cirkuliraju već više desetljeća. Ovdje se pojavljuju sporadično i bez ambicija da sakupljena empirija povratno utječe na te teorije, tj. da ih testira ili na bilo koji način modificira. Tako ostaje nejasno kako bi neki istraživač koji se bavi društvenim pokretima u, primjerice, Latinskoj Americi ili jugoistočnoj Aziji, mogao profitirati od čitanja ove knjige.

Za sve istraživače koji se bave društvenim pokretima na jugoistoku Europe ova će knjiga biti nužan dodatak biblioteci. Eksplozija društvenog bunta koja se dogodila u Mariboru ili za vrijeme „bebolucije” u BiH do danas se stižala. Međutim, sama je pojava tih fenomena pokazala da nije sve mirno ispod površine. Osim toga, ti su prosvjedi dodali novi kulturni talog u tumačenju svakodnevice, formirali su nove formalne i neformalne

MARKO GRDEŠIĆFLORIAN BIEBER I DARIO BRENTIN (UR.), SOCIAL MOVEMENTS IN THE BALKANS:
REBELLION AND PROTEST FROM MARIBOR TO TAKSIM

kolektivne aktere, te mnoštvu pojedinačnih aktera dali nove pouke o tome kako doprinjeti društvenim pokretima. Samom svojom pojavom, tj. svojim demonstracijskim efektom, te su epizode pokazale da društva na jugo-istoku Europe nisu uplovila u stabilnost konsolidiranih demokracija. U nekim oblicima nastavci ovih događaja tek slijede. Istraživači društvenih pokreta na to trebaju obratiti pažnju.

Marko Grdešić

UPUTE SURADNICIMA

(HRVATSKA REDAKCIJA)

Rukopisi se šalju redakciji časopisa elektroničkom poštom kao Word dokument na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija o pošiljatelju), a u zasebnom elektroničkom dokumentu naslov teksta, ime i prezime (svih) autora i naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključne riječi i kontakt (adresa, elektronička pošta, telefon i faks). Sažetak (do 120 riječi) mora jasno naznačiti narav razmatranog intelektualnog problema, korišteni postupak ili argument i zaključke autora. Poželjna je dužina izvornog znanstvenog članka 6000 ili 8000 riječi (42000 – 56000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Prije slanja osvrta i recenzija neophodno se konzultirati s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sljedeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134-43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLJEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. "What Do We Know About Democratization After Twenty Years?" *Annual Review of Political Science*, 27 (March): 115-44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. "Totalitarian and Authoritarian Regimes". In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

UPUTSTVO SARADNICIMA

(SRPSKA REDAKCIJA)

Rukopise slati redakciji časopisa elektronskom poštom kao Word fajl na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija koje mogu identifikovati pošiljaoca), a u odvojenom fajlu posebnu stranu s naslovom teksta, imenom i prezimenom (svih) autora i nazivom ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključnim rečima i kontakt informacijama (adresa, elektronska pošta, telefon i faks). Apstrakt (do 120 reči) mora jasno naznačiti prirodu intelektualnog problema koji se razmatra, upotrebljeni metod ili argument i zaključke autora. Poželjna dužina za izvorni naučni članak jeste od 6.000 do 8.000 reči (app. 42.000–56.000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Redakcija zadržava pravo da tekstove koji ne zadovoljavaju standarde ne uzme u razmatranje. Prikaze knjiga treba pripremiti na isti način, dužine do 700 reči (app. 5.000 slovnih znakova s razmacima). Pre slanja osvrta i drugih vrsta tekstova konsultovati se s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sledeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134–43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. "What Do We Know About Democratization After Twenty Years?" *Annual Review of Political Science*, 27 (March): 115–44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. "Totalitarian and Authoritarian Regimes". In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

